

SOCIOLOGISK FORSKNING

4/97

PRIS 75:- INKL MOMS

SOCIOLOGISK FORSKNING

Tidskrift för Sveriges Sociologförbund, utgiven med stöd av Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet, med redaktionen vid Högskolan i Örebro, Institutionen för samhällsvetenskap.

Redaktion

Rolf Lidskog (red), Berth Danermark, Mats Ekström, Monica Johansson och Berit Åberg

Adress

Sociologisk Forskning, Högskolan i Örebro, Institutionen för samhällsvetenskap, 701 82 Örebro. Tel 019-30 32 72, fax 019-30 34 84, e-post rolf.lidskog@hoe.se

Annonser

Halvsida i ett nummer 500 kronor, helsida i ett nummer 900 kronor, då heloriginal lämnas.

Data

Omslag Sune Andersson. Grafisk form Högskolan i Örebro, Avdelningen för informations- och kontaktfrågor, Ulla Fogelström, Teckensnitt Sabon och Franklin Gothic. Printed in Sweden by Graphic Systems AB Malmö 1997. ISSN 0038-0342.

Prenumerationer, lösnummer, adressändringar och reklamationer

Vi anlitar PROGEK (Progressiv ekonomitjänst Ek för) för dessa uppgifter. Ange alltid att det gäller Sociologisk Forskning och om du är medlem i Sveriges Sociologförbund eller ej. Uppge gärna ditt prenumeratnummer som bland annat finns på adressetiketten.

För medlemmar i Sveriges Sociologförbund ingår tidningen i medlemsavgiften.

Prenumerationspriser	Institutionsprenumeration	300 kr
	Enskild prenumeration	200 kr

Lösnummerpriser	Enkelnummer	75 kr
-----------------	-------------	-------

Priset inkluderar portot. Ingen faktureringsavgift tillkommer vid förskotts-betalning.

Postgiro: 67 06 67-5, Sociologisk Forskning

Postadress: Sociologisk Forskning,co PROGEK, Box 31003, 400 32 Göteborg.

Telefon: 031-24 34 40, telefontid vardagar 9-12, 13-16.

INNEHÅLL

NUMMER 4 1997

ARTIKLAR

**Regler, förnuft, tinglighet och känsla som föremål
för sociologisk analys. Ett 50-årsperspektiv** 5
ULF HIMMELSTRAND

**Våldet och staden. En kritisk granskning av svensk
kriminologisk forskning** 24
MATS FRANZÉN

**Ungdomsvåld: uppkomsten av ett samhällsproblem.
Ungdomsbrottsligheten i svensk dagspress 1950–94** 51
FELIPE ESTRADA

DEBATT

Om vetenskaplig realism 73
PATRIK ASPERS

Replik: Om kausal realism 81
THOMAS BRANTE

RECENSIONER

**Karin Barron (1997): Disability and Gender – Autonomy as Indication
of Adulthood** 92
Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis
ANNMARI SELLERBERG

**Herman Oskarsson (1996): En klasstrukturs uppkomst och utveckling,
Akureyri 1860–1940.** 97
Gothenburg: University of Gothenburg, Monograph from the Department of Sociology No. 6.
TOMAS PETERSON

- Stefan Svallfors (1996): Välfärdsstatens morallska ekonomi.** 103
Välfärdsopinionen i 90-talets Sverige.
Umeå: Boréa
PER BÄVNER
- R. Swedberg & E. Uddhammar (eds.) (1997): Hans L. Zetterberg.** 106
Sociological Endeavor. Selected Writings.
Stockholm: City University Press
STEFAN SVALLFORS
- R. Lidskog, E. Sandstedt & G. Sundqvist (1997): Samhälle, risk & miljö.** 109
Sociologiska perspektiv på det moderna samhällets miljöproblem.
Lund: Studentlitteratur.
JOHAN HEDRÉN
-

Regler, förnuft, tinglighet och känsla som föremål för sociologisk analys – ett 50-årsperspektiv

Föreläsning i samband med 50-årsjubileet för Sociologiska Institutionen vid Uppsala Universitet hösten 1997. Dess muntliga form har i stort sett bibehållits men kompletterats med noter i slutet.

ULF HIMMELSTRAND

Inledning

När jag under några år verkade som besökande professor vid ett universitet i hjärtat av Afrika, handledde jag samtidigt en yngre utländsk biståndsexpert. Hon bedrev distansstudier i sociologi vid sitt hemmauniversitet och arbetade med en uppsats om den kenyanska Mau-Mau-rörelsen sedd i socialhistorisk belysning. När hon framgångsrikt avslutat sin uppsats blev det tid för lite löst prat över en kopp té mellan henne och handledaren. Med pannan i djupa veck ställde hon då den kanske retoriska frågan: ”Är det inte i alla fall så att afrikanska folk på något sätt – på något sätt” – hon tvekade tydligen om hon skulle säga det – ”på något sätt är mindre rationella, ja inte så begåvade som oss européer..?”

Jag baxnade. ”Du är kvinna,” sa jag och pekade på henne. – ”Du kan naturligtvis en hel del kvinnohistoria. Hur många välkända politiska ledare, naturvetenskapsmän, kompositörer och uppfinnare har varit kvinnor under historiens lopp? Inte så många. Inte menar du väl att det beror på att kvinnor är mindre begåvade och intelligentare än män?! Kvinnor har ju genom seklerna – utom möjligen i de allra enklaste samhällena – genom ett patriarkaliskt förtryck hållits nere och fått kämpa för att skaka av sig patriarkatets inskränkande regler och förväntningar. Ser du inte parallellen!! ”

ULF HIMMELSTRAND är professor emeritus i sociologi vid Uppsala Universitet. Han har tidigare varit professor vid University of Ibadan, Nigeria och University of Nairobi, Kenya, samt Research Fellow vid Center for Advanced Study in the Behavioral Sciences, Stanford, USA. Hans nuvarande forskningsintresse är dels av socialpolitiskt slag, sekundära effekter och kostnader av nedskärningar i den offentliga sektorn, dels av teoretiskt slag, möjligheten av en bredare tvärdisciplinär samhällsvetenskaplig teori; relationen hermeneutik/tolkning, kausal förklaring och praktisk tillämpning.

E-post: ulf.himmelstrand@soc.uu.se. Hemsida: http://www.soc.uu.se/staff/ulf_h.html

Jag ansåg mig inte behöva mera utförligt betona, hur kombinationen av slavhandel och kolonialhistoria i Afrika men också de egna afrikanska härskarnas deltagande först i slavhandeln och senare i såväl kolonial som postkolonial despoti, har försatt de afrikanska folken i de predikament, som det ännu idag visat sig så utomordentligt svårt att frigöra sig från.¹

Granskar vi den här kolonialhistorien liksom kvinnohistorien lite närmare, så finner vi vissa genomgående ingredienser, som också utgör beståndsdelar i varje socialvetenskaplig skildring och analys av samhällsliv och utveckling i stort och därmed också i sociologisk teori.

1. Sociala normer och regler har anvisat vad patriarkala aktörer, slavhandlare och västerländska kolonisationer kunnat tillåta sig. Normer och regler av igår och idag skiljer sig åt.

2. Ett inslag av *förnuft* – ekonomisk rationalitet i första rummet - finns också med i bilden. Slavkontrakt, kolonialekonomi och utnyttjandet av obetald kvinnlig arbetskraft tedde sig en gång som ekonomiskt rationella.

3. *Materiella omständigheter* har också satt gränser och öppnat möjligheter för vårt handlande. Sjöfartskonstens utveckling och de nordamerikanska bomullsplantagernas arbetskraftsbehov påverkade den transatlantiska slavhandeln; det andra världskriget och den snabba industriella expansionen efter kriget påverkade mobileringen av kvinnlig arbetskraft och därmed breddningen av kvinnofrigörelsen i en stor del av Europa.

Vi har här urskiljt tre olika sorters ingredienser i sociala skeenden och därmed i analysen av sådana skeenden:

normativitet, som har att göra med *regler*
rationalitet, som har att göra med *förnuft*
materialitet, som har att göra med *tinglighet*

Det skulle ta för mycket tid att i den här korta föreläsningen försöka karakterisera och definiera de här tre olika sorternas beståndsdelar. Jag tror ändå att läsaren i stora drag förstår vad det är fråga om; men låt mig ändå redan här markera att det finns andra typer av normativitet, rationalitet och materialitet än vad som angivits i de inledande exemplen ur kolonial- och kvinnohistorien. Noterna i slutet av denna uppsats ger mera information.²

Men är dessa tre ingredienser verkligen allt som vi sociologer behöver för att skildra och förklara skeendena? Normernas bindande auktoritet, svala rationella överväganden och de sakligt angivna materiella villkor inom vars ramar normati-

vitet och rationalitet gör sig gällande – ger inte detta en alltför avkönad, färglös för att inte säga livlös bild av den sociala verkligheten? Jovisst. Vreden, upproret, kärleken, passionen, maktlystnaden, ja kanske fanatismen, som spelat så stor roll vid historiens vändpunkter måste också beredas en plats i vår sociologiska verklighetsbild. Till normativitet, rationalitet och materialitet skulle vi kunna lägga en fjärde slags ingrediens: *emotionalitet* – det vill säga känslans domäner.

För sociologisk teori uppstår då frågan hur dessa fyra ingredienser förhåller sig till varandra. Den frågan återkommer jag till. Det finns en annan fråga, som bör besvaras först: har det under sociologins utveckling som universitetsämne i Sverige under de senaste 50 åren skett några förändringar i betoningen på dessa fyra olika sorters ingredienser?

Normativiteten präglade minst ett decennium av vår sociologi

Den sorts sociologi som väldigt många av oss från början skolats in i från 1950-talet och något decennium framåt tror jag man skulle kunna kalla kulturalistisk sociologi – en sociologi, som särskilt framhäver de gemensamma normer eller regler, värderingar och föreställningar, som går under namnet kultur – en sociologi med betoning på ingrediensen *normativitet*.³ Det specifika med många av kulturens normer och värderingar är att de föreskriver eller påbjuder något beteende och förbjuder eller avskriver något annat, dvs minskar eller helt eliminerar utrymmet för rationella val. Det finns en mängd sociologiska grundbegrepp, som kan definieras i termer av normer, regler och värderingar – exempelvis begrepp som socialisation, status, roll, och social institution.

Detta är i kortast möjliga sammandrag och förenkling vad jag för 50 år sen fick lära mig om sociologi och vad jag själv som ung lärare i elementär sociologi lärde ut till andra – från socialisationens mikro till de sociala institutionernas makro. Naturligtvis gick det att på en rad punkter utveckla denna analys. Talcott Parsons berömda ”pattern variables” hjälpte till att förfina analysen av normativiteten.⁴ De fenomenologiska och etnometodologiska skolorna inom sociologin intresserade sig särskilt för hanterandet av tolkningsregler, språkregler, spelsituationer, spelregler och regelbrott – också det var frågor om normativitet. Utan grammatikaliska regler kan språk inte definieras och Tal inte flyta.⁵

Den centrala beståndsdelen under Uppsala-sociologins första decennium var alltså *normativiteten* – även om Professor Torgny Segerstedts stora intresse för järnvägsbyggandets och industrialiseringens roll i svensk samhällsutveckling också förde in vad jag kallat materialiteten i samhällsbilden.⁶ Men hur var det då med begreppet rationalitet?

Passar rationalitetsbegreppet i sociologisk analys?

Rationalitetsbegreppet går ytligt sett inte alls ihop med de centrala idéerna i den kulturalistiska sociologins av normativiteten präglade idévärld. En beteendenorm eliminerar som sagt valfriheten från första början genom att anvisa eller påbjuda vissa handlingar och att avvisa eller förbjuda andra handlingsalternativ. Rationalitet däremot förutsätter just valfrihet och anvisar kriterier såsom kostnader, preferenser och kunskaper om olika utfall, då man ska välja mellan olika alternativa handlingsvägar. Den samhällsvetenskap, där rationalitetsbegreppet står i centrum, är den ekonomiska vetenskapen, inte sociologin.

Här bara ett litet exempel på hur en uppfinnare, matematiker och ekonom från 1800-talets första halvsekel, Charles Babbage (1792–1871), hanterade frågan om arbetsfördelningens uppkomst.⁷

Det som driver fram en högre arbetsfördelning är framförallt rationella överväganden, det rationella valet av sådana alternativ, som ger oss det värdefullaste utfallet till lägsta kostnad. Med ökad specialisering så kan lönerna differentieras med lägre löner för enklare moment. Den totala lönesumman kan då göras lägre fast produktiviteten är högre. En högre grad av arbetsfördelning är alltså mera ”rationell” i denna ekonomiska mening, inte bara på grund av en högre produktivitet.

Även om arbetsfördelningen drivs fram av rationella skäl, finner jag att arbetsfördelningen som sådan närmast hör hemma under rubriken materialitet, eftersom den manifesterar sig i form av teknisk specialisering kring olika sorters maskiner. Såväl maskinerna som den till maskinerna anpassade mer eller mindre specialiserade arbetskraften hör till de de så kallade produktivkrafterna, som jag placerar under rubriken materialitet.⁸

Skulle denna analys i termer av materialitet och rationalitet kunna kallas sociologisk? Kanske inte – om gårdagens gränsvakter fick avgöra saken. Men för mig personligen, under mina 50 år som sociolog, började rationalitetsbegreppet faktiskt spela en väldigt stor roll långt innan teorier om ”rational choice” i början av 1980-talet blev moderna även på sina håll inom sociologi och statsvetenskap. Redan från början av mina sociologiska studier, det vill säga från slutet av 1940-talet, kände jag mig otillfredsställd med sociologiska teorier, där normer bara dök upp – oförklarade – som något slags historiskt arv. Normerna måste ju ändå ha något slags ursprung och jag tänkte mig då, kanske lite naivt, att mänskligt förnuft, iakttagelse och känsla i vissa elementära, existentiella situationer – i en slags känslans rationalitet – låter oss ”upptäcka” bjudande normer för mänskligt samliv, som sedan naturligtvis ofta kommer att ingå i det ”sociala arvet”. Emellertid föreföll mig en alltför stark betoning på nedärvda normer och regelverk cementera stillaståndet, oföränderligheten. Mina ungdomliga böjelser för världsförbättring gjorde det nöd-

vändigt att finna begrepp, som möjliggjorde en teoretisk analys av sociala reformer och omvälvningar. Men det var den sociala ingenjörskonstens strukturerande, planerande och administrativa förnuft snarare än marknadsekonomins rationella val mellan olika slags investeringar, sparande eller konsumtion, som apellerade till mig.⁹ Först långt senare, när Habermas publicerat sina stora arbeten om det ”rationella samhället” och om ”kommunikativt handlande” fick jag impulser till en vidare och mera problematiserad syn på rationalitetsbegreppets användbarhet i sociologisk analys.¹⁰

Utän att fördjupa mig alltför mycket i de självbiografiska aspekterna på dessa rationalistiska tänkesätt, ska jag nu ta upp frågan om vissa paradoxer och begränsningar hos teorier om rationella val. Bland rationalitetens ofrånkomliga premisser finns både regler och känsla. Rationalismen leder därför tillbaka till frågor om just sådana premisser.

Rationaliseringar kan minska utrymmet för individuell rationalitet

Vad är begåvning och rationalitet, som min uppsatsskrivande studentska trodde var mindre vanlig bland afrikaner än bland européer? Svaret kan ges i ett socialhistoriskt perspektiv. Ett stenåldersfolk i en karg omgivning, där man överlever genom att samla rötter, blad och bär, kompletterad med jakt på kringströvande vildjur som antiloper och vildsvin, har givetvis en annan uppfattning om vad som är rationellt än en bilarbetare vid produktionslinjen i en fabrik, eller en sjuksköterska vid Uppsala akademiska sjukhus. Att på markens lutningsförhållanden, sandens fuktighet, glesnande kortvegetation, avbrutna grenar, knappt avläsbara spår i sanden, ja, kanske på dofter i vinden kunna sluta sig till om något ätbart finns i faggorna – vare sig det är ett kringvandrande vårtsvin eller ätbara rötter eller larver – det klarar varken bilarbetaren eller sjuksköterskan av. Visst är detta en fråga om rationalitet och om begåvning tillräcklig för att förvärva kompetens till rationella beslut.¹¹ Man kan rentav fråga sig om inte kompetensen i detta fall är minst lika hög eller högre än den moderne bilarbetarens – nämligen i termer av erfarenhet, träning och krav på iakttagelse- och slutledningsförmåga.

Den nutida industriella utvecklingen har visserligen inneburit högre krav på kompetens hos en del av arbetskraften. Men utvecklingen har till en del också inneburit att den yrkeskunnige industriarbetarens kompetens i allt högre grad tagits från honom eller henne och programmerats in i maskinernas styrande mikroprocessorer. För den arbetare, som ännu inte blivit arbetslös, återstår ofta bara att hålla sig vaken och trycka på ett antal knappar i rätt ögonblick och att tillkalla en högkompetent och specialutbildad programmerare om något systemfel skulle dyka upp och

annonseras på maskinens kontrollskärm.¹² I den specialisering och arbetsdelning, som kännetecknar det moderna samhället, så finns det en särskild specialisering, som skär tvärsöver de flesta andra speciella arbetsuppgifter, nämligen arbetsfördelningen mellan de informationstekniska programmerarna, operatörerna och reparatörerna och de vanliga enkla knapptryckarna och muspuffarna, som visserligen måste veta lite grann om vad de gör men inte särskilt mycket. Rationaliseringar i maskiner och arbetsorganisation kan alltså paradoxalt nog minska utrymmet för individuell rationalitet och skapande uppfinningsrikedom. Max Weber har för oss pekat ut denna paradox.¹³

Var man hittar kompetensen och vad den består av beror alltså i hög grad på den tekniska utvecklingen och arbetsdelningen. Låt oss vända oss till Emile Durkheim och hans berömda arbete *La Division du Travail*.

Motsättningar mellan normativitet, materialitet och rationalitet

Långt innan jag själv som ung student hade läst något av Durkheim om arbetsfördelning, så lärde jag mig mycket av vår finländske kollega Erik Allardts egen utvecklade variant av Durkheims tankar. Det som slog mig speciellt var Durkheims idéer om sambanden mellan graden av arbetsfördelning och arten av gällande normsystem, dvs samband mellan aspekter av *materialitet* och *normativitet*. Allardt tryckte framförallt på uppkomsten av strukturella spänningar, när arbetsdelning och normsystem inte passar ihop.¹⁴ I enkla samhällen med föga och enkel arbetsfördelning präglades människor av enkla normsystem, som krävde ett likformigt beteende av alla samhällets medlemmar – vad Durkheim kallade *mekanisk solidaritet*. I mera komplexa samhällen med en högt utvecklad arbetsdelning och specialisering skulle det skapa spänningar om alla avkrävdes ett likformigt beteende. Tvärtom måste man här avskaffa uniformiteten och tillåta olikheter i beteendet men inom ramen för gemensamma spelregler och restitutiva regler, det vill säga regler om ersättning när en part råkar skada en annan. Den högre arbetsfördelningens ömsesidiga beroenden – reglerade av gemensamma spelregler och regler för restitution – kallade Durkheim *organisk solidaritet*. Allardts vidareutveckling bestod i tanken att normativiten i form av normativa krav på uniformerat beteende kunde släpa efter från ett tidigare utvecklingsskede och komma i motsättning till en högt utvecklad och specialiserad arbetsfördelning – det vill säga till vissa aspekter av vad jag kallar materialiteten – en strukturell spänning, som hos berörda aktörer kunde ge upphov till protest mot den likriktande normativa ordningen och ett undergrävande av denna ordnings legitimitet. *Emotionaliteten* kommer här in i bilden både i avvikarnas uppror mot den normativa ordningen och hos denna ordnings indignerade bevarare.

[N <- -> M] ==> E

Den här lilla bilden kanske hjälper oss att komma ihåg det enkla men sociologiskt betydelsefulla förhållandet att en motsättning mellan vissa aspekter av normativitet och materialitet utlöser emotionella reaktioner.¹⁵

Teologer har i alla tider menat sig veta något om normativitetens källa. Under medeltiden tillskrevs teologerna också en allmänkompetens, som innefattade såväl det gudomliga väsendets natur som den astronomiska och den sub-lunariska materiella världsordningen. Det var en tid då kyrkans likriktande normer bröt sig mot de framväxande och delvis från hellenistisk tid återuppväckta kunskaperna om sol, måne, jordens omkrets och vårt planetsystem. Det vetenskapliga kunskapsökandets rationalitet kom här i motsättning till den institutionaliserade religiösa ordningens kanoniskt normativa påbud. Att denna motsättning åtföljdes av emotionella reaktioner kan vi vara övertygade om.

[N <- -> R] ==> E

Spänningar, plåga och martyrskap föregick och åtföljde de mera specialiserade naturvetenskapernas utbrytningar ur den teologiska hegemonin.

Men motsättningar mellan aspekter av normativitet och materialitet respektive normativitet och rationalitet kan trollas bort eller åtminstone göras mindre synliga genom en psykologisk mekanism, som jag skrev om i min doktorsavhandling – nämligen genom att normerna förlänas ett ”fristående känslvärde”, en term som Torgny Segerstedt hjälpte mig med som en svensk översättning av den amerikanske filosofen Charles Stevensons uttryck *independent emotive meaning*.¹⁶ Låt mig förklara: det handlar om hur de inblandade aktörerna hanterar sin emotionalitet.

Tänk er att själva normuttalandet – själva kraven på ”fasta normer” – blir emotionellt tillfredsställande som en slags symbolisk handling frigjord från handlingen att tillämpa normerna. Den situationen är ju inte så ovanlig. Själva ”vördnaden för fasta normer” blåses upp till något nästan heligt. Normuttalandet som symbolhandling får här ett slags expressivt, fristående känslvärde lösgjort från betydelsen av de handlingar eller saker, som normerna annars handlar om. I en sådan situation kan man lätt upprätthålla en slags klyvnad, en slags isolering mellan den emotionellt tillfredsställande, rent expressiva Normativiteten och instrumentella handlingar, som visserligen är normativt förbjudna men ändå materiellt och rationellt motiverade. Denna något schizoida klyvnad gör det möjligt att i den beskrivna situatio-

nen utföra rationellt och materiellt motiverade men normativt förbjudna handlingar utan att drabbas av normativ sanktion – hurdå, jo, därför att normbevararna och normuttalarna är så upptagna med att suga ut den emotionella tillfredsställelse de får genom att visa upp sig själva i symbolhandlingen att uttala normerna att de inte klarar av att samtidigt övervaka normenligheten hos de åsyftade handlingarna, som då kan styras av egna incitament. Om de normativt förbjudna handlingarna dessutom utförs en smula åtskilt och kanske obemärkt på särskilda arenor så kan de rentav utföras av normuttalarna själva; dessa har ju ändå gubevars på den expressiva normuttalararenan med hög och tydlig röst klargjort att de håller fast vid ”de fasta normerna”.¹⁷

Ett liknande fenomen är de växlande normativa opinioner, som inpräglats av massmedias växlande auktoriteter utan att de har rötter i åsiktsmottagarens egna materiella predikament eller rationella överväganden. Likt lösryckt drivved flyter dessa normativa opinioner sedan fram och tillbaka på det blåsigas åsiktshavet – också det ett exempel på fristående känslvärde hos normativa uttalanden.

Med samma beteckningar som tidigare kan jag notera den här situationen med normers fristående symboliska känslvärde på följande sätt, där de två snedstrecken, //, markerar isoleringen mellan det emotionella normuttalandets symbolvärld och de relevanta materiella predikamenten och rationella övervägandena:

[N&E] // M, R

Förhållandet mellan emotionalitet, normativitet, rationalitet och materialitet är en spännande historia, som innehåller många andra förvecklingar. Här ska jag nöja mig med att framhålla att det naturligtvis inte bara finns den sortens skeva emotionalitet, som är fastlåst vid fristående, ritualiserade symbolhandlingar. Det finns också starka och djupa känslor i sak, där känslorna inte har separerats ut till fristående symbolhandlingar utan är en genuin känsla för personer och för sakförhållanden. Jag vill hävda att en sådan ”känsla i sak” på ett naturligt sätt kan förenas med rationalitet och med handlingar motiverade av materiella omständigheter, som gäller just själva saken.¹⁸

Jag övergår nu till frågan om rationalitetsbegreppets förenlighet med det historiematerialistiska tänkandet hos Karl Marx.

Marxismens renässans och eventuella återförvisning till kulisserna

Under senare delen av 1960-talet – eller på sina håll lite tidigare – inträffade över hela den västerländska samhällsvetenskapliga världen en renässans för marxistiskt

tänkande, också i Sverige, medan marxismen som en levande intellektuell strömning faktiskt var satt på undantag i Sovjet, något som jag själv kunnat konstatera vid åtskilliga resor i öst. I Sverige skulle jag vilja hävda att marxismens renässans övervägande stimulerades av kritiska akademiska sociologers nyvaknade medvetande om såväl nationella kriser och anomalier som underutveckling och imperia- listiskt överväld i fattiga länder. Det här har många andra skrivit om. Jag ska därför bara uppehålla mig vid vad marxismens renässans och numera förmodade händelsefärd betytt för mig personligen – och då i största korthet.

Uppfattningen att Marxismen dog i och med sovjetssystemets sammanbrott är grundad i stor okunnighet både om marxistisk teori och om sovjetregimens intellektuellt undermåliga och förvridna sätt att använda vissa marxistiska teser. Marxistisk klassanalys i reviderad form har, enligt min uppfattning, fortfarande mycket att säga om dagens verklighet. Men framförallt har jag funnit en hållbar kärna i marxistiska föreställningar om den i kapitalismen växande motsättningen mellan å ena sidan teknisk och social utveckling och å andra sidan det marknadsekonomiska kapitalets styrformer och avkastningskrav, det vill säga vad Karl Marx själv kallade den ökande motsättningen mellan produktivkrafternas alltmera församhälleligade karaktär och de privata produktionsförhållandena inom kapitalismen.¹⁹ Denna motsättning i dess uttalade form skulle jag själv beskriva som en diskrepans mellan två olika utslag av rationalitet:

Parallellt med utmaningen till en rationalitet med social och ekologisk räckvidd föranledd av det som Marx kallade ”produktivkrafternas församhälleligande” finns det i den högt utvecklade kapitalismen en annan sorts smalspårigare rationalitet, som i så hög grad fokuserar på det enskilda finanskapitalets avkastningskrav att sociala, kulturella och ekologiska, men också industriellt produktiva investeringar trängs undan ur bilden. Finanskapitalets kortsiktiga avkastningskrav tränger undan insikten om de långsiktiga sekundära kostnaderna av att snåla på forskning och utveckling och på sociala, kulturella och ekologiska insatser.

Detta är en annan utträngningseffekt än den som våra ekonomkolleger benämner som *crowding-out*, när de pekar på hur demokratiskt beslutade satsningar på humanitet och civilisation inom den offentliga sektorn, ”tränger ut” möjligheterna till marknadsekonomisk tillväxt.

Frågan är om någon av oss kan hävda att vi gör helt värderingsfria vetenskapliga uttalanden, när vi talar om utträngningseffekter. Det som drabbas av utträngning är i båda fallen något som den talande högt värderar: i det ena fallet demokratiska beslut om humanitet och civilisation; i det andra fallet ekonomisk tillväxt och ökade vinster – bådaddera naturligtvis högst lovvärda saker, särskilt om man kunde för- ena dem och lösa upp den målkonflikt, som här föreligger och som i grunden är

densamma som den Karl Marx diagnosticerade.

Dock har ett nytt moment tillförts i och med det internationaliserade finanskapitalets blixtsnabba elektroniska rörelser mellan avreglerade flytande valutor och sedan till penningspekulanternas skatteparadis – ett moment, som inte var lika markant, när Marx levde. Det märkliga är att inte bara vanliga hederliga löntagare och konsumenter får känna av effekterna av finanskapitalets rörelser utan även vanliga hederliga kapitalister, som bedriver välsignelsebringande, produktiv enskild företagsamhet och som i sina satsningar på forskning och utveckling för framtida produktion har finansieringsbehov, som riskerar att bli förbisedda av finanskapitalet med dess spekulativa preferenser för snabb, kortsiktig avkastning. Här fjättras produktivkrafternas utveckling av det globala finanskapitalets förkärlek för snabb avkastning.

Men kan detta verkligen vara något för oss sociologer: att studera kapitalets rationalitet i olika typer av marknader och att analysera diskrepanserna mellan kapitalavkastningens enkla rationalitet och den vidare rationalitet, som inte blundar för ett mera långsiktigt och vidsträckt socialt och ekologiskt kostnadsperspektiv? Är inte detta något för nationalekonomerna att ta itu med?

Problemet är att ekonomerna i alltför ringa utsträckning tar sig an dessa problem och vad jag kallat de sekundära kostnaderna av kortsiktiga avkastningskrav. Själva den brist på relevant information som därmed uppstår på högsta håll i våra så kallade informationssamhällen kunde vara ett sociologiskt problem att dokumentera, analysera och förstå. Själva den multidimensionella rationalitet, som träder i dagen, när vi sammanför socialt och etiskt motiverade preferenser med produktionsekonomiska preferenser och spekulativt maximerande avkastningskrav, aktualiserar problem om sammanvägning av olika sorters preferenser, problem som sociologer och socialpsykologer mycket väl skulle kunna analysera teoretiskt och studera empiriskt. Här ligger, tror jag, en av dagens och morgondagens stora utmaningar för oss sociologer – i samarbete med ekonomer, statsvetare, psykologer, socialpsykologer och filosofer.²⁰

Multi-dimensionell rationalitet ställer nya krav på normativitet

Rationalitet förutsätter dels *kunskaper* om de utfall, som följer av att man väljer olika alternativ, dels klart definierade *preferenser* om vad för slags utfall man föredrar. Både kunskaper och preferenser formas socialt på ett sätt, som sociologer är mera specialiserade på att studera än ekonomer. Men dessa ingredienser – kunskaper och preferenser – räcker inte alltid till för att vi ska kunna tala om rationalitet. Preferenser är ofta mångdimensionella. Något kan vara högt värderat utmed en

ekonomisk preferensskala men vara förkastligt enligt en etisk värdeskala. Då behövs det *normativa regler* för hur dessa särartade, kanske motsatta sorters preferenser skall avstämmas mot varandra så att man fortfarande kan komma till ett rationellt beslut.

Det vore naturligtvis möjligt att försöka att i pengars värde uttrycka en etisk eller estetisk preferens. För en sociolog finns det ett bättre grepp, den så kallade lexikografiska preferensteorin, som emellertid utformats av filosofer som John Rawls eller filosofiskt sinnade ekonomer som Amartya Sen, snarare än av sociologer.²¹ Jag tillåter mig här en sidofundering: varför har inte Amartya Sen för länge sedan fått det så kallade nobelpriset i ekonomi?

Lexikografisk preferensteori utgår ifrån att olika sorters preferenser – ekonomiska, politiska, estetiska eller etiska preferenser – har olika vikt för flertalet människor och kan rangordnas efter sin vikt. Vi får då en metapreferensskala, en skala av preferenser ifråga om preferenser, en skala som rangordnar de olika sorternas preferenser efter deras vikt. Regeln är då att man vid ett rationellt beslut först av allt ser till att den högst värderade preferensskalan i metapreferensordningen kommer i blickpunkten. Sedan vi gjort klart för oss vilka alternativ och deras utfall, som primärt föredras, eller accepteras utmed denna högst prioriterade preferensskala, går vi vidare till nästa, lägre preferensnivå för fortsatt utgallring av alternativ, och så vidare till nästa nivå i en serie successiva val. På detta sätt kommer man enligt den lexikografiska preferensteorin fram till ett rationellt val även i situationer, där man rör sig med inkommensurabla typer av preferenser, som inte kan sammanvägas utmed en enda preferensskala utan bara lexikografiskt med ledning av en metapreferensskala tillämpad i successiva steg.²²

Denna lexikografiska preferensteori kan uppfattas antingen som en empiriskt prövbar, substantiell teori om hur alla, eller vissa sorts människor i praktiken gör rationella val i situationer, där de konfronteras med inkommensurabla preferenser – eller som en normativ teori om hur rationella beslut *borde* gå till i situationer med inkommensurabla preferenser. Denna dubbla användning av en och samma teori är ganska vanlig just bland ekonomer. Vid ett normativt bruk av teorin faller det sig åtminstone för en sociolog naturligt att sätta etiska preferenser högst i metapreferensskalan – men detta är även fallet för en filosofiskt sinnad ekonom som Amartya Sen.

Finns det något att tillägga? Jag har – om också i de mest generella termer – talat om normativitet, rationalitet, materialitet och emotionalitet som ingredienser i sociologisk teori. Räcker inte det?

Visst finns något att tillägga. Nästan allt. Om nätverk har jag ingenting sagt. Ingenting har jag sagt om civilt samhälle och om den av Allardt, och andra, empiriskt

falsifierade tesen att civilsamhället förvissnar och dör i ett välfärdssamhälle av nordisk typ. Om vanvett har jag ingenting sagt och ingenting om pendlingen mellan dygd och obscenitet. . . Jag har inte sagt ett enda ord om något så fundamentalt som kausalitetens plats i en analys grundad i ett tolkningsschema utgående från begrepp som *verstehen* och rationalitet.²³

Något som återstår att säga

Som läsaren säkert observerat har jag inte sagt mycket om enskilda människor, om kvinnor och män, eller om sociala roller eller om organisationer och annat sådant som sociologer brukar föra in på scenen. Enheterna för min analys har varit fyra högst generella abstraktioner: normativitet, rationalitet, emotionalitet och materialitet. De tre förstnämnda abstraktionerna skulle möjligen kunna sägas handla om olika slags förståelseformer eller mentaliteter; den sistnämnda abstraktionen, materialitet, gäller däremot inte en mentalitet. Man skulle också kunna säga – med ännu en annan abstraktion – att min analys utgått från ett antal rubriker för olika slags *processer*, deras skillnader och deras förhållanden till varandra.

Jag skulle nu vilja hävda att alla de här processerna i min framställning, på skilda sätt och i olika kombinationer, ingår i allt det som sociologer annars brukar studera: kvinnor och män, förälskade par, språk, tal och handlingar, familjer med föräldrar och barn, nätverk, sociala institutioner, sociala ranger, rangekvilibrering, sociala roller, social interaktion, avvikande beteende, maktkamp, klassmedvetande, spelstrategier, beslut, organisationer, levnadsnivå, demokrati, ”det civila samhället”, växlingar i sociala klimat, mentalitetshistoria m m. Normativitet, rationalitet, emotionalitet och materialitet syftar på processer som i olika kombinationer ingår i allt det som jag här räknat upp.

Avslutningsvis ska jag möblera om litegrann bland mina abstraktioner och visa det hela på en figur här bredvid.

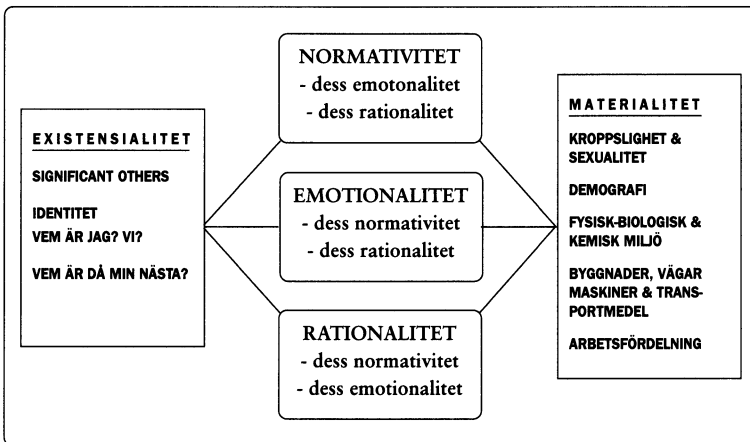
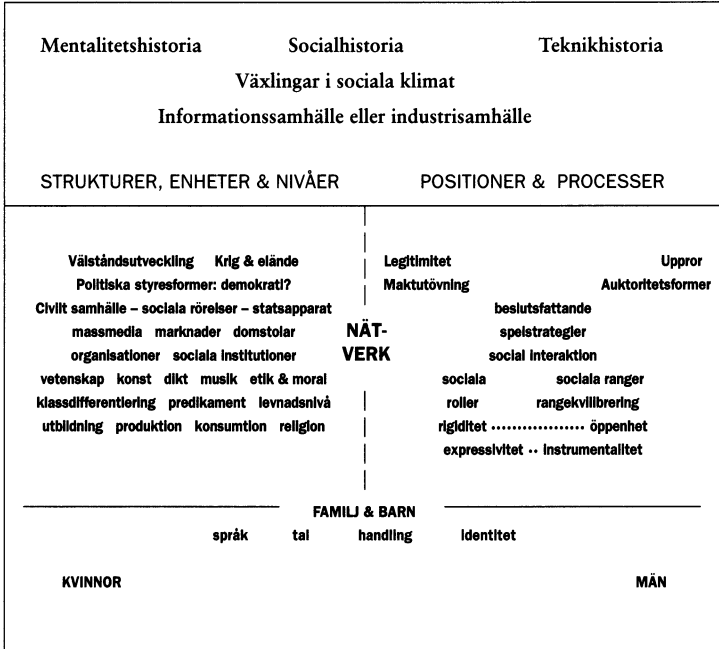
I nedre delen av figuren finns våra mentaliteter – normativitet, emotionalitet och rationalitet – med vissa komplikationer, som det för tillfället räcker att raskt ögna igenom.²⁴ Som ni ser betraktar jag de här mentaliteterna som verksamma i en skön blandning mitt emellan två fundamentala, ofrånkomliga livsvillkor – vår egen och omgivningens materialitet och vår egen och andra människors Existentialitet.

Denna mentaliteternas verksamhet mellan dessa två fundamentala livsvillkor – materialitet och existentialitet – reflekteras samtidigt i allt det som vi finner i övervåningen av denna figur. Det här är väldigt spännande.

Vad som finns i övervåningen av den här figuren kan förstås te sig lite väl allomfattande och därför intetsägande. Men tänk på gamle profeten Moses, som efter

SOCIOLOGINS ÄMNESINNEHÅLL

Figuren läses nerifrån och upp – eller tvärtom

ökenvandringen från Gosen i Egypten kom fram med sitt folk till berget Nebo och därifrån såg ut över Kanaanens välsignade land. Glöm här alla olikheter mellan Moses och mig och betänk istället att berget Nebo i metaforernas värld representerar överblick och framåtblick. Intetsägande är inte utsikten från Nebo. Ni som är unga kan utforska allt det här och finna stoff och vinklar, som jag bara kunnat antyda i min bild eller som jag inte ens har en aning om och som jag inte längre orkar ge mig in på.

Nu ska jag i stället avsluta den här föreläsningen med en hänvisning till Nya testamentet, ni vet – evangelierna i Bibeln. Om ni tittar på den nedre delen av min figur, så ser ni där längst ner till vänster frågan: *vem är då min nästa?* Är detta en sociologisk fråga? Det var den fråga som en skriftlörd ställde till Jesus med anledning av budet ”Älska din nästa såsom dig själv”. För drygt 50 år sedan läste jag den finländske filosofen och psykologen Eino Kailas bok *Tankens oro. Tre samtal om de yttersta tingen* (1944) och hittade där bland Kailas alla kunskapsteoretiska, vetenskapsfilosofiska och ontologiska reflexioner hans moralfilosofiska omformulering av den bibliska frågan om nästan och den löd i hans formulering så här (sid 191): ”Vilket skall det sociala fält vara för vilket en gyllene moralregel gäller?” Kaila tillade: ”Så länge denna fråga lämnas obesvarad är det centrala moralbudet innehållslöst”. Självt menar jag att denna till synes enkla fråga, antingen i bibelns formulering – vem är då min nästa – eller i Kailas filosofiska formulering, har en central ställning inte bara för vår moral utan också för samhällsvetenskapen, både sociologin, statsvetenskapen och nationalekonomin. Frågor om normativitetens räckvidd, rationalitetens inklusivitet ifråga om kostnader, emotionalitetens medmänsklighet eller brutalitet och de materiella konstruktionernas sociala och ekologiska implikationer påverkas alla av hur vi besvarar frågan ”Vem är då min nästa?” Svaret på frågan avgör helt enkelt hur vi som samhällsvetare definierar våra kunskapsobjekt. Det avgör i sin tur vad vi med kunskap, känsla och moral kan och vill ta itu med här i världen. ■

Noter

¹ Se t ex U. Himmelstrand, K. Kinyanjui & E. Mburugu, ed. (1994: 16-36), *African Perspectives on Development*, London: James Currey Publishers. För en fylligare framställning av hur den afrikanska underutvecklingen utvecklas och kanske kan brytas, se Mahmood Mamdani (1996), *Citizen and Subject: Contemporary Africa and the Legacy of Late Colonialism*. London: James Currey Publishers. Ett "Review Symposium" över Mamdanis bok har publicerats i *African Journal of Sociology*, 1997, nr 2, s. 96–144; se mitt inlägg, s. 117 ff.

² Mitt förslag till definitioner av normativitet, rationalitet, materialitet eller tinglighet och emotionalitet är följande: *Normativitet* är en grund/följdrelation, där grunden är en extern eller internaliserad regel eller norm eller annan utsaga, som uppfattas som synonymt med en regel eller ett imperativ, och där följden är en handling som uppfyller eller förväntas uppfylla vad regeln föreskriver.

Rationalitet är också en grund/följd-relation där grunden är premisser av såväl normativ-preferentiell som saklig natur, där dels den givna situationens parametrar klarläggs, dels de givna normerna eller preferenserna identifieras, och där följden i första hand är en handling eller ett beslut om handling, som är eller kan uppfattas som resultat av en deontisk logisk slutledning från premisserna. Men utöver denna parametriska eller instrumentella rationalitet, som tar situationen och normerna som givna, har vi strategisk rationalitet samt konstruktiv och gestaltande rationalitet, där situationen påverkas eller gestaltas såsom en helhet att eftersträva. Också detta är en grund/följd-relation där grunden är information eller antaganden om verkligheten men där följden inte innebär bara en anpassning till denna verklighet utan även omskapar verkligheten eller gestaltar en ny verklighet på grund av kunskaper om verklighetens outnyttjade möjligheter, givetvis då i samspel med normativa och/eller emotionella element. Sökbeteende är en logisk följd av premisser osäkerhet, otillräcklighet eller ambivalens.

Emotionalitet är en grund/följd-relation där såväl grund som följd är en känsla – en känsla av brist (hunger, oro, undran, längtan, trånad etc), som följs av förväntad eller genom handling skapad tillfredsställelse (behaglig mättnad, bekräftelse, uppfyllelse etc).

Materialitet eller tinglighet är ett givet externt tillstånd, som fysiker och filosofer karakteriserat i termer som tyngd och tröghet eller materiens primära och sekundära kvaliteter. Här är sådana formuleringar av ringa intresse. I detta sociologiska sammanhang är det enklast att framställa materialitet som en fysisk och biologisk restkategori av allt sådant, som inte konstituerar processer såsom normativitet eller rationalitet eller emotionalitet men som i specifika former kan ingå som *given* grund eller som premisser för sådana processer. Att materialitet uppfattas som något ofrånkomligen givet innebär att dess interna variabel-relationer i grunden *inte* kan påverkas av normer, rationella beslut eller känslor. Materien följer sina egna lagar, de s k naturlagarna. Enskilda variabler i materiens variablersystem kan emellertid ofta mänskligt

påverkas. Rummets egenskaper såsom utsträckning, landskap, byggnader, vägar m m hör till materialiteten liksom rums-tidsförhållanden såsom hastighet. Materieella föremål kan, med hänsyn tagen till naturlagarna, rationellt och kreativt kombineras i form av maskiner, vilka skapas av människor i överensstämmelse med såväl värderingsmässiga önskemål som med naturlagarna. Maskinsystem hänger nära samman med grunden av arbetsfördelning, som jag därför betraktar som en aspekt av Materialiteten. Ekosystem, som i grunden består av naturlagsbestämda relationer mellan variabler, påverkas ständigt av mänskligt handlande genom avsiktlig eller oavsiktlig mänsklig manipulation av vissa av ekosystemets variabler med avsedda eller oavsedda resultat i andra variabler. Även förhållanden, som inte uteslutande är fysiska eller biologiska – exempelvis ekonomiska förhållanden som produktionssätt, handelsvägar eller s k ekonomiska lagar om tillgång och efterfrågan – kan "förtingligas" och därigenom uppfattas som i praktiken "materieella" och därför såsom otillgängliga för mänsklig påverkan av själva variabelrelationerna – samtidigt som enskilda variabler emellertid kan påverkas med önskad eller önskad resultat.

Att vittfamnande abstrakta begrepp som Normativitet, Rationalitet och Materialitet ställer oss in för svårlosta avgränsningsproblem är ofrånkomligt men inte fördömande. Dessa begrepp är 'sensitizing concepts', rubriker, som sätter vår begreppsbildning i rörelse och som aldrig själva ingår i mera precisa teoretiska härledningar. Ta t ex palmklättrarkasten *Nadar* i indisk kultur. En palm är visserligen ett materiellt föremål men den är inte så konstruerad att den i sig kräver en specialisering med särskilda "klättrare". Det är möjligt att palmklättrarkasten är en religiös, dvs emotivt-normativ konstruktion snarare än ett led i en rationell arbetsfördelning med en specialiserad respons på palmers specifika materiella byggnad och struktur i förening med klättrandets materiella muskeldynamik. Våra rubriksättande "sensitizing concepts" Normativitet, Rationalitet etc ska på sin höjd få oss att uppmärksamma en viss problematik; men problemen måste lösas genom analytisk och empirisk forskning i direkt kontakt med vad vi blivit uppmärksamma på.

³ Se t ex Torgny T. Segerstedt (1948), *Social Control as Sociological Concept*. Uppsala Universitets Årsskrift 1948:5, samt (1966), *The Nature of Social Reality*. Stockholm: Svenska Bokförlaget/Bonniers.

⁴ Se t ex Talcott Parsons (1952), *The Social System*. London: Routledge & Kegan Paul.

⁵ Se t ex Peter Winch (1958), *The Idea of a Social Science*. London: Routledge & Kegan Paul

⁶ Redan i sina inledande föreläsningar under höstterminen 1947 kom Torgny T. Segerstedt in på frågor av ekonomisk-historisk och socialhistorisk innebörd med citat från och källhänvisningar till arbeten av bl a Eli Heckscher, Torsten Gårdlund och E.H. Thörnberg. Detta historiska perspektiv präglar också det inledande avsnittet om den

sociologiska innebörden av det svenska samhällets industrialisering (s. 24 ff) i Torgny Segerstedt & Agne Lundqvists stora arbete *Människan i Industrisamhället. Arbetslivet*. Stockholm: SNS 1952.

⁷ Referensen till C. Babbage (1832), *On the Economy of Machines and Manufactures*. London: Murray, fann jag i en intressant uppsats av Torsten Björkman och Karin Lundqvist (1987: 59), "Work Relations, Capital Accumulation, Technological and Social Change." i U. Himmelstrand, red., *The Multi-paradigmatic Trend in Sociology*. Uppsala: A&W International.

⁸ Beträffande Arbetsfördelningen som en ingrediens under rubriken Materialitet får jag hänvisa till den senare delen av den utförliga noten nr 2.

⁹ Som självbiografisk notis kan här nämnas att det framförallt var Herbert Simons arbete (1952), *Administrative Behavior*. First Edition. New York: Macmillan, och senare Herbert Simon (1957), *Models of Man: Social and Rational*. New York: Macmillan, som påverkade mig. Där emot var jag under mina första sociologår nästan helt okunnig om Max Webers behandling av rationalitetsbegreppet.

¹⁰ Engelska översättningar av Jürgen Habermas är för nutida svenska läsare de mest tillgängliga. Se t.ex (1971), *Towards a Rational Society* och (1972), *Knowledge and Human Interests* – båda publicerade i London: Heinemann. Ett drygt decennium senare kom de två delarna av *The Theory of Communicative Action*, Boston: Beacon Press 1984 och 1987.

¹¹ Se här t.ex Marshall Sahlins (1974), *Stone-Age Economics*, London: Tavistock. En detaljerad skildring av vardagslivet hos ett "stenåldersfolk" i Kalahari-öknerna står att läsa i Marjorie Shostak (1981), *Nisa. The Life and Words of a !Kung Woman*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press. Se även resonemanget om hur jägaren läser ett spår i Carlo Ginsburg (1989), *Ledtrådar. Essäer om konst, förbjuden kunskap och dold historia*. Stockholm: Häften för Kritiska Studier, sid 14 ff.

¹² Den s.k. deskilling-hypotesen, som framfördes bl.a. i Harry Braverman (1974), *Labour and Monopoly Capital*. New York: Monthly Review Press, har ifrågasatts från flera håll. Se t.ex Boel Berners översikt av diskussionen i 'Sociology, Technology and Work' (sid 99ff) i U. Himmelstrand, ed. (1986), *Sociology from Crisis to Science? Volume 2: The Social Reproduction of Organization and Culture*. London: SAGE. I en översiktlig skrift – *John Goldthorpe. Consensus and Controversy* – redigerad av Clark, Modgil & Modgil (London: The Falmer Press 1990) finns diskussionen om deskilling-hypotesen relativt grundligt återgiven, särskilt i kapitel IV. Tyvärr återfinnes här bitvis den sammanblandning av begreppen 'deskilling' och "proletarianization", som förekom redan hos Braverman. Jag saknar här också en grundligare diskussion av sambanden mellan 'deskilling' och en teknisk utveckling

mot större användning av mikroprocessorer i arbetslivet (Se här T. Björkman & K. Lundqvist op.cit. s. 62; referensen i not 7 härovan.). John Goldthorpe medger i ett avslutande, sammanfattande kapitel att det givetvis finns betydande inslag av "deskilling" i samtida arbetsliv men att det parallellt härmed också skett en uppgradering av kompetenskraven, som på makronivå skulle kunna kompensera (*offset - or more than offset...*) den "deskilling", som skett jämsides därmed. Vad som här menas med "kompensera" är inte självklart. Det skulle föra för långt att diskutera den saken i denna not. För egen del finner jag inte någon enda tolkning av Goldthorpes begrepp "kompensera" särskilt övertygande.

¹³ Komplexiteterna i Max Webers behandling av rationalitetsbegreppet fick jag inte någon klarhet i genom ett studium av Webers egna skrifter – ett mera ingående Weber-studium var inte någon självklarhet för min generation av uppsalienska sociologistudenter. Det var Thomas Coniavitis' ingående och kritiskt problematiserande doktorsavhandling, *Irrationalitet – Rationalitet. Max Weber – Georg Lukács: en uppgörelse* (Uppsala 1977: ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS. Studia Sociologica Upsalensia 12), som vidgade min horisont i detta avseende.

¹⁴ Max Webers tes att rationaliseringen av organisatoriska strukturer placerar det handlande subjektet i en 'järnbur' utan valfrihet kan synas likna dagens nyliberala argument att välfärdsstatens rationellt planerade omsorg försätter den enskilde medborgaren i en ofri situation av "inlär hjälplöshet". Hållbarheten i det nyliberala argumentet faller sönder inte bara därför att det baserar sig på en obefogad generalisering från experiment med djur, som placerats i oförutsägbara och allt annat än rationellt reglerade situationer (jmf Martin E.P. Seligman, 1975, *Helplessness: On Depression, Development and Death*. San Francisco: W.H. Freeman), utan även därför att välfärdsstatens rationalitet skiljer sig från rationaliteten i Webers s.k. "järnbur". Välfärdsstaten rationaliserar och tryggar livs- och hälsobetingelser på ett sådant sätt att den enskilde individen då slipper bekymra sig om vissa grundläggande livsvillkor och därmed blir fri att mer eller mindre kreativt efter egen läggning satsa på egna mera avancerade projekt. Jag citerar ur en uppsats av Ulf Himmelstrand och Tuula Eriksson, "Towards a Leaner State: Primary and Secondary Social Costs of Economic Growth", framlagd i en svensk-kanadensisk konferens vid Arbetslivsinstitutet, Stockholm 1994: "Virtuous individual 'free choice' can thus be preserved for areas or domains where it really matters. Public services of an advanced welfare society provide basic institutionalized routines relieving us from worries about elementary but often unpredictable conditions of life, thus making us capable as individuals to use our minds, and our 'free choice' for productive and creative advancement beyond the elementary. This is the opposite of the 'acquired helplessness', or trained incapacity which some conservative and neo-liberal doctrinaires predict as being the main outcome of the welfare services provided in a public sector." – Vad som gör det möjligt att utan motsä-

gelse samtidigt finna den weberska rationalitetsparadoxen rimlig och den nyliberala hjälplöshetstesen felaktig, är att det finns en skillnad mellan rationaliserade strukturers frihetsinskränkande styrning av vardagslivet – t ex i arbetet – och en rationaliserad och förutsägbar välfärdsapparat i pressande situationer bortanför det vardagliga. Uppmärksamhet och energi i vardagslivet binds då inte vid onödig oro utan kan istället ägnas åt att skapa eller söka fria val – i eller utanför arbetet. Risken att stöta på Webers "järnbur" torde vara större i arbetslivet inom den privata sektorn än inom den offentliga sektorns välfärds-tjänster.

¹⁵ Se t ex Erik Allardt (1965), *Samhällsstruktur och sociala spänningar*. Stockholm: Almqvist & Wiksell, och Erik Allardt (1970), "Types of Protest and Alienation", i Allardt & Rokkan, eds, *Mass Politics. Studies in Political Sociology*. New York: The Free Press.

¹⁶ Det jag kallar "motsättning" mellan normativa och materiella strukturer kan enligt min mening deduktivt härledas ur givna definitioner, medan relationen till de emotionella reaktionerna är kausal och således måste empiriskt beläggas. Jag använder mig här av en distinktion mellan två olika slags begreppsrelationer gjord av Margaret S. Archer (1988: 106 ff, 148 ff, 203 ff), *Culture and Agency. The Place of Culture in Social Theory*. Cambridge: Cambridge University Press. Se min diskussion av dessa teoretiska frågor i "Normativity, Rationality and Materiality. Rebuilding Sociology after Parsons and Marx. An Autobiographical Perspective." (opublicerad seminarieuppsats 1995).

¹⁶ Charles S. Stevenson (1944: 72), *Ethics and Language*. New Haven: Yale University Press.

¹⁷ Fyra olika empiriska undersökningar redovisade i Ulf Himmelstrand (1960), *Social Pressures, Attitudes and Democratic Processes*. (Doktorsavhandling, Stockholm: Almqvist & Wiksell) ger stöd för vad som i texten sagts om attityder eller normativa uttalanden med 'fristående känslövärde'. Variabeln 'fristående känslövärde' kallas i avhandlingen för L-variabeln. Vad som till följd av det begränsade utrymmet inte kunnat redovisas här i denna föreläsning är de genomgående kurvlinjära relationer som empiriskt föreläggas i mina studier mellan den s k L-variabeln och ett antal kognitiva och beteendemässiga variabler. De personer, som kombinerar en känsla för normativt principiella ståndpunkter och en 'känsla i sak' – dvs de personer, som ligger i mitten på min L-skala – uppvisar högre kognitiv differentiering, större oberoende av externt emotionellt stöd och starkare samband mellan attityder och motsvarande beteende än personer med högt fristående känslövärde hos sina normer (hi-L) men också i jämförelse med personer, som pragmatiskt bedömer saker 'från fall till fall' (lo-L).

¹⁸ Det brukar sägas att rationalitet inte kan skapa värden eller sätta mål utan bara ange medel eller vägar för att förverkliga redan givna värden. Enligt min mening är denna

formel, som brukar ligga till grund för en kritik av rationalitetens begränsningar, i sig själv alltför begränsad. Om det är en bland andra uppgifter för rationaliteten att granska möjligheter och alternativ, som föreligger eller skulle kunna skapas i verkligheten, då är en sådan rationalitet en förutsättning för att upptäcka nya värdefulla och goda möjligheter, som annars kanske förblivit okända. Redan i not 2 har jag antytt förekomsten av en sådan konstruktiv eller gestaltande rationalitet. Det postmoderna avisandet av rationalitet och kunskap har inte någon anhängare i mig.

¹⁹ Det är svårt att hos Karl Marx finna ett enda ställe där motsättningen mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden klart definieras. Här nöjer jag med en hänvisning till Part II (sid 35–138) i Ulf Himmelstrand, Göran Ahrne, Leif Lundberg och Lars Lundberg (1981), *Beyond Welfare Capitalism. Issues, Actors and Forces in Societal Change*. London: Heinemann, samt till de mera lärda framställningarna hos Mats Dahlkvist (1978: 429 ff), *Att Studera Kapitalet, Första Boken*, Köthen: Bo Cavefors, och/eller G.A. Cohen (1978: 143–150, 293–298, 302–317), *Karl Marx's Theory of History*. Oxford: Clarendon Press, eller den något annorlunda ansatsen i Jon Elster (1985: 155ff, 258ff, 288ff), *Making Sense of Marx*. Cambridge University Press.

²⁰ Ett bra exempel på en svensk sociolog, som givit sig i kast med liknande problem är Lars Udéhn (1995), *The Limits of Public Choice. A Sociological Critique of the Economic Theory of Politics*. London: Routledge. Richard Swedberg har i ett flertal arbeten på ett övertygande sätt införlivat den ekonomiska sociologin med den svenska sociologins ämnesområde. Se t.ex. hans arbeten *Economics and Sociology. Redefining their Boundaries. Conversations with Economists and Sociologists*, Princeton University Press 1990, och *Schumpeter. A Biography*, Princeton University Press 1991. Swedberg har också tillsammans med Neil Smelser redigerat *The Handbook of Economic Sociology*, Princeton University Press 1994. En på detta gränsområde intressant och åtminstone bland ekonomer kontroversiell doktorsavhandling från Uppsala är Agneta Hugemark (1994), *Den fängslade marknaden. Ekonomiska experter om välfärdsstaten*. Lund: AR-KIV. – Besläktade problem har analyserats hos statsvetaren Leif Lewin i hans bok (1988) *Det gemensamma bästa. Om egenintresset och allmänintresset i västerländsk politik*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.

²¹ Se John Rawls (1971), *A Theory of Justice*. Cambridge, Mass. Harvard University Press. Se vidare Amartya K. Sen (1977), "Rational fools: a critique of the behavioural foundations of economic theory." i Hahn & Hollis, eds, *Philosophy and Economic Theory*. Oxford: Oxford University Press, samt samme författares *On Ethics and Economics*. Oxford: Blackwell 1987. – Mitt eget försök att bedöma den lexikografiska preferensteoris användbarhet finns i kapitel 14, "Towards a lexicographic preference-actor-structure theory" i U. Himmelstrand, ed. (1992), *Interfaces in Economic and Social Analysis*. London: Routledge.

²² Eftersom nämnda beskrivning av den lexikografiska preferensordningen kan te sig något abstrakt, ska jag här ge ett konkret exempel: Låt oss ta det aktuella fallet med borrandet av en järnvägstunnel genom Hallandsåsen. Givet är geologiska kunskaper om den sönderbrutna geologiska strukturer, som är karakteristisk för en horst av Hallandsåsens typ. Målet är att förkorta restiden för tåg utmed västkustbanan ner till Öresundsbron. Problemet är att ett flertal preferenser av olika art och dignitet gör sig gällande vid beslut om och hur järnvägstunneln skall byggas. Anta att beslutsfattarna först av allt gör upp en meta-preferensskala över dessa olika sorters preferenser. Högst i rangordningen av preferenser sätter den beslutande församlingen – låt oss anta det – vissa *ekologiska* preferenser, som kvantitativt kan preciseras exempelvis genom kravet att ingen av de kringboende eller deras boskap skall drabbas av utsläpp från giftiga byggnadsmaterial på ett irreversibelt sätt – exempelvis i form av dödsfall. Denna preferens tillskrives rangnummer 1 i meta-preferensordningen. Rang nr 2 är preferensen att eventuell sänkning av vattendrag, brunnar och grundvattensnivå på sin höjd får vara temporär och att vattenmängden i dessa sänkningar efter tunnelns färdigställande kan återställas ungefär till tidigare nivå och att vattenförlusterna under byggnadstiden ekonomiskt ersätts till fulla värdet. Rang nr 3 har de ekonomiska preferenserna för billigast och snabbast möjliga byggnadssätt. – Om vi här för enkelhets skull utesluter en diskussion om själva beslutet ATT tunneln skall byggas och håller oss till besluten om byggnadssättet, så skulle beslutet om byggnaden av järnvägstunneln kunna ske på följande sätt enligt lexikografisk preferensteori uppfattad som normativ teori: Först gör man upp en lista på alla alternativa byggnadssätt, som man kan tänka sig eller har erfarenhet av. Ur denna lista elimineras alla alternativ som inte med säkerhet uppfyller preferensen av första ordningen. Bland återstående alternativ bedömer man sedan i vilken mån de uppfyller preferensen av andra ordningen beträffande grundvattensnivå, ersättningskrav m m. Först därefter och slutligen bedömer man det billigaste byggnadssättet bland de sätt, som eventuellt återstår efter tidigare utgallringar av tänkta alternativ. Observera att det finns en kostnadspost inbyggd även i preferensen av andra ordningen – nämligen kostnaden för vattenförluster och för återställande av grundvattensnivån. Dessa kostnader bör givetvis tas med i beräkningen av totalkostnaderna. I övrigt gäller emellertid i den lexikografiska preferens- och beslutsordningen att inga kompromisser eller sk trade-offs får göras mellan element i preferenser på olika nivå i metapreferensskalan.

Givetvis är det möjligt att det slutliga beslutet kommer att innebära antingen att järnvägstunneln inte alls bygges eller att bättre finansiering ordnas för att de föreliggande preferenserna ska kunna tillfredsställas i lexikografisk ordning. Uppfattad som empirisk snarare än som en normativ teori gäller det att pröva i vilken mån beslutsfattare faktiskt följer den procedurordning, som den lexikografiska preferensteorin beskriver.

²³ I en smått självbiografisk återblick på ingredienser i sociologins utveckling i Sverige under 50 år kan det vara motiverat att välja referenser på ett ganska egocentriskt sätt. Beträffande den kausala ansatsens plats och begränsningar i sociologisk analys vill jag här hänvisa till min alltför sällan uppmärksammade uppsats: "The natural science approach in the social sciences" publicerad i Ulf Himmelstrand, ed. (1986: 43–68, särskilt s 57 ff), *Sociology from Crisis to Science? Volume 1: The Sociology of Structure and Action*. London: SAGE Publications. – Se även den klagörande diskussionen om kausalitetens plats i sociologisk analys i Erik Allardt (1972), "Structural, Institutional and Cultural Explanations." i *Acta Sociologica*, vol. 15, nr 1 och i Margaret S. Archer (1988: 105 ff) *Culture and Agency. The Place of Culture in Social Theory*. Cambridge University Press.

²⁴ I figuren talas det exempelvis om "normalitetens emotionalitet", "normativitetens rationalitet" eller "rationalitetens emotionalitet". Detta är inte så motsäggelsefullt som det låter. Som jag redan påpekat i själva huvudtexten kan själva uttalandet av "fasta normer" eller hyllandet av vissa givna normer ha en stark emotionell laddning i en viss kultur. I ett annat mera kalkylerande perspektiv kan det te sig som synnerligen rationellt att hålla på vissa normer eller spelregler – inte som ett fokus för känslor utan som något som regelbundet tillämpas i praktiken – därför att detta gör situationen mera förutsägbar i rationella ekonomiska kalkyler. På samma sätt gäller det för de övriga två processerna, Rationalitet och Emotionalitet, att de har sidor som väter mot varandra. En rationell hållning kan vara föremål för negativa känslor eller tvärtom te sig som ett sympatiskt drag hos en person. Inte bara kärleken utan även så kallad rationalitet kan vara blind genom att känslomässigt betingade idéer om förnuftets gränser inskränker överblicken av premisserna för rationella ställningstaganden. Emotioner kan öppna ögonen för nya rationella val. Se exempelvis Amélie Oksenberg Rorty (1985), "Varieties of rationality, varieties of emotion" i *Social Science Information*, London: SAGE, s 343–535.

ABSTRACT

Regler, förnuft, tinglighet och känsla som föremål för sociologisk analys. Ett 50-årsperspektiv

ULF HIMMELSTRAND

Academic sociology in Sweden, that is the kind of sociology taught at university departments under the tutelage of duly appointed professors of sociology, has celebrated its 50 year jubilee in the fall of 1997. The first duly appointed professor of sociology in Sweden was Torgny T:son Segerstedt. In this article his successor at the University of Uppsala, Ulf Himmelstrand, reflects on the place of a number of focal concepts and domains in sociological development in Uppsala and in his own career as a sociologist over the last 50 years. The focal concepts and domains dealt with in this article are Normativity, Rationality, Materiality and Emotionality. The main emphasis in the first stage of Swedish sociology was on Normativity; on processes of socialization, internalization of social norms, the regulation of social roles in social institutions, the formation of attitudes etc. The interplay of Normativity and Materiality in the earlier and later stages of industrialization was also dealt with in comparative studies of industrial communities. The author recounts his own attempts to deal with relationships between Normativity, Emotionality and Rationality in measuring the independent emotive meaning of ideological statements in political and child-rearing contexts - for instance in so-called symbolic politics. The Marxist resurgence is discussed and some Marxian queries, concepts and methods surviving later onslaughts on Marxism are identified. Their place and limits of rational choice theory are pointed out briefly. Finally it is suggested that the interplay of Normativity, Rationality and Emotionality at the interfaces of Materiality and Human Existentiality constitute processes involved in all the micro and macro-settings occupying the interest of sociologists: relations between men and women, family settings, the development of language, action and social roles, the development of productive forces, social, political, economic, religious and other organisations, social and mental history and the formation of ethical concerns in all these contexts.

Våldet och staden.

En kritisk granskning av svensk kriminologisk forskning

MATS FRANZÉN

Nowhere, as in the field of social control and deviance, is the uprooting from their cultural soil more lethal to a thorough understanding of the phenomena studied.

– DARIO MELOSSI (1994:216)

Yet to talk *only* about safety is somehow to suggest that on the one hand urban living ... is extremely dangerous, and simultaneously that it *can* be made totally safe...

– ELIZABETH WILSON (1997:135)

Frånstötande och fascinerande är våldet. Hur mycket vi än tar avstånd från användningen av våld, så är vår inställning till våldet knappast avvisande på något entydigt sätt. Hur ska man annars kunna förstå den lockelse som det fiktiva våldet utövar, om inte på var och en av oss, så ändå på så många?¹ Detektivromanen exempelvis är ju en populär genre, och mordet ger berättelsen dess riktning och mening. I staden äger det mest frånstötande våldet rum: det som sägs vara både anonymt och provocerat. Och det behöver inte handla om en sommarnatt i Falun eller en vinternatt vid Stureplan i Stockholm för att vara det. Åtminstone framställs det så i pressen.²

Våldet och staden är med andra ord en angelägen fråga – men en angelägenhet som inte är mindre tvetydig än vår inställning till våldet. Redan frågan om vad våld är – det vill säga hur det kan förstås – är långtifrån enkel. När den sedan kopplas till staden ökar komplexiteten. När pressen åskådliggör våldet i staden – enkannerligen gatuvåldet – som så avskyvärt är anonymiteten en avgörande byggsten. Vem som helst kan ju drabbas, alldeles oväntat.³ Men är det våld som inte är oväntat, kanske just för att det är personligt, som barn- eller kvinnomisshandel mindre frånstötande? Frågan är förvisso retorisk, men den pekar på ett bestämt problem, att det offentliga våldet oroar oss mest, trots att risken att råka ut för det anonyma

MATS FRANZÉN är docent i sociologi vid Institutet för bostadsforskning, Uppsala universitet, med inriktning mot kultur- och urbansociologi. Han arbetar för närvarande med dels en studie av staden och våldets praktik och representationer, dels en jämförande studie av äldre arbetarstadsdelars sociala och kulturella omvandling från cirka 1970 och framåt med fokus på stadsdelarna Ottensen i Hamburg och Söder i Stockholm. E-post: mats.franzen@i.sf.uu.se

våldet är mindre än för många andra former av våld. Men den så kallade rädslan för brott verkar gälla främst gatuvåld.⁴ Gatuvåldet är med andra ord mer än något som man kan råka ut för, det är också en kulturell representation med vidhängande effekter.

Frågan om staden och våldet är således av sammansatt natur. Frågor som denna torde lämpa sig ypperligt väl för att visa samhällsforskningens perspektivberoende. Därmed blir det viktigt att redovisa detta arbetes perspektiv. Enligt min mening är det viktigt att undersöka våldet i staden såväl som *praktik* som *kulturell representation*, inte minst på grund av att uppfattningen om våldet kan vara och ofta är något annat än våldet i praktiken. Uppfattningarna om våldet varierar dessutom, samtidigt som just de skänker våldet mening, vilket kan vara nog så viktigt att uppmärksamma när det gäller ett fenomen som kanske alltför lätt förklaras inte bara meningslöst utan också – genom en lika enkel som försåtlig glidning – obegripligt. Bland annat därför är det viktigt med ett kultursociologiskt perspektiv på våldet.

Men det är inte allt. Problemet våldet *och* staden har i sociologin av tradition skilda disciplinära utgångspunkter. Tar man fasta på våldet är det lätt att hamna i kriminologin, ser man till andra sidan av och-et aktualiseras urbansociologin. Mig veterligt är det länge sedan dessa saker diskuterades tillsammans, trots ett visst gemensamt ursprung i Chicagoskolan.⁵ Bruket av ekologiska data inom kriminologisk analys är visserligen ett direkt arv härvidlag, liksom vissa ansatser inom den så kallade kritiska, eller nya, kriminologin,⁶ och de rumsliga konsekvenserna av rädslan för våldet har nyligen börjat att uppmärksammas i urbansociologin (se exempelvis Zukin 1995: 38ff), men disciplinerna har knappast sammanförts, eller ens konfronterats med varandra.

Syftet med den här artikeln är emellertid inte att inventera hela detta problemkomplex, utan mer modest: att påbörja en sådan granskning. Mer bestämt handlar det om en kritisk granskning av vad den aktuella svenska kriminologin har att säga om våldet och staden. Därmed kommer jag automatiskt in på de mer kriminologiska frågorna om brott och social kontroll. Först kan det emellertid vara lämpligt att redovisa det kultursociologiska perspektiv på staden som jag utgår från.

Liminalitet, ordning och kontroll

Urbansociologin har sedan lång tid präglats – men enligt min mening näppeligen plågats – av frågan om det urbanas specificitet. Att denna i vissas smak kanske alltför introverta fråga är och har varit central inom ämnet borgar ju i själva verket för dess vilja att diskutera sina egna förutsättningar. Att inget definitivt svar på frågan

ännu har kommit fram hör bara till saken, och det kan knappast tas till intäkt för kritik av urbansociologin så länge den fortsätter att leverera intressant empirisk forskning. Balansen inom denna sociologiska subdisciplin torde nog i detta avseende kunna betraktas som mer än blott nöjaktigt godkänd.

Här är inte platsen att än en gång rekapitulera de grundläggande diskussionerna om det urbanas specificitet, men väl på sin plats med påpekandet att den syn på staden och – sammanhängande därmed – på urbaniteten och det urbana som jag kort avser presentera är tänkt som ett svar på den frågan. Ett kultursociologiskt svar på frågan om det urbanas specificitet måste, enligt min mening, bestämma de sociala förutsättningarna för (stor)staden som kulturell form, det fenomen som Georg Simmel (1903: 123) fångade som en ambivalent men blaserad attityd – avhängig ”einem äußerst mannigfaltigen Stufenbau von Sympathien, Gleichgültigkeit und Aversionen” – och Louis Wirth (1938) på ett liknande sätt beskrev med formeln urbanismen som livsform. Andra sidan av detta fenomen är den främlingarnas anonymitet som bär upp det urbana (Lofland 1973). Förutsättningarna för detta är naturligtvis en viss mängd människor,⁷ men framförallt, skulle jag vilja hävda, ett bestämt rumsligt arrangemang, som samtidigt som det *för människor samman låter dem förbli anonyma*. Staden gör detta, men inte var som helst, utan just i de rum, eller bättre: de platser, som – för att nu använda ett språkbruk som geografer inte självklart uppskattar (men se Entrikin 1991) – i en bestämd mening kan sägas vara *mellanrum*. Varje avgränsat rum har den kvaliteten att det står i något slags relation till åtminstone det angränsande rummet eller rummen. I princip kan man tänka sig två slags relationer, dels öppningen, som tillåter förbindelser, dels väggen, som stänger ute och/eller inne. (Dörren gör det möjligt att växla mellan dessa båda relationer.) Står rummet i fråga i förbindelse med minst två andra rum, får det gentemot dem en mellankommande kvalitet. När rummet får en sådan mellankommande kvalitet kallar jag det för ett mellanrum.

Mellanrummens kvalitet varierar. Ett bestämt mellankommande rums kvalitet förtätas, eller koncentreras, med mängden av förbindelser till andra rum. Stadsrummet – gator och torg – besitter denna mellankommande kvalitet. Rumsligt skapas den på två sätt. Enklast kan detta fångas genom att vi betraktar en viss gata eller ett bestämt torg. Ett sådant rum blir mellankommande genom att vara sammanknutet med andra gator, men *också* genom att vara förmedlande länk mellan de verksamheter som äger rum i de byggnader som direkt eller indirekt ansluter till rummet. Staden, dess liv och kultur, har – det är min tes – detta mellankommande som nödvändig förutsättning. En stad och dess liv bestäms således av dess olika verksamheter och deras inbördes rumsliga artikulering. För att förutsättningen ska bli tillräcklig krävs vidare ett bestämt minimum av människors närvaro – jämför

påpekandena ovan om mängdens betydelse.

Staden och dess liv är alltså något annat och mer än summan av de verksamheter som tar plats i stadens byggnader. Detta stadsperspektiv lägger snarare fokus på det liv som genereras mellan husen. Men detta utesluter inte att det liv som tar form i direkt anslutning till det mellankommande rummet saknar intresse, utan snarare att det ska betraktas utifrån och in. Ej heller innebär det att rum inomhus är ointressanta, dels kan sådana (ibland) relateras till det mellankommande rummet, dels kan de själva vara mellankommande, som exempelvis i gallerians eller tunnelbanans fall (jfr Franzén 1996). Med andra ord låter sig inte bara klassiska urbana element som torg och gator observeras i detta perspektiv utan också element som hör till den moderna staden.

Skillnaden mellan stadslivet och det liv som varje enskild verksamhet formar ligger i att den senare som regel är organiserad.⁸ I mellanrummet sammanförs således främlingar – främlingar eftersom de kan sägas få sin identitet genom de organiserade verksamheterna (om vi bortser från askriptiva egenskaper och i förlängningen stereotypa identiteter) – till en ambivalent anonymitet. Genom människors möten i detta mellanrum kan emellertid både det ena och det andra utvecklas, där skapas, kort sagt, både händelser och handlingar. Den obestämdhet – kontingens – som ytterst bottnar i mellanrummets egenskaper är signifikativ för staden. Just obestämdheten i mellankommandet konstituerar det urbana, eller bättre uttryckt: den urbana möjligheten.

Denna kvalitet – stadens kreativa, en del skulle säga destruktiva, egenskaper – kan vi med hjälp av antropologen Victor Turner (1969: 128) bestämma som *liminal*: den ”breaks in through the interstices of structure...; at the edges of structure, in marginality; and from beneath structure, in inferiority.” Det handlar om vad Turner (1969: 107) så träffande beskriver som ”a set of transitional qualities ’betwixt and between’ defined states of culture” vilket han kontrasterar med ett institutionaliserat tillstånd, eller vad jag ovan bestämt som det organiserade. Framförallt är det den form av liminalitet som Turner (1969: 132) kallar för existentiell, eller spontan, som låter sig förbindas med staden.

Så långt är dessa bestämningar tämligen allmänna, vilket också är avsikten, det handlar om ett perspektiv på staden. Likväl måste det sägas att de liminala kvaliteterna i staden knappast är jämnt fördelade (i mellanrummen). Tvärtom varierar de starkt med mängden människor, hur förtätat mellankommandet är rent rumsligt – två faktorer vilka dock som regel torde samvariera – samt med arten av de verksamheter som definierar platsen ifråga. Kanske är det också för starkt att tala om liminalitet i sammanhanget; kanske är det bättre att tala om en svagare, mindre rituell form, det liminoida tillståndet (jfr Arantes 1996). Mellanrummens liminala

egenskaper kan vidare ses som den mekanism som kan frambringa just de konjunktiva egenskaper som Henri Lefebvre förknippade med staden, med det specifikt urbana. Stadens rum, skriver han (Lefebvre 1970: 105), definieras av Vektorn Noll, det rum där ”varje punkt *virtuellt* kan dra till sig allt som befolkar omgivningen: ting, verk, människor”: en närmast karnevalisk kvalitet.

Att det handlar om en kreativ möjlighet, i och ut ur vardagen, behöver kanske påpekas – vardagen i mellanrummen domineras som bekant av människor på väg, ofta med en så stark instrumentell hållning att mötets möjligheter förbigås närmast automatiskt (se vidare Jergeby 1996, kap. 6). Det stadsbegrepp som här skisseras är således inte av det empiricistiska slaget, utan handlar om en specifik mekanism vars styrka bestäms av socio-rumsliga relationer och vars effekter kan motverkas – och motverkas – på flera sätt. Mekanismen är inte mindre verklig för det⁹

Samtidigt ska dessa liminala egenskaper inte skymma det faktum att främlingarnas ambivalenta anonymitet i staden innebär en bestämd form av samhällelig *ordning*. Att ordningens normer kan vara svåra att mer noggrant beskriva motsäger knappast det,¹⁰ utan tjänar mer som ett belägg för att det är fråga om en öppen, tillåtande och rörlig ordning, som inte bara varierar från plats till plats, utan också olika personer på samma plats kan ha olika uppfattning om. Om denna ordning råder det strid, eller förhandling, på plats efter plats (Franzén 1982: 10ff). Beträffande denna ordning vill jag göra två påpekanden. För det första att den just utgör en ordning – trots att den bygger på anonymitet mellan främlingar – att anonymitet inte står i motsättning till ordning. Därmed behöver staden inte förstås som en anonym asfaltdjungel eller något liknande.¹¹ För det andra att denna ordning – som alltså bygger på främlingarnas kontroll av och respekt för varandra – utgör en fin och känslig mekanism. Där den fungerar skapar den ett slags balans mellan mångfald och ordning, den förenar skillnader genom att låta dem finnas sida vid sida, men reglerar också mötet mellan olika främlingar.¹² Denna ordning hotas från åtminstone två håll. Dels från en alltför strikt reglementering av rummets användare och användning, exempelvis genom olika disciplinära makttekniker, som polis och stadsplanering (Franzén 1982), dels från olika slag av mer eller mindre olagliga handlingar, från den direkta användningen av våld, eller hot om våld – vilket i praktiken nog är det största hotet – till att grupper för egen del exproprierar användningen av vissa platser, eller av andra upplevs göra det.

Denna mångfaldiga ordning – med sina ibland liminala kvaliteter – kan inte bara tas för given. Många uppfattar den nog inte heller som ett slags normalitet och förväntar sig den därför inte, samtidigt som hoten mot den alltså är flera. Social *kontroll* brukar förstås som en mekanism för upprätthållande av ordning och bekräftande av normalitet. Frågan om den sociala kontrollen i staden tar jag upp nedan i

samband med diskussionen av den svenska kriminologin. Redan här vill jag emellertid fästa uppmärksamhet vid förhållandet mellan kontroll och det slags ordning som jag uppehållit mig vid eftersom det knappast är enkelt och rätlinjigt. Primärt upprätthålls ordningen av för varandra anonyma främlingar genom deras ömsesidiga respekt för varandra – i sammanhanget kan man också tala om tilltro¹³ – vilken innefattar både rätten att få vara för sig själv och en bestämd lyhördhet inför andra. Denna kontrollmekanism kompletteras vidare av polisen, vilket kan visa sig vara en kinkig historia. Båda dessa kontrollinstanser verkar direkt i mellanrummet.

Till dem kommer emellertid en tredje kontrollinstans som verkar indirekt på ordningen i fråga. Den verkar indirekt på mellanrummets förhållanden genom att vara inriktad på gränskontroll (om begreppet, Sahlin 1996, kap 4–6, 11), kontrollen av flödet mellan utsidan och insidan, i båda riktningarna. Hur strikt kontrollen är, och vilket håll den främst riktar sig mot, är naturligtvis beroende av vilket slags verksamhet som det gäller på insidan. Hur som helst torde det inte vara svårt att föreställa sig att summan av de gränskontroller som utövas i anslutning till en bestämd plats har betydelse för livet på platsen i fråga. Affärstider utgör ett lika bra som enkelt åskådningsexempel. Samtidigt har det en begränsning: det gör det alltför lätt att bortse från att många verksamheter har en mycket strikt gränskontroll: alla är inte välkomna, några bemöts med misstänksamhet. Gränskontroll handlar om riskhantering och förvandlar den som där får träda in snabbt från medborgare till kund/klient om inte handgripligt så med små men tydliga ritualer. Kontrollen syftar till att skydda insidans verksamhet från allehanda störningar; effekterna i mellanrummet är den som regel ouppmärksam på.

Förhållandet som genom gränskontroll kommer att upprättas till utsidan och mellanrummet är emellertid knappast entydigt. Här finns en hel skala av skillnader mellan skilda verksamheter. Ena ändpunkten utgörs av lokaler som verkligen vänder sig till allmänheten – som kaféer eller vissa livsmedelshandlare – och, åtminstone när de är öppna, etablerar ett närmast symbiotiskt förhållande till det urbana mellanrummet; gränskontrollen blir här knappast märkbar samtidigt som verksamheten blir en del av kontrollen av ordningen i själva mellanrummet.¹⁴ Vid skalans andra ändpunkt vänder man mellanrummet ryggen, det betraktas genom sin anonyma mångfald som ett potentiellt hot mot insidan varför gränskontrollen blir skarp; förhållandet till ordningen i mellanrummet blir här närmast motsatsen till symbiotiskt: gränskontrollen kan komma att fungera som en provokation och därmed kanske också skapa våld på utsidan, och det oavsett om den utövas personligt,¹⁵ genom portkoder, övervakningskameror, vanliga eller elektroniska nycklar. Ju mer olika säkerhetsarrangemang utvecklas för gränskontroll – en påtaglig utveck-

ling det senaste decenniet eller två¹⁶ – desto mer inte bara avskiljs insidorna från utsidorna, utan *fortplantas olika för mellanrummets ordning negativa konsekvenser i mellanrummet*. Att det sker som en oavsedd konsekvens av förfiningen och utbredningen av olika säkerhetsarrangemang gör dem inte mindre – utan bara svårare att observera och reflektera över. Som polisen är också denna kontrollmekanism tvetydig för den urbana ordningen. Kontrollmekanismer som fungerar negativt för denna är av centralt intresse för våldet och staden – särskilt när och där det finns starka intressen för att sätta dem i arbete.

Staden, brottet, kriminologin

Även om staden och våldet på senare tid har väckt ett betydande intresse i samhällsdebatten, vilket fått ett karaktäristiskt genomslag såväl i BRÅs verksamhet¹⁷ som i den svenska kriminalpolitiken, så har detta avsatt relativt litet av kvalificerad forskning. Med kvalificerad forskning menar jag då inte något särskilt märkvärdigt, utan försöker bara dra en gräns mellan forskning å ena sidan, utredningar och populärvetenskapliga rapporter å den andra, utan att för den skull vilja förringa de senare. Inom den svenska sociologin har inte heller intresset för kriminologiska frågor varit särskilt framträdande. Idag bedrivs kriminologisk forskning i Lund, men framförallt i Stockholm, där det finns en särskild universitetsinstitution för kriminologi förutom Polishögskolan.

Att inte särskilt mycket skrivits om staden och våldet i Sverige – ett ämne som ju omfattar bara en liten del av vad kriminologer bör hålla på med – är således inte förvånande. I och för sig kunde man kanske förväntat sig ett växande intresse med tanke på ämnets uppmärksamhet i media, men så har knappast blivit fallet. Likväl har en svensk sociolog/kriminolog skrivit en hel del om staden och brottet det senaste dryga decenniet – och han har gjort det i ett sammanhang. Från avhandlingen *Everyday violence in contemporary Sweden* (1985) har Per-Olof Wikström ägnat staden och (vålds)brottet ett betydande intresse. År 1991 utkom han med *Urban crime, criminals, and victims*, för att nu nämna Wikströms andra större arbete på detta tema. Även om andra forskare tangerat detta tema, så torde Wikström vara unik genom att han så konsekvent satt brottet i en explicit urban kontext.

Att låta Wikström närmast ensam stå för den svenska kriminologins bidrag till frågan om staden och våldet gör det naturligtvis svårt att skilja person från institution. Men jag ser ingen enkel utväg ur detta dilemma (som inte heller är alldeles ovanligt i ett litet land som Sverige). Lösningen är emellertid inte att se hans bidrag som blott och bart personligt: de kan svårligen betraktas som tillkomna av en excentriker, utan har snarare vunnit burskap såväl officiellt, exempelvis genom att

stödas och publiceras av BRÅ, som akademiskt-disciplinärt genom doktors- och docenttitel.

Min granskning av den svenska kriminologin tjänar emellertid inte bara till en kritisk redovisning av dess bidrag utan samtidigt till att koppla samman det stads-perspektiv som presenterats med våldet. Därvid kommer jag att arbeta både brett och snävt. Snävt i den meningen att perspektivet riktar blicken mot det offentliga stadsrummet, varför jag inte kommer att närmare gå in på exempelvis skillnader i barnmisshandel mellan stad och land. Brett så tillvida att jag inte enbart granskar våldet utan även brottslighet i litet vidare mening när det kan anses relevant.

En empiricistisk diskurs

Till och med för en kriminologisk novis är det tämligen enkelt att mer allmänt karaktärisera Wikströms arbete. Att han så konsekvent hållit fast vid ett visst angreppssätt skänker nämligen en inte obetydlig homogenitet åt hans olika arbeten. Till övervägande del handlar det om våldsbrottslighet i staden.

Mer intressant än att han satisfierar detta grundläggande relevanskriterium är dock arten av den kriminologi som han bedriver. Wikströms arbete motsvarar väl den bestämning av den svenska kriminologins huvudfåra som Malin Åkerström (1996 a: 8f) gjort: ”en positivistisk tradition ... som är starkt empirisk och inriktad på mätbara fenomen” där ”ofta registerdata” kommer till användning. Huvudfåran skulle vidare vara praktiskt inriktad, med siktet inställt på att förebygga brott och undanröja risker. Problemformuleringarna har därvid grundats mer i administrativa än teoretiska problem.¹⁸

Med hjälp av Ngaire Naffines feministiska historik över kriminologin kan Wikströms diskurs vidare lokaliseras till den ledande empiricistiska kriminologin i USA (Naffine 1997: 16f). Slående är nämligen bristen på referenser till den förnyelse av disciplinen som gjorts utanför huvudfåran, inte minst under efterkrigstiden. Romantiseringen av det avvikande hos en William H. Whyte eller Howard S. Becker, de radikala ansatserna hos den så kallade nya kriminologin i Storbritannien på 1970-talet, den senare kommande nya realismen, poststrukturalismen i allmänhet och Foucault i synnerhet, för att nu inte tala om den feminsitiska kriminologin (Naffine 1997: kap 1–3) – inget av detta har satt några märkbara spår i Wikströms forskning. Att inget av detta ens fått chansen att bli explicit avvisat efter en kritisk diskussion kan man bara spekulera över skälen till. I avsaknad av belägg ska jag inte ge mig in på ett dylikt företag, utan blott konstatera att Wikström uppenbarligen inte haft något behov av att pröva nya problemformuleringar och perspektiv, utan stannat inom ramen för den i U.S.A. ledande forskningsfåran.

I Wikströms två monografier åskådliggör sig empiricismen på åtminstone två

sätt. När det gäller själva problemformuleringarna är de *rent deskriptiva*. Avhandlingen börjar således på följande sätt: "Who beats who[m], where and when, and under what circumstances? This is what this dissertation is all about." (Wikström 1995: 11, se vidare 28f). Sättet att ställa frågan på är av samma slag som det som Harold D. Lasswell år 1948 (citerad i De Fleur 1966: 128) använde när han formulerade den klassiska frågan för den empiricistiska mediaforskningen:

Who
says what
in which channel
to whom
with what effect.

Åter till Wikström. Efter sin problemformulering slår han direkt fast att han vill angripa problemet genom en socialekologisk analys som lyfter fram hur brottsligheten påverkas av kulturella och strukturella faktorer, kompletterad med en situationell analys (vilken dock kan betraktas som ett slags mikroekologi enligt Wikström [1985:11]) – en ansats som med sina rötter i chicagosociologin gör Wikströms arbete urbansociologiskt relevant. Wikström behandlar problem och ansats inledningsvis helt kort (på två sidor). Han diskuterar knappast dessa val, utan de slås helt enkelt fast. (Använda data diskuteras långt mer ingående.) Att han gör en viss diskursanknytning ändrar inte på det: dem för vilka diskursen inte är självklar – fungerar paradigmiskt för – skulle gärna se en motivering till varför det urbana vardagsvåldet ska utforskas just på detta sätt.

Urban crime, criminals, and victims (1991) skiljer sig inte i detta avseende från avhandlingen, även om arbetet handlar om mer än våld – om så kallade traditionella brott (våld, vandalism och stöld). Syftet är nämligen att beskriva resultat från olika studier, med fokus på Stockholm, "to give the Swedish experience of urban crime." Två andra syften – jag uppfattar dem som underordnade – är att relatera den svenska erfarenheten till den anglo-amerikanska, samt att försöka binda samman fyra olika ansatser – gärningsmannen och den kriminella karriären, den kontextuella ansatsen, viktimologin och den ekologiska ansatsen – som använts vid dessa studier (Wikström 1991:1f). Mer än så blir det inte vad problemformuleringen bekommer.

Wikströms empiricism är av den kvantitativa sorten.¹⁹ I det ligger kanske en förklaring till att han är så ivrig att få problemformuleringen överstökad: hur den så kallade verkligheten ska mätas blir det mer angelägna problemet. Här infinner sig emellertid det andra signumet för Wikströms empiricism – vilket han delar med mycken kriminologisk forskning (jfr Nelken 1994b:13). Till stor del utgår han nämligen från *data av common sense-karaktär*, det vill säga data som producerats

genom samhällets rättsapparater och i form av de kategorier som dessa – som regel lagen – tillhandahåller. Med andra ord använder han registerdata flitigt. Fördelen med det är att resultaten inte behöver översättas tillbaka till dessa apparater för att kunna förstås och nyttjas där. Nackdelen är emellertid att rättsapparaters självförståelse och sätt att definiera problem lätt kommer att befästas. Förvisso använder Wikström fler sociologiska än juridiska begrepp. Men de sociologiska begreppen operationaliseras som regel med i grunden juridiska kategorier.²⁰ Med det vill jag inte säga att Wikström är allmänt oförsiktig vid användningen av så kallade registerdata. Exempelvis lägger han i avhandlingen ner betydande energi på att reda ut frågan om våldsbrottslighetens mörkertal; att det sedan svårligen låter sig uppskattas på något entydigt sätt är en annan sak (Wikström 1985: 33-62).

Stad och brott: en modell

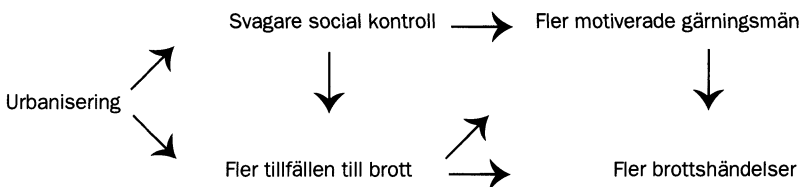
Tiden är nu kommen för den kriminologiska diskursen. Min behandling av Wikström blir med nödvändighet ensidig samt i en viss mening orättvis då jag mer tar fasta på det kvalitativa än det kvantitativa. Ensidigheten motiveras av mitt syfte som handlar om hur man begreppsligt kan förstå förhållandet mellan våldet och staden. Men den blir orättvis i så motto att Wikströms arbete främst ägnas det kvantitativa och redan därför torde ha sina förtjänster just där. Med detta konstaterande kan jag så ta upp den kriminologiska diskursen om staden.

Som utgångspunkt för detta väljer jag en modell som Wikström har presenterat och ingående diskuterat i uppsatsen "Stadsstruktur och brottslighet" (1990b). Valet motiveras av att modellen kan antas vara mycket central i Wikströms kriminologiska diskurs av två skäl. Modellen får i uppsatsen tjäna som utgångspunkt för det så kallade Stockholmsprojektet, "det mest omfattande projekt om brott och åtgärder mot brott i stadsmiljö som genomförts i Sverige" (Wikström 1990a: 5). Vidare använder han den i *Urban crime, criminals, and victims* (1991: 237) för att "present the general picture of urban crime, criminals, and victims that has emerged from the findings"²¹. Modellen gör det möjligt att systematisera diskussionen, men jag tar upp andra arbeten av Wikström när det är relevant för diskussionen.

Modellen – som Wikström (1991: 238) betraktar som tentativ – presenteras i figur 1. Som jag förstår Wikström hämtar modellens samband sin mening ur en empirisk generalisering: "ju större stad, desto högre brottslighet, även om det förekommer betydande variationer i brottsnivå mellan städer av olika storlek" (Wikström 1990b: 7). Eller bättre uttryckt: modellen är ett förslag till hur detta samband ska förstås. Framförallt gäller detta de så kallade traditionella brotten. Skillnaderna i brottsnivå går alltså tillbaka på skillnader i urbaniseringsnivå, vilket Wik-

ström (1990b: 7) förstår både som skillnader mellan olika städer och som skillnader över tid (under efterkrigstiden).

Figur 1: Urbanisering och brottslighet.

Källa: Wikström 1990:7.

Att brottsligheten är mer omfattande i stadsmiljön, eller växande överhuvudtaget, är visserligen inget som kan tas för givet, allra minst i det riktigt långa historiska perspektivet (se Österberg 1996), men låt mig i stället för att diskutera den faktiska brottsutvecklingen rikta blicken mot stadens förhållande till brottet, särskilt våldet.

Stadens brottsbefrämjande egenskaper

Även om den oberoende variabeln i den tentativa modellen är urbaniseringsnivå, handlar Wikströms diskussion om vad som gör att just staden skapar brott: vad gör brottsligheten mer omfattande i stadsmiljön? Hans svar går tillbaka till tre bestämningar av staden. Först då Max Webers, eller staden som en marknadsplats. Sedan Lyn Loflands syn på staden som en värld av främlingar. Slutligen tar Wikström upp Louis Wirths karaktäristik av staden med befolkningens mängd, befolkningstäthet och heterogenitet (Wikström 1990b: 7-9). Jag ska granska dem i den ordningen.

Wikström ser staden som marknadsplats som ett svar på frågan om vilka egenskaper i stadsmiljön som genererar brott. Men därvid stannar det. Vad det är i marknadsplatsen som leder till brott diskuterar han alltså inte, inte heller anger han om det är några särskilda passager i Webers text som han stödjer sig på. Går man till Webers text får man inte heller något svar. Visserligen säger han att stadens ekonomiska definition inbegriper att invånarnas vardagsbehov till övervägande del täcks via marknaden, men inget om hur detta kan relateras till brottslighet (Weber 1922:729). För övrigt gäller detta förhållande nutidens svenska bönder; Webers stadskapitel handlar också främst om den medeltida staden. Å andra sidan noterar han i en diskussion av yrkesbegreppet på ett annat ställe i *Wirtschaft und Gesellschaft* (1922) möjligheten av kriminella förvärv "durch Gewalt oder List" men finner inte dessa intressanta i en diskussion av den ekonomiska verksamhetens grundkategorier (Weber 1922:82). Wikström är troligen ute efter ett samband av typen ju

större marknad, desto fler föremål på den och därmed tillfällen till brott (jfr Wikström 1995:431).

Inte heller när det gäller staden som en värld av främlingar är han särskilt explicit om vilket slags mekanism det skulle vara fråga om. Om mitt förslag till perspektiv på staden är rimligt, ja då kan man lika gärna se denna värld av främlingar som en urban ordning och därmed också som en framgångsrik social kontroll. Wikström ser emellertid inte denna möjlighet. I det allmänna – det jag kallat för mellanrummet – gör han nämligen polisen (eller någon annan formell organisation) till de främsta kontrollinstrumentet. Att främlingar kontrollerar främlingar är emellertid en mycket rimlig tanke; ett extremt men slående exempel på det är hur iakttagen man känner sig inför okända i en hiss och samtidigt rädd att besvara dem.²³ Går vi till Lofland, så är det snarast min tolkning som får stöd. Världen av främlingar är också för henne en ordning, visserligen är den öppen, vilket samtidigt skapar en viss osäkerhet, men detta innebär inte social disorganisering, anomi eller något liknande i vars förlängning brotten ökar (se Lofland 1973: 113ff, 176ff exempelvis).

Hos Wikström finns en speciell variant av detta när han diskuterar våldsbrott på allmän plats och då särskilt i (anslutning till) nöjeslokaler. Öppenheten och ambivalensen i världen av främlingarna leder där till våld när deras möten kommer att präglas av friktion – friktion är den term som Wikström (1990b: 22f ;1995: 438, 450) här lyfter fram.²⁴ Vidare är friktion vanligast mellan män(niskor) med olika bakgrund. Inte sällan handlar det om rivalitet mellan män om kvinnor, eller om vikten för män av att försvara sin självrespekt när den provoceras (Wikström 1990b:24; 1991:68, 74). Med den senare observationen närmar sig Wikström ett perspektiv som ställer våldets kultur i fokus. Samtidigt kan han inte nå dit när friktioner och frustrationer tar överhanden.

Wikströms bruk av Wirths urbansociologiska klassiker förtjänar flera kommentarer. För det första undviker Wikström Wirths huvudbegrepp: urbanismen som livsform, vilket på flera intressanta sätt kan relateras till främlingarnas anonyma ordning. Vad han gör istället är att särskilt ta upp de tre faktorer Wirth förklarar livsformen med: befolkningstäthet, befolkningstäthet och heterogenitet. Wikström är försiktig här. Han menar att ”ett områdes sociala liv påverkas av dess folkmängd, folktäthet och heterogenitet” och talar om sådant som ”graden av möten och kontakter” mellan människor (Wikström 1990b:9). Det hela förblir mycket obestämt. Om det fungerar socialt kontrollerande eller motsatsen diskuteras ej. Istället gör Wikström en glidning här – det blir min andra kommentar – i riktning mot en *Gemeinschaft-Gesellschaft*stolkning genom att överlagra Wirth med Hunters tre typer av ordningar – privata (som familjen), parokiala (som grannskapet) och allmänna (gator och torg). Min tolkning är att han gör det för att förbereda en positiv kopp-

ling av staden till kriminaliteten som han annars skulle få svårt att göra. Mer precist handlar det om en koppling till både en försvagning av den sociala kontrollen – vilken ju explicit görs i modellen – och en förändring av dess former – med Hunters bistånd.

Vi får här alltså inget direkt svar på vad det är i stadsmiljön som är kriminogent. I stället får vi gå till modellens mellanliggande variabler för att få ett mer precist svar. Samtidigt innebär det att Wikström med sin modell till stor del lämnar oss i sticket när det gäller frågan om vad det är hos staden som skapar brottslighet. Att han på andra sätt lämnar ledtrådar till frågan återkommer jag till. Först måste vi ta oss igenom modellen, och även om vi därvid lämnar stadens egenskaper närmar vi oss brottets.

Social kontroll

Social kontroll är, som Wikström påpekar, en viktig orsak i mycken kriminologi när det gäller att förklara brott. Han bestämmer inte det sociala kontrollbegreppet, men inför en rad distinktioner: inre och yttre kontroll, vilka båda kan verka direkt och indirekt. Sambandet med urbaniseringsnivån finner Wikström genom en specifik kombination av Wirth och Hunter och sammanfattar det med antagandet att ”betingelserna för att utöva social kontroll allmänt sett är bättre i mindre och mer homogena områden, än i större och mer heterogena områden.” I de senare blir den yttre kontrollen, som är mindre effektiv, viktigare; samtidigt blir betingelserna för den inre kontrollen genom familj och skola andra än i mer homogena samhällen. (Wikström 1990b:9)

Glidningen in i en Gemeinschaft-Gesellschaftstolkning blir här uppenbar, och Hunters typologi över sociala ordningar kommer till användning. Ju större stad, desto svagare social kontroll (Wikström 1990b:9; 1995:431). Innan jag tar upp denna tes hos Wikström, vill jag diskutera det sociala kontrollbegreppet.²⁵ Begreppet är definitivt centralt i det slags kriminologi som Wikström utvecklar. Problemet är dels att Wikström inte diskuterar det allmänt, dels att de distinktioner som han inför inte räcker särskilt långt. Problemet blir mindre om man talar om mycket specifika former av kontroll, knutna till bestämda sammanhang; kontrollbegreppet skulle då närma sig vad Foucault kallar för makttekniker. Men Wikströms sociala kontrollbegrepp är av det allmänna slaget, även om det nu kan antaga skilda former. Därmed förutsätter det en samhällsteori. I Wikströms fall förblir den implicit. Min tolkning är att den är en enkel variant av hur Gemeinschaft blir Gesellschaft.

I Parsons mycket ingående diskussion av social kontroll och avvikelser står social kontroll för ”those processes in the social system which tend to counteract the deviant tendencies.” Dessa processer äger rum överallt – naturligtvis inte jämntjockt – i

samhället ”in the normal processes of interaction in an institutionally integrated social system.” Beroende på vilket system det är fråga om, ser processen olika ut, menar Parsons (1951: 297, 301). Men det som gör hans diskussion så sofistikerad är att han diskuterar det moderna samhällets ordningsproblem. Lösningen kan då aldrig bli en Gemeinschaftsliknande socialintegration. Tvärtom finns ”in a complex society many phenomena which are either on the edge of deviance or in important aspects shade off into what is definitely deviant.” Och denna ofullgångna integrering är funktionellt viktig för samhället, menar han, ty ”[t]he balance between flexibility and disorganization is delicate.” (Parsons 1951:307, 309) Med andra ord: kraven på flexibilitet är oförenliga med stark socialintegration.

Främlingarnas anonymitet i den som regel segregerade urbana ordningen – Parsons talar uttryckligen om anonymitet och funktionell segregation – kan som jag ser det förstås i det här sammanhanget. Även om detta, enligt Parsons, ofta bryter ned den sociala kontrollen, gör det samtidigt samexistensen av motstridiga företeelser och personer möjligt (Parsons 1951: 308f). Fastän Parsons här inte explicit talar om det urbana, ett ämne han överhuvudtaget behandlat styvmoderligt, så är det just där det äger sin tillämpning. Hans observationer ligger direkt i linje med vad jag ovan framhållit om den urbana ordningens ambivalens. Dessutom pekar de indirekt på en annan sak som jag framhållit: att denna urbana ordning just är en social ordning, det vill säga, för att tala med Parsons, ett system som genom sina vanliga interaktionsprocesser samtidigt åvägabringar ett visst mått av social kontroll. För att använda hans egen terminologi: han ser den inre kontroll som inte bara finns här, utan som också brukar fungera.²⁶

Förvisso är denna kontroll anonym, men inte desto mindre verksam, delvis beroende på att den samtidigt är direkt. Wikström ser inte detta, utan den grundläggande kontrollinstansen här för honom blir polisen. Distinktionen inre/ytte kontroll kan således inte enkelt användas för att skilja mellan olika ordningar, vilket Wikström gör. Ironiskt nog kan en stark socialintegration med åtföljande inre kontroll också innebära besvärande svårigheter för laglig kontroll,²⁷ vad Wikström kallar ytte kontroll.

Sammanfattningsvis vill jag hävda att Wikströms ensidiga syn på den urbana ordningen underlättar för honom att hävda försvagningen av den sociala kontrollen enligt modellen, vilket skulle bli svårare i ett mer sammansatt perspektiv. Förenklingen grundar sig till en del i att Wikströms ambition till stor del är att förklara skillnader i (konstaterad) brottnivå på så generell nivå som möjligt, inte undersöka den sociala kontrollens mekanismer konkret. Hur det senare skulle kunna gå till har jag tagit upp i diskussionen av ordning och kontroll i mellanrummet.

Brottsmöjligheter

Enligt modellen bestäms brottsmöjligheterna såväl av urbaniseringsnivå (positivt) som den sociala kontrollen (negativt). När det gäller det förra ledet hänvisar Wikström ånyo till Wirths tre faktorer, vilka skulle förklara ökningen både av stöld- och våldsbrottsligheten i staden: ”Ett områdes folkmängd, folktäthet och heterogenitet påverkar mängden och variationen av olika objekt som kan stjälas, samt mängden möten mellan personer av skild social bakgrund som kan komma att utvecklas till konflikter och våld.” Beträffande den sociala kontrollens verkan på stölder och våld har Wikström ett intressant förbehåll. En hel del av det han kallar för det expressiva våldet i det offentliga rummet involverar nämligen tämligen ofta väktare/polis. Överhuvudtaget verkar ”de inblandade i många fall inte ... hämmas särskilt mycket av närvaron av andra” vid ”expressiva våldsbrott”. (Wikström 1990b:9f)

Förbehållet är intressant därför att det pekar på en del kritiska frågor i anslutning till Wikströms modell. I första rummet tänker jag på att det tydligen är viktigt *hur* den sociala kontrollen utövas. Gränskontroll (vakter) kan tydligen generera våld, vilket pekar på vikten av att studera social kontroll *in situ* för att förstå hur det fungerar, vilket Wikström också uppmärksammat i ett senare arbete (Wikström 1995:462). Till det kan föras att brottshandlingar kan ha helt andra upphov än bristande social kontroll och lämpliga tillfällen därför. Men därmed kommer vi till två frågor, dels den om motiverade gärningsmän, dels den om vad våld är för något, vilka jag ska återkomma till.

Innan vi kommer dit är frågan emellertid hur just staden skapar fler brottstillfällen, allt annat lika, inklusive den sociala kontrollen och välståndsnivån. Ser vi särskilt till stöldbrottsligheten är frågan om antalet stöldobjekt verkligen växer snabbare än antalet invånare. När det gäller heterogeniteten kan man tänka sig att den ökar antalet stölbegärliga objekt, men en tämligen homogen stad skulle lika väl kunna göra det, just genom sin homogenitet. Wirths teori är helt enkelt för allmän för att vi ska kunna härleda något bestämt ur den om dessa ting. När det sedan gäller tätheten är det rimligt att se ett gentemot Wikström inverterat samband som rimligt. Allt annat lika, vid given heterogenitet och folkmängd, torde brottstillfällena bli färre vid växande täthet, om inte direkt, så dock indirekt, genom fler kapabla väktare för att nu apostrofera rutinaktivitetsansatsen²⁸

Villiga gärningsmän

Motiverade gärningsmän bestäms enligt Wikström dels mer direkt av situationen – som en kombination av svag social kontroll och gynnsamma möjligheter – dels mer indirekt av samhällets strukturella förhållanden och kulturella villkor (Wikström

1990b:10). Hur det senare sambandet ser ut diskuterar inte Wikström: det postuleras bara. Vad det förra sambandet anbelangar återoppar Wikström emellertid rutinaktivitetsansatsen, som går ut på att vardagslivets organisering har betydelse för brottsnivån genom det sätt som motiverade gärningsmän, gynnsamma brottstillfällen och bristen på kapabla väktare sammanförs i tid och rum. ”Sammanföringsmekanismer ... kan således ha ett självständigt inflytande på brottsnivån”, konstaterar Wikström och tillfogar: ”Vår kunskap om det sistnämndas betydelse är dock ytterst ringa.” Vi vet dock att vissa brottstyper är vanligare på vissa platser än andra och att brottsligheten är starkt koncentrerad till vissa platser. Frågan är, säger Wikström (1990b:10f – emfas borttagen; även 19ff) vidare, ”om sambandet mellan urbanisering och brottsnivå är en återspeglning av kriminogena miljöer (till exempel slumområden, nöjesdistrikt etc.) i den urbana miljön.”

Här närmar sig Wikström några viktiga urbansociologiska frågor av definitiv betydelse för en förståelse av brottsligheten i staden. Rutinaktivitetsansatsen pekar mot betydelsen av hur vardagslivet organiseras:

It is ironic that the very factors which increase the opportunity to enjoy the benefits of life also may increase the opportunity to predatory violations. For example, automobiles provide freedom of movement to offenders as well as average citizens and offer vulnerable targets for theft. College enrolment, female labour force participation, urbanization, suburbanization, vacations and new electronic durables provide various opportunities to escape the confines of the household while they increase the risk of predatory victimization (Cohen & Felson 1979: 605).

I denna ironiska kommentar utpekas flera viktiga mekanismer som kan förklara brottsligheten. Gemensamt för dem är att de handlar om tid-rummets organisering. Flertalet av dem har dock inte med det urbana att göra, som tillgången till bil, som ju är lägre i Stockholms innerstad än i Norrlands skogsbygder exempelvis. Men två av dem har det, och det gäller naturligtvis urbaniseringen och suburbaniseringen.

Ökningen av brottsligheten som Wikström diskuterar gäller efterkrigstiden. Urbaniseringen under denna tid har emellertid knappast präglats av en stadstillväxt som låtit skillnaderna mötas, vare sig när det gäller verksamheter eller människor. Varken tätheten eller heterogeniteten i stadsbygden i Wirths mening har således tilltagit under denna tid, tvärtom har utglesning och förenkling satt sin prägel på den moderna staden. Wikström uppmärksammar förvisso aspekter av denna utveckling, särskilt ”särboende och aktivitetsdifferentiering” (Wikström 1990b:19), men inte deras minst sagt tvetydiga förhållande till Wirths tre faktorer.²⁹ Vad som hänt är att kvartersstaden till stor del har ersatts av den funktionsuppdelade staden, bland annat, men inte enbart, genom suburbaniseringen (Franzén 1995:19–22) – ett förhållande som via rutinaktivitetsansatsen innebär ytterligare ett kritiskt frågetecken till Wikströms modell.

Facit

Därmed skulle vi vara framme vid den beroende variabeln: den kriminella handlingen – stöld och våld, eller vad modellen gör anspråk på att förklara. Som jag har visat kan man ställa en rad kritiska frågor till Wikströms modell. I stället för att upprepa dem här låt mig i stället framhålla att kritiken främst har varit teoretisk och begreppslig med fokus på hur modellens orsaksfaktorer verkar. Wikströms empiricistiskt inriktade forskning innehåller en mängd mer eller mindre intressanta data. Den svagaste länken i Wikströms modell gäller hur urbaniseringen leder till svagare social kontroll och fler tillfällen till brott. Tar man bort urbaniseringen som oberoende variabel får modellen en helt annan giltighet – men till priset att bli urbansociologiskt trivial: den *reduceras* då till rutinaktivitetsansatsen.

Värt att notera är att Wikström använder modellen för att tentativt sammanfatta en rad olika empiriska studier om brottsligheten i det samtida Stockholm. Han har alltså inte försökt att testa modellen empiriskt, vilket man kanske kunde ha förväntat sig. Skälet till det anger han inte, men troligen har det att göra med datas kvalitet. Att få valida data på den sociala kontrollens styrka, antalet brottstillfällen och motiverade gärningsmän på stadsnivå är föga enkelt.

Här finns emellertid ett problem som har med *analysens nivå* att göra. Wikström uppmärksammar problemet men utan att direkt ta spjärn mot det. Modellens första led gäller nämligen städer av olika storlek (urbaniseringstaktens eventuella betydelse diskuterar han inte), medan de senare leden, liksom rutinaktivitetsansatsen, har en mer lokaliserad – situationell – karaktär. Han diskuterar detta som en fråga om variationer mellan brottsnivå och brottsstruktur för stadens olika delar (Wikström 1990b:19ff; mer styvmoderligt i Wikström 1991:244f). Därmed närmar vi oss platsen för brottet.

Platsen för brottet

Efter att ha behandlat modellen kommer Wikström till frågor av mer socieko-logisk och situationell natur: stadens inre differentiering och handlingars och händel-sers ojämna fördelning i stadens tid-rum. Han pekar särskilt ut betydelsen av mark-användningen för variationer i brottsnivå och brottsstruktur, vilket han sedan ex-plicit relaterar till rutinaktivitetsteorin. Stadens inre differentieringen betraktar han i två steg, först mellan områden för olika verksamheter, även om han talar om akti- viteter, sedan (inom kategorin bostadsområden) mellan olika bostadsområden, vil- ket han kallar för särboende, inte det mer vanliga segregation (Wikström 1990b: 19). Här finns två brottsekologiska skolor, den gamla som intresserar sig för brott- slingarnas fördelning i rummet, särskilt de kontextuella effekterna av deras bo-

stadsområde/stadsdel – förekomsten av sociala problem – på deras motivation att begå brott, och den nya som i stället vänder blicken mot hur den lokala miljön situationellt kan ge upphov till brott (Wikström 1985: 137f).

Wikström undersöker såväl brottslingarnas som brottens fördelning i rummet. Här finns en intressant skillnad mellan förhållandena i USA och Europa. I USAs städer tenderar de båda fördelningarna att överlappa starkare än i Europas; där bor de kriminella mer centralt, i så kallade *inner city slums*, och därför närmare brottsplatserna, vilka på båda sidorna av Atlanten har en tendens att klumpa sig samman i stadens mitt (Wikström 1990b:19f; 1985:140–146, 236–240). Här ska jag koncentrera mig på brottsplatserna, de är mest intressanta ur mitt stadsperspektiv, samt särskilt uppmärksamma våldsbrottsligheten. Fördelningen i rummet av förövarna av traditionella brott visar sig för övrigt och föga förvånande följa den sociala segregationens mönster: de koncentreras till de delar av staden som har lägst anseende (jfr Wikström 1991:143–147). (Kartor över de ekonomiska brottslingarna har mig veterligt ännu inte upprättats.)

Våldsproblemet

Först kan det emellertid vara på sin plats med en diskussion av våldsbegreppet, trots att det är notoriskt svårt att bestämma. Våld är ett sällsynt amorft fenomen som dessutom ”svämmas över” av mening (jfr Williams 1976: 278f). Som Paul Hutter påpekar är våld inte bara inneboende i varje samhälle utan samtidigt kulturspecifikt. Inte nog med det: hur en våldshandling uppfattas beror på om den betraktas med förövarens, vittnets eller offrets ögon. Exempelvis är det vanligt att illegitimt våld av förövaren rättfärdigas med argument som lägger skulden på offret. Eller att förövaren inte alls uppfattar det som våld (Hutter 1995:21, 24ff).

Just sådana förhållanden ligger bakom svårigheterna att bedöma våldsbrottslighetens utveckling över tid: är det samma handlingar som jämförs? Men svårigheterna är inte slut med det. Eftersom våld är förhållandevis sällsynt i vårt moderna samhälle – vardagserfarenhet, något ofta och regelbundet återkommande, blir det för ett fåtal: för dem som arbetar på akuten eller är poliser, för hustrur och barn som utsätts för fadersterrorn (listan förtjänar att kompletteras) – blir det svårt att bestämma dess sammanhang och särskilt dess orsaker. Normalt sett händer det inget våldsamt när människor möts under vanliga omständigheter nuförtiden – då bortser jag från de speciella förhållanden som gäller krig och sporter som rugby – vilket är lätt att glömma. Traditionella sociologiska bakgrundsvariabler som ålder, klass och kön eller situationsvariabler som alkoholpåverkan är varken nödvändiga eller tillräckliga för att förklara en våldshandling, allra minst om man vill förstå själva mekanismen, vad det är som ”producerar” handlingen. Psykologiska variabler är

inte bättre de, inte ens seriemördare begår vardagligen våldshandlingar (mord). En slutsats kan jag dock våga mig på: för att förstå och förklara våldshandlingar³⁰ är en intensiv kontextualiserande kvalitativ ansats att föredraga framför en extensiv generaliserande kvantitativ.

Att förklara våldshandlingen som sådan är emellertid något mycket mer specifikt än att förstå våldet som fenomen. Att våld – och mer allmänt: brott – framförallt begås av (yngre) män är en viktig ledtråd när det gäller att förklara och förstå våld.³¹ Inte minst gäller det ett perspektiv på staden som lägger fokus på mellanrummet, stadens offentliga platser. Som bekant är det inget som män och kvinnor har ett likvärdigt förhållande till. Våldet, som såväl praktik som representation, har betydelse för att upprätta denna asymmetri.

Men vad har den svenska kriminologen att säga om våld? Wikström, som till stor del specialiserat sig på våldsbrottslighet, har uppmärksammat svårigheterna. Svar på frågor om våldet beror på vad man menar med det, konstaterar han. Därefter ger han sig in på en diskussion om aggression och våld. Den kan sammanfattas så här (Wikström 1985: 65f; 1987: 5-7; 1992: 6-8). Grovt sett har aggression två betydelse. Antingen handlar det om en drift eller ett mänskligt beteende. Är det fråga om det förra kan ett beteende förklaras med det. Beteendet skadar den som utsätts för det. Vanliga distinktioner i sammanhanget går mellan fysisk och psykisk aggression samt mellan fientlig (expressiv) och målinriktad (instrumentell) dito. Våld och aggression är ofta utbytbara, men våld kan förstås som fysisk aggression. Så långt kommen ger sig Wikström in i en diskussion om olagligt våld, alltså brott. Våld blir då en fråga om fysisk aggression som skadar någon annan. Vilket slags skada det gäller tar Wikström inte upp. På engelska beskriver han det dock som harmful, vilket är bättre än skada. Här skulle jag vilja lägga till att skadan förvisso är av kroppslig art, men framförallt att den gäller förlusten av självförtroende och fysisk integritet, vilket som regel paras med skam och åtföljs av ett sammanbrott i förtroendet för den sociala världen (jfr Honneth 1994: 214f). I det senare ligger nyckeln till vår avsky av våldet, inte i blåtitran och knäckta revben (om våldet sedan är legalt eller inte torde vara av underordnad betydelse för den som utsätts för det). Med det vill jag också peka på vikten av ett relationellt perspektiv också när det gäller våld som handling. Bestämningen av våld som fysisk aggression tenderar åt behaviorism och ensidig fokusering av förövarens egenskaper.

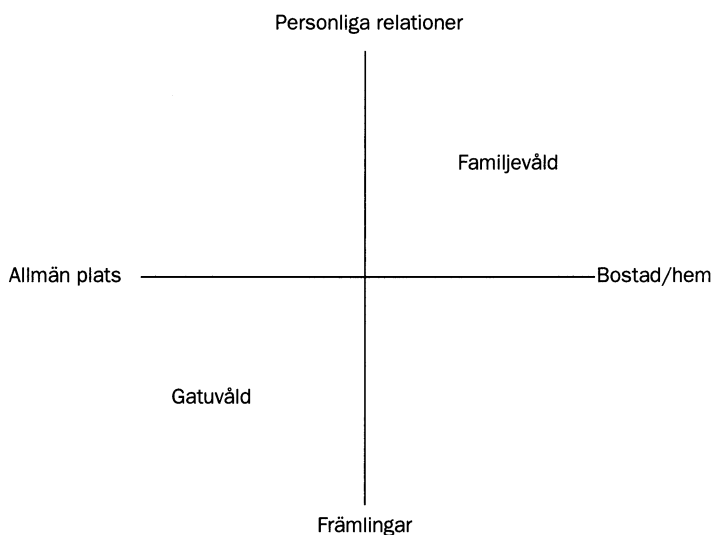
Våldets sammanhang: platser och relationer

Wikströms diskussion om våldsbrottens plats och relationer är fruktbar på ett helt annat sätt än den tentativa modellen, vilket jag tror beror på att han här både ligger närmare data och försöker att genom en kontextuell analys nå utöver hur brot-

tet definierats rent juridiskt. Hans utgångspunkt är förvisso det enligt lagen definierade brottet, men till det försöker han koppla rumsliga och relationella bestämmningar (Wikström 1991:49ff). Detta ger mig möjlighet att – äntligen – ta upp frågan om staden och våldet explicit. Granskningen av Wikströms tentativa modell blev i så måtto en omväg, om än inte onödig då den tjänade till en diskussion av vissa för kriminologin och staden viktiga begrepp.

Wikström utvecklar sin kontextuella klassificering av våldsbrotten – misshandel, våldtäkt och rån – i två steg. Genom att ta fasta på två dimensioner, en rumslig, som gäller brottets scen, den andra avseende relationen mellan gärningsman och offer, kommer han fram till figur 2. Wikström menar nu att rånets, misshandelns och våldtäktens sociala sammanhang kan förväntas variera med om det sker i det offentliga eller det privata. Som exempel nämner han att ett rån i hemmet förmodligen har mer likheter med en misshandel därhemma än med ett rån på gatan (Wikström 1991:52f). Observera att Wikström reducerar de två dimensionerna till en,

Figur 2: Våldbrottensdimensioner

Källa: Wikström 1991:Figur 4.1.

kallad privat-offentligt, vilken sammanfaller med figurens så kallade starka diagonal mellan gatuvåld och familjevåld.

Till detta vill jag foga två kommentarer. För det första att reduktionen till den starka diagonalen vänder blicken från den svaga. Samtidigt är det ofta just den som är den intressanta genom att vara just avvikande: vi har här att göra med det slags avvikelser som kastar ljus över det normala. Det för mig över till den andra punk-

ten. En modell av detta slag lämpar sig väl för en diskussion av våldets kulturella innebörd och former, vilket Wikström inte ger sig in på, trots att hans argumentation implicerar det. Kan det vara så att vi i den starka diagonalen finner just de för vårt samhälle normala våldsbrotten (om normala brott, se Melossi 1994:206)? Och vidare: varför tenderar våldsbrott som antas vara anonyma att ge större tidningsrubriker än andra våldsbrott?

I nästa steg utvecklar Wikström våldsbrottens sociala kontext och fördelar sedan olika våldsbrott, definierade efter lagen, över dessa kategorier. De sociala kontexterna rör sig från det privata och personliga till det offentliga och anonyma. Mellanformerna är emellertid många, och så vitt jag kan se, kunde åtminstone några av dem placerats i den svaga diagonalen. Först möter vi våld inom familjen. Wikström gör här ingen skillnad på om det äger rum i hemmet eller någon annanstans. Sedan kommer våld i någons hem mellan bekanta – eller i anslutning till hemmet, som i trapphus, källare och på loftgångar (Wikström 1991:55f). Klassificeringen undertrycker således den svaga diagonalen: våld i stadens mellanrum mellan familjemedlemmar liksom mellan bekanta privatiseras. Förvisso kanske dessa fall är få, men det gör dem automatiskt inte mindre intressanta.

Sedan kommer vi till de våldsbrott som Wikström för till själva stadsrummet. Här gör han en differentiering i två dimensioner. En gäller platsen för våldsbrottet, där han skiljer mellan nöjeslokaler – en (av flera) speciella inrättningar, belägna med direkt anslutning till mellanrummet – allmän plats – själva mellanrummet – och en restkategori. Den andra dimensionen avser förhållandet mellan de inblandade aktörerna. En variant här gäller när en av aktörerna är i tjänst, som polis, busschaufför, bartender eller liknande. Nästa variant handlar om våld mellan vänner och bekanta (ej familjemedlemmar). Slutligen finns det våld mellan främlingar eller mycket tillfälliga bekanta (Wikström 1991: 56).

Sammantaget finns det en hel rad distinktioner i Wikströms utläggning när vi ser till båda stegen. Först kommer distinktionen mellan privat och offentligt. Samtidigt är en annan distinktion av direkt intresse ur mellanrummets perspektiv möjlig här, nämligen mellan inne och ute. I öppningen mellan dem – om och när gränskontroll utövas – finns ju en av aktörerna som enligt Wikström kan vara och inte sällan är inblandad i våld: en tjänsteman. Wikströms tredje distinktion gäller om aktören i fråga tillhör tjänstemannakategorin eller allmänheten. Observera dock att tjänstemän av olika slag finns också direkt i mellanrummet och insidorna, men att de då snarare utövar disciplin än gränskontroll, om de nu inte gör något helt annat, som lägger gatsten. Slutligen finns här en fjärde distinktion, eller snarare tredelning, mellan familjemedlemmar, bekanta och främlingar inklusive (tillfälliga bekanta). Varje typ av distinktion kunde sägas vara en egen dimension, vore det inte för de

två senare som båda gäller aktörskategorier. Komplikationerna kommer sig av att Wikström inte arbetar rent analytiskt utan hela tiden också ser till de empiriska uppgifter han förfogar över. När nöjeslokaler blir en särskild kategori beror det just på det senare.

Wikström diskuterar sedan sina olika våldskontexter. Här kan det räcka med en granskning av det som direkt går att relatera till det stadsperspektiv som jag föreslagit. Innan vi kommer dit, måste vi dock se om något gömmer sig i Wikströms övrigt-kategori (en del finns alltså redan i kategorierna familjen och bostaden, även om det är svårt att mer bestämt få reda på vad). Kategorin visar sig vara rätt heterogen. Delvis visar det sig handla om våld, misshandel eller rån, mellan främlingar eller högst tillfälligt bekanta i någons bostad – ett fall som alltså ligger i den svaga diagonalen. Litet tillspetsat kunde man sålunda säga att det anonyma våldet alltså finns också i det privata. Enligt Wikström sker det som regel i samband med ”vå-ta” fester. Här finns också fallet som uppkommer när polis kommer till platsen för att intervensera. Till kategorin hör vidare de våldtäkter som sker strax efter det att tillfälliga bekantskaper gjorts. Våld på institution hör också hit, inklusive det som kan hända i till exempel en polistransport. Överlag hör alltså detta våld inte samman med vad som utspelas i stadens mellanrum eller i offentliga lokaler i dess direkta anslutning.

Att särskilt urskilja offentlig nöjesverksamhet som plats för våld verkar vara en kategorisering med tradition; Wikström anger en lång rad källor här med innebörden att offentliga våldshandlingar är starkt knutna till nöjesverksamhet. Vidare visar Wikströms data att mycket av det övriga offentliga våldet sker på väg till eller från sådana inrättningar. Av rapporterade fall av våld i det offentliga gäller en femtedel nöjeslivet direkt. I huvudsak gäller det våld mellan främlingar. I mycket offentligt våld – i eller utanför nöjeslivet – ses polis, väktare eller liknande involverade (Wikström 1991:67ff). (Till skillnad från våld mellan dem som verkligen känner varandra i det privata är chansen att dessa båda former kommer till polisens kännedom hög.) ”These figures illustrate that much of the violence in public is linked to social control situations,” konstaterar Wikström (1991:71 – emfas borttagen).

Den senare slutsatsen är intressant, men vad betyder den mer bestämt? En tes som jag ovan framförde gäller hur ömtålig den offentliga ordningen är. Med andra ord skulle vi kunna förvänta oss att dessa sociala kontrollsituationer med polis eller väktare direkt involverade mycket väl skulle kunna ge upphov till våld och fungerar negativt. Tyvärr diskuterar inte Wikström sådana oavsiktliga konsekvenser av den direkta sociala kontrollens utövande. I ett senare arbete tangerar han dock dessa komplikationer när han diskuterar polisens kontrollarbete i stadskärnorna. Å ena sidan, konstaterar han nu, blir ordningen bättre ju lägre tröskeln för det otill-

låtna sätts (om tröskeln är allmänt accepterad), å andra sidan ökar därmed antalet konflikter avhängiga dessa kontrollsträvanden. Polisens interventionstaktik har också betydelse för arbetets resultat (Wikström 1995: 452).

Misshandel i det offentliga utspelas oftast mellan unga män. Flertalet gärningsmän och många offer är, som det brukar heta, tidigare kriminellt belastade. Är det fråga om nöjeslivet är högst sannolikt alkohol med i bilden: "There are practically no cases of assault in public between two sober persons," konstaterar Wikström (1991: 71), men noterar vidare att alkoholen inte direkt leder till aggressiva handlingar. En viktig betingelse anser han dock vara – och det gäller särskilt i nöjeslivet – mötet mellan främlingar med olika bakgrund (Wikström 1991: 74). Ironin är dock att mycket av meningen med det offentliga nöjeslivet är just att gå ut bland obekanta – att sitta hemma blir då inget alternativ.

Våldtäktsmännen har inte lika ung åldersprofil som övriga våldsverkare; offren däremot är nästan alla runt tjugo. Merparterna av våldtäkterna fullbordas aldrig, trots att de är mer eller mindre planerade – till skillnad från misshandel är de inte uppkomna ur mötet mellan två människor. Ett skäl till det, vilket Wikströms uppgifter ger anledning att förmoda, är att de nästan alltid äger rum utomhus, vilket ökar möjligheten att mannen låter sig störas, direkt av kvinnan, eller av någon förbipasserande, men också för honom att fly. Gaturån – som våldtäkter äger rån som regel rum utomhus och sällan vid nöjesetablissemang – handlar ofta om småpengar. Bland de litet äldre förövarna återfinns många narkomaner (Wikström 1991: 74ff).

För Wikström är våldtäkter och rån framförallt instrumentella våldshandlingar medan misshandel är en expressiv. Jag skriver "framförallt" eftersom han ser att det inte är fråga om något enkelt antingen-eller. Samtidigt är frågan om detta är en relevant distinktion i sammanhanget. Särskilt från en kultursociologisk synpunkt som lägger vikt vid det rituella hos såväl våldshandlingen som kanske också stereotypiseringen av offret framstår våldet i mycket som just expressivt, inte som ett kalkylerat medel.³² Samtidigt står en sådan syn på våld och brott emot den klassiskt liberala syn som från 1980-talet har blivit allt mer dominerande och som genom att inte se några förmildrande omständigheter för brottets förövande förutsätter brottslingens fulla rationalitet, om han nu inte är offer för sin biologiska konstitution – psykopaten har åter blivit en populär fantom. Sociologiskt sett är två anmärkningar här på sin plats. Först den att den sociologiskt intressanta analysen börjar bortom dessa förgivettaganden; sedan den att båda föreställningarna utgör intressanta sociologiska objekt, som kulturella representationer, i analysen av staden och våldet.

Våldsbegreppet är uppenbarligen lika viktigt som svärbemästrat. Wikströms förslag till kontextualisering är här en viktig bit på vägen när det gäller att förstå och

förklara olika former av våld. Men det gäller att komma än närmare de situationer där våld utspelas i staden. En viktig ledtråd tror jag ligger i de olika kontrollsträvanden som utgår från polis, väktare och andra som kontrollerar gränserna mellan det offentliga mellanrummet och insidorna. Samtidigt gäller det att här se våldshandlingarna konkret och att försöka bestämma hur effekterna av samtliga kontrollsträvanden blir till våldsbetingelser i stadens mellanrum. Det är den rumsliga sidan av problemet. För att sedan komma åt våldets mening, både hur det kan motiveras och blir till ett hot, tror jag att en framkomlig väg är kultursociologisk. Våldet i staden tror jag kan förstås i flera kulturella dimensioner. En sådan skulle kunna handla om heder och ära, kränkning och skam; en annan om den manliga action-kultur som prövar och testar sin omgivning (se vidare Connell 1995, kap 4). Listan kan och behöver fyllas på: våld är uppenbart ett heterogent fenomen.

Slut

Den kriminologiska diskursen om vålden och staden som vi möter den hos Wikström är således förhållandevis okänslig för brottets mening och situationer, trots att han lägger ner en hel del möda på att undersöka våldsbrottets ekologi, kontexter och relationer. En annan brist i detta slags kriminologi är att den utesluter det tvetydiga när det gäller staden och våldet. Att det urbana, eller främlingarnas ordning, är öppen och ambivalent, det vill säga besitter liminala tendenser samtidigt som den kontrollerar sig själv, synes vara ett perspektiv som är mycket svårt att intaga. En svårighet som delvis lär hänga samman med att man tar sin utgångspunkt i mer eller mindre officiella problemdefinitioner.

Här ligger vill jag hävda kärnfrågan när det gäller våldet och staden, kriminologin och urbansociologin: att acceptera modernitetens och stadens ambivalenser. Gör man det kan man upprätta en balans och ett fruktbart utbyte mellan urbansociologin och kriminologin, mellan analysen av den urbana ordningen, de liminala möjligheterna och den sociala kontrollen. Om urbanforskningen ska ta våldet på allvar är det viktigt. Men det är lika viktigt för att kriminologin ska undvika att både överskatta den direkta sociala kontrollens roll och bortse från dess ibland kontraproduktiva roll – vilket en Wikström tenderar att göra.

Men det är inte tillräckligt att bara undersöka våldet, hur situationellt det än kan göras. Minst lika viktigt – inte minst ur stadslivets synvinkel – är de kulturella representationerna. Våra föreställningar om staden och våldet låter våldet och därmed staden bli till faror där riskerna blir närmast inverterade mot vad som faktiskt gäller för olika sociala kategorier. Och föreställningar kan som bekant få högst reella konsekvenser. ■

Noter

¹ Om vårt ambivalenta förhållande till våld, se Huggger (1995: 25f) samt Young (1996: 80).

² Om denna mediala uppmärksamhet samtidigt är att betrakta som en moralisk panik låter sig diskuteras. Se Åkerström (1996b).

³ Se Alison Youngs uppslagsrika diskussion om hur just dessa brottsoffer representerar *det universella brottsoffret* (vilket behändigt låter sig sammanknytas med medborgarskapet och det civila samhället) (Young 1996: 51-60).

⁴ Problemet är samtidigt en viktig feministisk poäng. Se t.ex Stanko (1990:3ff).

⁵ Se Lindner (1990: 106ff. 113ff) som uppmärksam påpekar att alla klassiska chicagostudier gjordes i den del av staden som Ernst Burgess i sin stadsteori kallade för *the zone of transition* och som ställde frågan om *social control* i centrum för intresset – en fråga som fortsatt stått i kriminologins fokus.

⁶ Om arvet, Lindner (1990:105), som explicit talar om socialekologins avskiljande ur frågan om de kulturella formerna. Ngair Naffine (1997:38ff) pekar på Chicagoskolans betydelse för särskilt den kritiska – men manliga – kriminologin.

⁷ Bo Grönlunds pågående avhandlingsarbete undersöker (bland annat) olika slags trösklar i stadsrummet mätt i antalet närvarande personer.

⁸ Se vidare Ahrne (1990 & 1994). Ahrnes bestämning av också familjen som en organisation kan – och behöver – diskuteras, men passar väl den poäng jag vill här göra, liksom hans diskussion om det semi-organiserade fältet, vilket staden kan ses som en delmängd av. (Inom detta fält står nog staden för det förhållandevis oorganiserade.)

⁹ Med det ansluter jag till en realistisk kausalitetssyn (Sayer 1992:103–117).

¹⁰ Förvisso gäller detta, som Parsons (1951:298) påpekar, all form av ordning – den perfekta ordningen, eller kontrollen, vilken är vad han direkt talar om här, existerar ej heller empiriskt, utan blott som teoretisk konstruktion.

¹¹ Här finns en rik flora av antiurbana omdömen.

¹² För två klassiska formuleringar, se här Goffman (1971) & Jacobs (1961). Se vidare Jergeby (1996, kap 1).

¹³ Ett påpekande som påminner om dels att staden som moderniteten i hög grad präglas av en kontingens som det nöjaktigt gäller att hantera, dels att vi här tangerar en mycket aktuell diskussion inom sociologin som sådan. Jfr Misztal (1996). Tilltrobegreppet – liksom begreppet riskhantering – äger direkt kriminologisk tillämpning (åtminstone för en kulturellt anlagd analys); se vidare Nelken (1994a: 229–239).

¹⁴ Jacobs (1961) har noggrant skildrat detta symbiotiska förhållande som en del av trottoarens liv.

¹⁵ Stockholms restaurangköer är ett övertydligt exempel.

¹⁶ Jfr Feeley & Smith (1984) om fenomenet *actuarial justice* och riskhantering.

¹⁷ Brottsförebyggande rådet (BRÅ) är en statlig myndighet, grundad 1974, med ansvar för samordning av och initiering i kriminalpolitiskt relevanta frågor, bl a försett med vissa utrednings- och forskningsresurser.

¹⁸ Att just den positivistiska ansatsen så ofta kopplats samman med det praktiska livets strävanden är egentligen en paradox: dess strävanden efter värdeneutralitet – att dessa strävanden sedan i grund och botten är omöjliga är en annan sak – borde föra den bort från administrativa problem. Jfr. Bryant 1995.

¹⁹ Kvalitativ empiricism förekommer: klassisk källkritisk historieforskning är ett exempel; strikt grounded theory-sociologi ett annat. Även denna empiricism bortser från forskningens teori-/begreppsberoende – som funnes det en ren empiri. Jfr Bryant 1995:kap 1–2.

²⁰ Här erinrar jag mig Emile Durkheims ampra formulering 'Det finns inget samhälle där det inte är regel att straffet skall stå i proportion till förbrytelsen; för den italienska skolan är den principen emellertid ett påfund av jurister och saknar all solid grund.' (Durkheim 1895: 67)

²¹ De centrala textställena om modellen i Wikström 1990b och Wikström 1991 är likalydande. Här refereras i första hand den svenska texten.

²² I rättssociologin (Weber 1922) tar han kort upp själva straffrätten – men som bekant var det civilrätten som intresserade Weber.

²³ Pinsamhetströskeln är här exceptionellt hög för att tala med Norbert Elias (1969:403ff).

²⁴ En intressant implikation av friktionsteorin åskådliggörs av att den var central för förståelsen och planeringen av den ideala apartheidstaden i Sydafrika (Western 1996: 84ff).

²⁵ Observera att engelskans *control* har en vidare innebörd än motsvarande ord på de flesta andra europeiska språk; på engelska står det mer för makt och auktoritet, på de senare språken för kontroll i mer teknisk mening (övervakning etc). (Roucek 1978:4)

²⁶ Antalet fall av gatuvåld är en droppe i havet jämfört med mängden möten i mellanrummet.

²⁷ Smuggling och vrakplundring är bra historiska exempel på det, tillika hämtade från landsbygden. Se Douglas Hay m fl (1975).

²⁸ Cohen & Felson (1979:589, 604) talar inte om täthet men väl om avstånd, två storheter som torde stå i ett närmast logiskt samband till varandra ($tätheten = k \times avståndet^2$, där k är en konstant avhängig stadens form).

²⁹ Wirths, liksom Simmels, analys förutsatte kvartersstadens rumsliga egenskaper (Franzén 1992:36).

³⁰ Med betoningen på handlingar vill jag undvika en diskussion om strukturellt våld (tvång) vilken skulle föra vidare till frågan om den politiska makten och staten.

³¹ Våldet och brottet som viktiga för konstituerandet av vissa maskulinitetsformer har med all rätt uppmärksamats alltmer. Se t ex Connell (1995: 83ff, 98ff) och Messerschmidt (1993: särskilt 83ff). Att manligheten uppmärksammas i sammanhanget är naturligtvis feminismens förtjänst. För kriminologins del, se vidare Naffine (1997).

³² Om våldets expressiva karaktär se vidare Katz (1996).

Litteratur

- Ahrne, Göran (1990): *Agency and organization. Towards an organizational theory of society*. London: Sage.
- Ahrne, Göran (1994): *Social organizations. Interaction inside, outside and between organizations*. London: Sage.
- Arantes, Antonio A (1996): 'The war of places: symbolic boundaries and liminalities in urban space.' *Theory, Culture & Society* 13 (4), s 81–92.
- Bryant, Christopher G.A. (1995): *Practical sociology. Post-empiricism and the reconstruction of theory and application*. Cambridge: Polity Press.
- Cohen, Lawrence E. & Marcus Felson (1979): 'Social change and crime rate trends: a routine activity approach', *American Sociological Review*, 44, s 588–608.
- Connell, R.W. (1995): *Masculinities*. Cambridge: Polity Press.
- De Fleur, Melvin L. (1966): *Theories of mass communication*. New York: David McKay Company.
- Durkheim, Emile (1895): *Sociologins metodregler*. Göteborg: Korpen 1978.
- Elias, Norbert (1969): *Über den Prozeß der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen. Band 2. Wandlungen der Gesellschaft. Entwurf zu einer Theorie der Zivilisation*. Frankfurt am Main: Suhrkamp 1982.
- Entrikin, J. Nicholas (1991): *The betweenness of place. Towards a geography of modernity*. London: Macmillan.
- Feeley, Malcolm & Jonathan Simon (1994): 'Actuarial justice: the emerging new criminal law', s 173–201, i David Nelken (red.): *The futures of criminology*. London: Sage 1994.
- Franzén, Mats (1982): 'Gatans disciplinering', *Häften för Kritiska Studier* 15 (5), s 3–25.
- Franzén, Mats (1992): *Den folkliga staden. Söderkvarter i Stockholm mellan krigen*. Lund: Arkiv.
- Franzén, Mats (1995): 'Desire and longing for Swedish towns', s 12–27, i Anders Linde-Laursen & Jan Olof Nilsson (red.): *Nordic landscapes. Cultural studies of place*. Nord 1995:15.
- Franzén, Mats (1996): 'Mellan lust och leda : En fråga om pendling', s 73–91, i *Farande och fraktande. Essäer om resandet eller fraktandet eller om båda delar*. Stockholm: Kommunikationsforskningsberedningen.
- Goffman, Erving (1971): *Relations in public*. New York: Harper & Row 1972.
- Hay, Douglas m.fl. (1975): *Albions fatal tree. Crime and society in eighteenth century England*. Harmondsworth: Penguin 1977.
- Honneth, Axel (1994): *Kampf um Anerkennung. Zur moralischen Grammatik sozialer Konflikte*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Hugger, Paul (1995): 'Elemente einer Kulturanthropologie der Gewalt', s 17–27, i densamme & Ulrich Stadler (red.): *Gewalt. Kulturelle Formen in Geschichte und Gegenwart*. Zürich: Unionsverlag.
- Jacobs, Jane (1961): *The death and life of great American cities. The failure of Town planning*. Harmondsworth: Penguin 1972.
- Jergeby, Ulla (1996): *Offentlig miljö som arena och kulliss. Att se, bli sedd och mötas på stadens offentliga och bostadsnära platser*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Sociologica Upsaliensia 42
- Katz, Jack (1996): 'Kriminalitetens lockelser och reformvännernas dilemma', s 275–303 i Malin Åkerström (red.): *Kriminalitet Kultur Kontroll – en antologi*. Stockholm: Carlssons.
- Lefebvre, Henri (1970): *Die Revolution der Städte*. München: List 1972.
- Lindner, Rolf (1990): *Die Entdeckung der Stadtkultur. Soziologie aus der Erfahrung der Reportage*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Lofland, Lyn (1973): *A world of strangers. Order and action in urban space*. New York: Basic Books.
- Melossi, Dario (1994): 'The "economy" of illegalities. Normal crimes, elites and social control', s 202–219, i David Nelken (red.): *The futures of criminology*. London: Sage 1994.
- Messerschmidt, James W. (1993): *Masculinities and crime. Critique and reconceptualization of theory*. Boston: Rowman & Littlefield.
- Naffine, Ngair (1997): *Feminism and criminology*. Cambridge: Polity Press.
- Nelken, David (1994a): 'Whom can you trust? The future of comparative criminology', s 220–243, i densamme (red.): *The futures of criminology*. London: Sage 1994
- Nelken, David (1994b): 'Reflexive criminology?', s 7–42, i densamme (red.): *The futures of criminology*. London: Sage 1994.
- Misztal, Barbara A. (1996): *Trust in modern societies. The search for the bases of social order*. Cambridge: Polity Press.
- Parsons, Talcott (1951): *The social system* (1951). London: Routledge & Kegan Paul 1979.
- Roucek, Joseph S. (1978): 'The concept of social control in American sociology', s 3–19, i densamme (red.): *Social control for the 1980s. A handbook for order in a democratic society*. Westport Conn.: Greenwood Press.
- Sahlin, Ingrid (1996): *På gränsen till bostad. Avvisning, utvisning, specialkontrakt*. Lund: Arkiv.
- Sayer, Andrew (1992): *Method in social science. A realist approach*. London: Routledge (2:a uppl.).
- Simmel, Georg (1903): 'Die Großstädte und das Geistesleben', s 116–131, i densammes (1995) *Aufsätze und Abhandlungen 1901–1908. Band 1* (=Gesamt- ausgabe band 7). Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Stanko, Elizabeth (1990): *Everyday violence. How women and men experience sexual and physical danger*. Lon-

don: Bandora.

Turner, Victor (1969): *The ritual process. Structure and anti-structure*. Ithaca N.Y.: Cornell University Press 1982.

Weber, Max (1922): *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der Verstehende Soziologie*. Tübingen: Mohr 1980 (5:e uppl.).

Western, John (1996): *Outcast Cape Town*. Berkeley: University of California Press.

Williams, Raymond (1976): *Keywords. A vocabulary of culture and society*. Glasgow: Fontana/Croom Helm.

Wikström, Per-Olof H (1985): *Everyday violence in contemporary Sweden. Situational and ecological aspects*. Stockholm: BRÅ.

Wikström, Per Olof H. (1987): *Våld*. Stockholm: BRÅ.

Wikström, Per-Olof (1990a): 'Förord', s 5, i densamma (red.), *Brott och åtgärder mot brott i stadsmiljön*. Stockholm: BRÅ-rapport 1990:5.

Wikström, Per-Olof (1990b): 'Stadsstruktur och brottslighet', s 7–29, i densamma (red.), *Brott och åtgärder mot brott i stadsmiljön*. Stockholm: BRÅ-rapport 1990:5.

Wikström, Per-Olof H. (1991): *Urban crime, criminals, and victims. The Swedish experience in an anglo-american comparative perspective*. New York: Springer Verlag

Wikström, Per-Olof H. (1992): *Våld. En kunskapsöversikt*. Stockholm: BRÅ.

Wikström, Per-Olof H. (1995): 'Preventing city-center

crime', *Crime and justice. An annual review of research* 19, s 429–468.

Wilson, Elizabeth (1997): 'Looking backward, nostalgia and the city', s 127–139, i Sallie Westwood & John Williams (red.): *Imagining cities. Scripts, signs, memory*. London: Routledge.

Wirth, Louis (1938): 'Urbanism som livsform' s 158–175, i Göran Lindberg (red. 1971): *Urbana processer. Studier i social ekolog*i. Lund: CWK Gleerup.

Young, Alison (1996): *Imagining crime. Textual outlaws and criminal conversations*. London: Sage.

Zukin, Sharon (1995): *The Cultures of Cities*. New York: Blackwell.

Åkerström, Malin (1996 a): 'Inledning', s 8–24, i densamma (red.): *Kriminalitet Kultur Kontroll – en antologi*. Stockholm: Carlssons.

Åkerström, Malin (1996 b): "'Våldet", en moralisk panik? – Emotionellt engagemang eller publika tyckanden?', s 226–244, i densamma (red.): *Kriminalitet Kultur Kontroll – en antologi*. Stockholm: Carlssons.

Österberg, Eva (1996): 'Våld och ära, böter och skam. – Kriminalitet och straff i Sverige från medeltid till nutid', s 104–125, i Åkerström (red.): *Kriminalitet Kultur Kontroll – en antologi*. Stockholm: Carlssons.

ABSTRACT

Violence and the city.

A critical assessment of Swedish criminology

MATS FRANZÉN

Violence and urban life, particularly street violence, is currently a prominent public issue, of rising importance to various social sciences. Disciplinary, however, there is, traditionally, a double starting point here, one rooted in criminology, the other in urban sociology. Departing in a specific understanding of the urban order as a liminal space subjugated to several forms of social control, this article is aimed at a critical assessment of Swedish criminology, particularly the work of P-O Wikström. Two instances of this empiricist discourse are scrutinised. First a general model relating level of crime to level of urbanisation, the essence of which is shown to be the so called routine activity approach, is examined step by step. Second, the dimensions of violent crime in terms of place and social relations is discussed critically.

Ungdomsvåld: upptäckten av ett samhällsproblem.

Ungdomsbrottslighet i svensk dagspress 1950–1994

FELIPE ESTRADA

Idag är ungdomsbrottslighet och i synnerhet ungdomsvåld ett uppmärksammat problem. Har det alltid varit så? Är uppmärksamheten ett tecken på att det inträffat faktiska förändringar av exempelvis ungdomsvåldet? Eller innebär pressens uppmärksamhet att problemet omvärderats, vilket i sin tur kanske påverkat våra uppfattningar kring ungdomsbrottsligheten? Syftet med föreliggande artikel är att analysera den uppmärksamhet som ungdomsbrottsligheten fått i svensk dagspress under efterkrigstiden (1950–1994).

Med ungdomsbrottslighet avses i denna artikel stöld- och våldsbrottslighet bland ungdom. Angränsande problem som alkohol- och narkotikamissbruk eller generella ungdomsproblem som ungdomsarbetslöshet och fritidsproblem tas inte upp. Inte heller de olika argument som under efterkrigstiden formulerats beträffande ungdomsbrottslighetens orsaker tas upp (om detta, se Ohlsson och Swärd 1994).

Tidigare forskning har visat att nyhetsartiklar i början av 1960-talet behandlade stöldbrott oftare än våldsbrott. På 1980-talet var förhållandet det omvända (Aspelin 1976, Westerståhl & Johansson 1985, Dahlgren 1987). Tydligt har uppmärksamheten skiftat från egendomsbrott till våldsbrott. Gäller detta också ungdomsbrottsligheten?

Sedan mitten av 1980-talet ökar lagföringar för misshandel bland 15–17 åringar mycket kraftigt (diagram 1). Bland kriminologer råder det en diskussion om hur denna utveckling skall tolkas. Osäkerheten hänger framför allt samman med den så kallade anmälningsbenägenheten.

Ett...problem i sammanhanget är att det räcker med små eller t.o.m. marginella ökningar av anmälningsbenägenheten för att ge stora och drastiska ökning av det

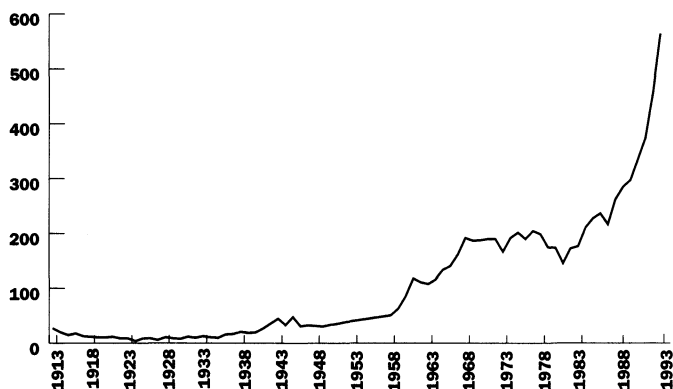
FELIPE ESTRADA är doktorand vid Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet. Han arbetar på en avhandling om ungdomsbrottslighet som samhällsproblem under efterkrigstiden.

E-post: felipe.estrada@crim.su.se

anmälda våldet. Det följer nämligen av det faktum att det för många antalsmässigt stora våldskategorier (t. ex. lindrigt våld mellan ungdomar, min anm.) går ett stort antal ej anmälda brott på varje anmält. (SOU 1990:92 s. 43f)

Min förhoppning är att en analys av massmedias behandling av ungdomsbrottsligheten kan visa i vilken mån det finns fog för att anta att det skett en sådan förändring av anmälningsbenägenheten. Det bör poängteras att denna artikel alltså inte handlar om massmedieforskning utan i första hand avser att tillföra ytterligare en dimension till den kriminalsociologiska debatten om ungdomsbrottslighetens utveckling.

Diagram 1. Ungdomar, 15–17 år, lagförda för misshandel, per 100 000 invånare. 1913–1994.
Källa: von Hofer 1995.

De frågor som kommer att belysas är följande:

- Vilka förändringar har skett i pressens behandling av ungdomsbrottsligheten åren 1950–1994?
- Har våldsbrottslighet bland ungdom alltid stått i fokus för den offentliga uppmärksamheten? Eller har det inträffat en för anmälningsbenägenheten viktig förändring i pressens belysning av ungdomars våldsbrottslighet?
- Hur överensstämmer pressens uppmärksammande av ungdomsbrottsligheten med utvecklingen enligt kriminalstatistiken?

Två skilda förklaringsansatser, den objektivistiska och den konstruktivistiska, kommer att utnyttjas för att belysa massmedias uppmärksamhet av ungdomsbrottslighet.

Metod och material

Massmedia spelar en betydelsefull roll för både formulering och förmedling av den "offentliga dagordningen" (Hall m fl 1978; Cohen & Young 1981; Boréus 1994). I den mån ungdomsbrottslighet uppfattas som ett problem bör detta framgå av dagspressen. Därför har jag valt att undersöka ledarartiklar åren 1950-1994.

Det finns flera fördelar med att utgå från ledarartiklar vid en innehållsanalys av dagspressen. Ledarartiklarnas funktion är att kommentera de frågor som anses vara av vikt i den offentliga debatten. Ur datainsamlingssynpunkt är ledarsidorna mindre tidskrävande att gå igenom jämfört med nyhetssidorna. Vidare behöver man inte i samma utsträckning som för nyhetsartiklar "vikta" eller kontrollera för artiklarnas storlek, placering och betydelse.

Nackdelen är självklart att ledarartiklarna bara utgör en liten del av dagspressens totala innehåll. När man intresserar sig för den uppmärksamhet som ungdomsbrottsligheten röner, vore kanske tidningarnas löpsedlar, förstasidor eller nyhetsidor en bättre källa. Laursen (1994) visar till exempel i en undersökning av danska tidningar att medan artiklar om brottslighet utgör en stor del av tidningarnas framidor, spelar dessa en mer undanskymd roll på ledarsidorna. Laursen analyserar därför tidningarna i dess helhet. Samtidigt blir den tidsperiod han täcker begränsad (17 dagar). I föreliggande undersökning har dock utvecklingen över tid central betydelse. Att analysera en period på över 40 år med ett mer täckande urval är, som lätt kan förstås, mycket tidskrävande.

Ledarartiklarna har samlats in i Uppsala universitetsbiblioteks pressarkiv. Detta innehåller ledar- och debattartiklar från ett fyrtiotal svenska dagstidningar. Jag har dragit ett urval av arkivets tidningsbestånd och analyserat ledare från sex dagstidningar (Aftonbladet, Arbetet, Dagens Nyheter, Expressen, Göteborgsposten, Svenska Dagbladet). Urvalet gjordes utifrån principen att tidningarna skulle ha daglig utgivning samt ha stor spridning.

Arkiveringen går till på så sätt att ledarartiklarna läses igenom av de arkivansvariga för att därefter placeras under ett bestämt ämnesområde. Ungdomsbrottsligheten täcker flera av dessa områden. Det framgår dock tämligen väl av arkivets klassifikationssystem var artiklar om ungdomsbrottslighet kan ha hamnat. Den manuella sökningen begränsades därför till följande ämnesområden under huvudavdelningen *rättsväsen*.

Allmän rättsdebatt – innehåller artiklar om brottsutvecklingen i samhället samt om våldsbrott i allmänhet.

*Ungdomsbrottslighet*¹ – innehåller artiklar om brott, påföljd och vård. De artiklar som placerats under denna rubrik första halvåret 1986 (1/1–21/7) saknas i arkivet.

Övrigt – innehåller artiklar om tillgreppsbrott och andra brottstyper.

Denna datainsamlingsmetod har helt uppenbart sina brister. Artiklar som ”borde” ha placerats under någon av ovanstående rubriker behöver inte nödvändigtvis ha placerats där. En avdelning där artiklar om ungdomsbrottslighet kan ha hamnat är *socialpolitik; övrigt-ungdomsfrågor*. En kontroll av perioden 1967–1976 i denna avdelning visade emellertid att antalet artiklar som behandlar ungdomsbrottslighet var få. Huvudavdelningen *rättsväsen* innehåller därför troligen inget större systematiskt bortfall.

När man använder arkivmaterial uppstår problem också i de fall där arkivet helt enkelt missat att ta med artiklar. En jämförelse med Ellqvist & Skoglunds (1987) undersökning kan belysa detta problem. I deras undersökning ingår samtliga ledarartiklar om ungdomsvåld i fyra dagstidningar (AB, DN, Expressen samt SvD) under perioden augusti till september 1986. Genom sökningen i Uppsala pressarkiv har jag fått tag på 12 av 17 ledarartiklar om ungdomsvåld under den angivna perioden. Sammantaget innebär detta att man genom mitt insamlingsförfarande kan räkna med att få tag på en stor del, men långt ifrån samtliga ledarartiklar som behandlat ungdomsbrottsligheten åren 1950–1994. Detta bortfallsproblem minskar dock i betydelse om man kan anta att de ”missade” ledarna fördelar sig någorlunda slumpmässigt över observationsperioden – ett inte helt orimligt antagande.

I undersökningsmaterialet ingår totalt 889 artiklar.² Artiklarna har klassificerats utifrån åtta kategorier.³ Då syftet med undersökningen är att beskriva hur ungdomars traditionella brottslighet (stöld och våld) behandlats över tid, har dessa kategorier överordnats de andra. Detta betyder att en artikel som till största delen handlar om vård av unga lagöverträdare placeras under ”stöldkategorin” om den nämner stöldbrott som det som samhället har att reagera på.

En reliabilitetskontroll av denna del av undersökningen har genomförts på ett slumpmässigt urval av artiklarna. Kontrollen ger en indikation på analysens reproducerbarhet, det vill säga i vilken mån en annan person erhåller samma resultat med samma dataunderlag. Sammantaget visar reliabilitetskontrollen att reproducerbarheten är godtagbar.⁴

För åren 1980–1992 har det även gjorts en särskild genomgång av de ledarartiklar som behandlat ungdomars våldsbrottslighet. Varje artikel (118 st) klassificeras här utifrån vad som explicit skrevs om ungdomsbrottslighetens utveckling, gärningsmannen, orsaker samt åtgärder.⁵

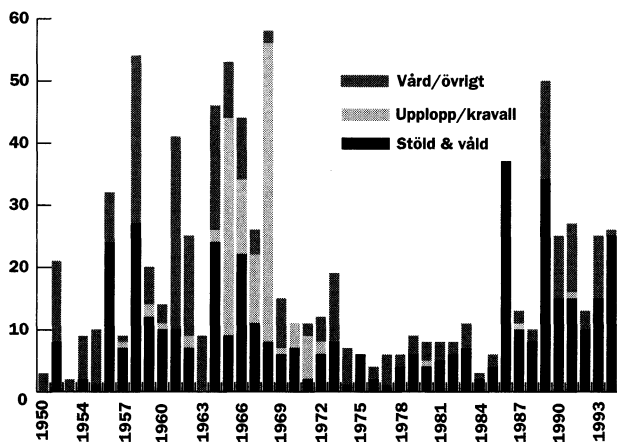
Ett sätt att gardera sig mot de påtalade bristerna i urvalsförfarandet är att jämföra materialet med andra pressmaterial. En sådan jämförelse kan dessutom fungera som en validitetskontroll av hur ledarsidorna fungerar som indikator på den uppmärksamhet dagspressen gett ungdomsbrottsligheten. Två alternativa kontrollkällor har analyserats. Den ena källan utgörs av en sökning av nyhetsartiklar i

fyra av de sex analyserade tidningarna (AB, DN, Expr och SvD) åren 1981–1992 utifrån ADA-arkivet.⁶ Den andra är Bibliotekstjänsts sammanställning av signerade kultur-, samhälls- och debattartiklar. Sedan 1953 finns denna årligen redovisad som "Svenska Tidningsartiklar". Den undersökta perioden är här 1974–1994.⁷ Sökningen gäller de artikelrubriker som uttryckligen berör ungdomar och våldsbrott.⁸ De olika källorna ger relativt samstämmiga resultat (se utförligare nedan).

Resultat

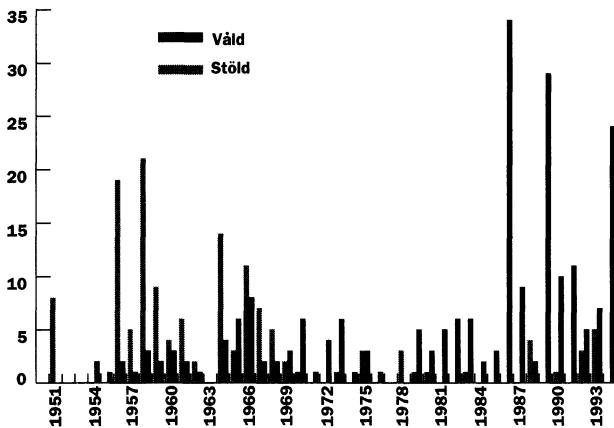
Ledarmaterialet visar att uppmärksamheten av ungdomars brottslighet på ledarsidorna skiftat tydligt (diagram 2). Totalt sett uppvisar åren 1950–1968 den högsta frekvensen av artiklar som tar upp ungdomsbrottslighet. Perioden 1969–1985 är stabil på en klart lägre nivå. Därefter sker en återgång till en något högre nivå åren 1986–1994. Vi kan också se att vissa ämnen dominerar enskilda år eller under en följd av år. I början av 1950-talet handlar till exempel de flesta ledarna om vård av unga lagöverträdare. Ungdomskravallerna på Hötorget i Stockholm slår igenom i materialet år 1965. År 1968 dominerar artiklar som tar upp bråk vid demonstrationer. Från och med 1986 handlar artiklarna så gott som uteslutande om stöld- och våldsbrott.

Diagram 2. Ledarartiklar om ungdomsbrottslighet indelade efter innehåll 1950–1994. Aftonbladet, Arbetet, Dagens Nyheter, Expressen, Göteborgsposten och Svenska Dagbladet. Källa: Uppsala universitets pressarkiv.

Ser man enbart till uppmärksamheten av ungdomars stöld- respektive våldsbrott har en tydlig förändring inträffat under perioden (diagram 3). Fram till 1960-talets mitt dominerar artiklar som utgår från ungdomars stöldbrottslighet. Från 1970 skrivs det märkbart mindre om ungdomars stöldbrottslighet. Stöldbrotten försvinner i det närmaste från ledarsidorna. Samtidigt ser vi också att det under perioden 1950–1985 inte skrivs särskilt mycket om ungdomar och våld. År 1986 bryts denna trend abrupt. Våldsbrotten bland ungdomar blir nu mycket uppmärksammade. Detsamma sker 1989 och 1994.

Diagram 3. Ledarartiklar om ungdomsbrottslighet: vålds- och stöldbrott 1950–1994. Aftonbladet, Arbetet, Dagens Nyheter, Expressen, Göteborgsposten och Svenska Dagbladet. Källa: Uppsala universitets pressarkiv.

När man jämför ledarartiklarna med kontrollkällorna är samstämmigheten godtagbar. Alla tre källorna, ledar-, nyhets- och debattartiklar, visar att år 1986 avviker när det gäller dagspressens uppmärksamhet av ungdomars våldsbrottslighet. Samma resultat framkommer också i Åkerströms (1996) analys av förstasidesrubriker åren 1980–1993. Samtliga källor tyder också på en lägre uppmärksamhet kring ungdomsvåldet åren därefter och därefter med undantag för 1989. Det finns emellertid en skillnad mellan källorna, nämligen året 1987. Där antyder såväl nyhets- (ADA) som debattartikelmaterial (Svenska tidningsartiklar) en större uppmärksamhet beträffande ungdomsvåld.

År 1987 blev ungdomskravallerna i Kungsträdgården i Stockholm ordentligt uppmärksammade (se till exempel Svenska tidningsartiklar 1987).⁹ Samma år presenterade dessutom vapenutredningen ett delbetänkande om knivförbud (SOU 1987: 61). Denna innehåller en diskussion om ”gatustridsvapnen” (karatepinnar och dy-

likt) vilka sammankopplades med ungdomsvåld. Detta betyder att man på sannolika grunder kan anta att dagspressens uppmärksamhet kring ungdomars våldsbrottslighet år 1987 är större än vad som framgår av ledarsidorna. Vad gäller ungdomars stöldbrott bekräftar kontrollkällorna den mindre uppmärksamheten under 1980- och 1990-talet. Av de nyhetsartiklar som skrevs om ungdomars traditionella brottslighet åren 1981–1992 utgick, enligt ADA arkivet, drygt 80 procent från ungdomars våldsbrottslighet (1 062 av 1 304 artiklar). I ledarmaterialet är motsvarande andel 93 procent (121 av 130 artiklar).

Den sammantagna bilden är att kontrollkällorna inte falsifierar de insamlade ledarartiklarnas validitet som indikator på dagspressens uppmärksamhet av ungdomsbrottsligheten.

Ungdomsbrottslighet i svensk dagspress: vilka förändringar har skett?

De slutsatser som kan dras av ovanstående genomgång är åtminstone två.

För det första har ledarsidorna intresserat sig för ungdomsbrottsligheten i skiftande grad åren 1950–1994. Det går att urskilja tre perioder. Fram till slutet av 1960-talet var ledarsidornas intresse för ungdomsbrottsligheten relativt stort. Vid ingången till 1970-talet avtar intresset. Under en femtonårsperiod råder relativt lågt intresse på ledarsidorna för ungdomsbrottsligheten. År 1986 bryts trenden abrupt. Ungdomsbrottsligheten blir ett ”hett” ämne. Något som mer eller mindre hållit i sig till 1994.

För det andra har själva beskrivningen av ungdomsbrottsligheten förändrats. Ända in på 1960-talet var stölderna (speciellt bilstölder) den typ av ungdomsbrottslighet som ledarsidorna skrev om. Tjugo år senare handlar ungdomsbrottslighet i princip bara om våldsbrott. Flera källor pekar på att år 1986 innebär genombrottet vad gäller den offentliga belysningen av ungdomars våldsbrottslighet. Förutom massmedia visade också politikerna att de noterat problemet. Detta dels genom att starta den riksomfattande kampanjen mot ungdomsvåldet ”Tänk ett slag”, dels genom tillsättningen av en offentlig utredning om vapenlagstiftningen. Justitieministerns direktiv nämner uttryckligen ungdomsvåldet på gator och torg (SOU 1987:61, s 77).¹⁰ Det är onekligen intressant att ett enskilt år, 1986, framträder som så avgörande för uppkomsten av ungdomsvåldet som uppmärksammat samhällsproblem. Vad gjorde ungdomarna detta år som de inte gjorde tidigare? Eller gjorde de inget?

Samhällsproblem

Beträffande samhällsproblem (”social problems”) finns det två synsätt, de som betonar problemens *objektiva* natur samt de som betonar den *konstruerade* aspekten

av samhällsproblem.

Förespråkarna för en objektivistisk syn menar, något förenklat, att det som karaktäriserar ett samhällsproblem är de *faktiska, verkliga* negativa och skadliga konsekvenser detta har för samhället (Manis 1974, Waddington 1986). Forskare anses inneha en nyckelposition när ett samhällsproblem betydelse skall avgöras. Det är de som sitter inne med de objektiva fakta som kan förklara ett samhällsproblems allvar.

Social problems are those social conditions identified by scientific inquiry and values as detrimental to the well-being of human societies (Manis 1974, s. 314).

För att förstå uppkomsten av ungdomsvåldet som samhällsproblem är det utifrån detta synsätt viktigt att undersöka ungdomsvåldets faktiska utveckling vid mitten av 1980-talet. Uppkomsten av ungdomars våldsbrottslighet som uppmärksammat samhällsproblem skulle enligt det objektivistiska synsättet framför allt vara grundad i att ungdomar år 1986 gjorde någonting som de inte gjorde tidigare. *Mer specifikt bör det antas att de begått dramatiskt mer och/eller mycket allvarligare våldsbrott än tidigare.*

Ett alternativt synsätt erbjuds av den konstruktivistiska ansatsen. Förenklat menar förespråkarna för detta synsätt att det som karaktäriserar ett samhällsproblem inte främst är dess faktiska omfattning eller konsekvenser utan snarare hur olika aktörer uppfattar denna företeelse (Fuller & Myers 1941, Blumer 1971, Spector & Kitsuse 1973, Goode & Ben-Yehuda 1994).

...a social problem exists primarily in terms of how it is defined and conceived in a society instead of being an objective condition with a definitive objective makeup... The societal definition gives the social problem its nature, lays out how it is to be approached, and shapes what is done about it. Alongside these decisive influences, the so called objective existence or makeup of the social problem is very secondary indeed. (Blumer 1971, s. 300)

I vilken mån en företeelse uppmärksammas som ett samhällsproblem är alltså inte enbart, eller ens i första hand, avhängigt dess objektiva förekomst eller utveckling. Av större vikt är istället fenomenets förmåga att väcka människors intresse och oro så att det kan definieras som ett problem som bör åtgärdas. Detta betyder *inte* att samhällsproblem är konstruerade utav intet. Oftast, men inte alltid (till exempel häxprocesserna), finns det objektiva negativa förhållanden i bakgrunden till det som uppmärksammas som samhällsproblem.

Every social problem thus consists of an objective condition and a subjective definition... The objective condition is necessary but not in itself sufficient to constitute a social problem... Social problems are what people think they are...(Fuller & Myers 1941, s 320)

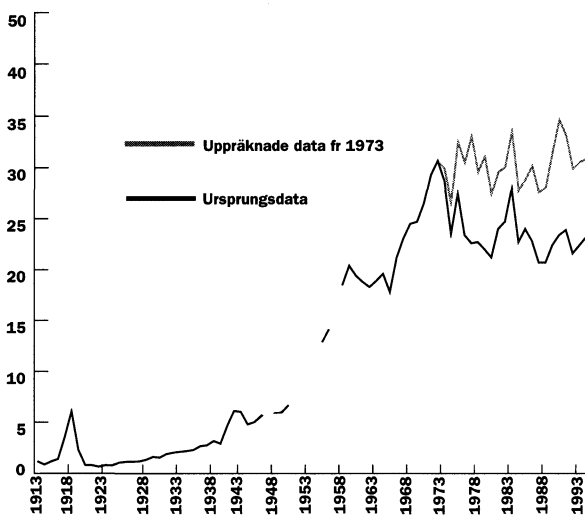
Poängen är alltså att uppkomsten av ungdomsvåldet som samhällsproblem utifrån ett konstruktivistiskt perspektiv inte nödvändigtvis bottnar i att ungdomar år 1986 gjorde någonting som de inte gjort tidigare. Mer specifikt behöver det inte antas att ungdomsvåldet åsamkade samhället dramatiskt mer skada detta år jämfört med tidigare. *Viktigare är istället den bild som skapades av ungdomsvåldet.*

Den objektivistiska ansatsen: ungdomsbrottslighetens utveckling

Frågan om hur ungdomsbrottsligheten utvecklats är långt ifrån okomplicerad. Det har bland kriminologer inte bara rått oenighet om vilka källor som bäst belyser utvecklingen utan också om vad dessa visar. Det har till exempel hävdats att kriminalstatistiken, som är den mest utnyttjade källan i de här sammanhangen, främst beskriver förändringar i kontrollen och inte i beteendet (Kitsuse & Cicourel 1963, Christie 1976, Pearson 1983).

När det gäller stöldbrottslighetens utveckling bland ungdomar råder det emellertid enighet bland kriminologer om utvecklingen fram till början av 1970-talet. Enligt lagföringsstatistiken¹¹ ökar stöldbrottsligheten bland ungdom (15-17 år) långsamt fram till slutet av 1940-talet (diagram 4). Därefter ökar den kraftigt. Toppnoteringen nås 1972, varefter ungdomsstölderna minskar *i statistiken* vilket föranlett olika tolkningar (se Estrada 1995).

Diagram 4. Tillgreppsbrott (inklusive snatteri) 1913–1994. Lagföringar avseende ungdomar 15–17 år (ålder vid brottet), per 1 000 invånare. Ursprungsdata samt för minskad uppläring från 1973 uppräknade data. *Källa: Estrada 1995.*

En samlad analys av kriminalstatistikens olika grenar visar att efterkrigstidens kraftiga ökning av ungdomars stöldbrottslighet med stor sannolikhet bryts vid ingången till 1970-talet. I vilken mån den därefter uppvisar en svag ökning eller faktiskt minskat är däremot en mer öppen fråga (Ahlberg 1996, Estrada 1997, von Hofer 1997).

När det gäller våldsbrottslighetens utveckling bland ungdom råder en relativ samstämmighet bland kriminologer om utvecklingen under 1900-talet fram till mitten av 1980-talet. Kriminalstatistiken visar att ungdomars (15–17 år) lagföringar för misshandel ligger på en låg nivå fram till slutet av 1930-talet (se diagram 1 ovan). Vid slutet av 1950-talet sker en tydlig ökning. I slutet av 1960-talet avstannar ökningen och ända fram till mitten av 1980-talet ligger antalet ungdomar som lagförs för misshandel på en mer eller mindre stabil nivå (von Hofer 1995, Ahlberg 1996).

En liknande bild ger SCBs offerundersökningar. Dessa visar att andelen ungdomar (16–20 år) som uppgett att de utsatts för våld på allmän plats ("gatuvåld") åren 1982–1989 var mer eller mindre stabilt (von Hofer 1995). Under 1990-talet har dock utsattheten ökat (SCB 1995).

Dödligt våld bland ungdomar uppvisar ingen ökning de senaste två decennierna (von Hofer 1995). Samma gäller för dödligt våld på öppen gata i Stockholm (Wikström 1992; 1996). Det är mycket ovanligt (ett par fall per år) och det har varit oförändrat sedan 1960-talet.

Från mitten av 1980-talet uppvisar misshandelsstatistiken en ökning med mer än 150 procent för ungdomar (15–17 år). Det är kring denna till synes mycket kraftiga ökning som det uppstått viss oenighet om bland kriminologer (jämför t ex von Hofer 1995 med Persson m fl 1995, Olsson & Lindström 1995, Ahlberg 1996). Oenigheten gäller inte främst frågan om det skett en ökning av ungdomsvåldet det senaste decenniet, utan snarare omfattningen av denna ökning.

Hur överensstämmer pressens uppmärksamhet av ungdomsbrottslighet med utvecklingen enligt kriminalstatistiken? Beträffande stöldbrottsligheten stämmer ledarartiklarnas uppmärksamhet tämligen bra med den bild som kriminalstatistiken tecknar. Dagspressen ägnar den ökande ungdomsbrottsligheten stor uppmärksamhet under perioden 1950–1970. Den efterföljande perioden massmediala ointresse för ungdomars stöldbrottslighet sammanfaller i sin tur med ungdomsbrottslighetens avmattning. Dessa tendenser kan sägas vara i linje med det som förväntas utifrån den objektivistiska ansatsen.¹² När det gäller ungdomars våldsbrottslighet blir tolkningen mer komplicerad. Här har den plötsliga och stora uppmärksamhet som ungdomsvåldet fick i dagspressen sommaren 1986 ingen entydig motsvarighet i statistiken. Under andra hälften av 1980-talet var det därför inte heller ovanligt att kriminologer beklagade sig över vad de uppfattade som mass medias

uppförstorade och förvrängda beskrivning av ungdomsbrottsligheten.

Det är bara skitsnack att säga att en allt kusligare laglöshet bara ökar och ökar...Det är bara ni på massmedia som har nyhetstorka på sommaren och ingår i en ohelig allians med polisen som har intresse av mer pengar och mer resurser. (Bo Svenson, dåvarande chef för BRÅ, intervjuas i Aftonbladet augusti 1986, hämtat ur Looft m fl 1986 s 29)

Det värsta exemplet var ungdomskravallerna 1986, de som slutade med härjningarna i Kungsträdgården. Alltsammans var konstruerat av massmedierna. Det fanns ingen våldsvåg att tala om. (Johannes Knutsson i DN juni 1989-06-11)

Sommaren 1986 tog det riktigt rejält. Den gången var samtliga medier med i en formig hysteri. Våldsvågen det året uppvisar faktiskt många av de tecken som kännetecknar en "moralisk panik" ... Vid skrivande stund är jag inte säker på att paniken ännu helt avklingat (Knutsson 1989b, s 31f)

Som framgått kan tidningarnas plötsligt uppblossande intresse för ungdomars våldsbrottslighet inte utan vidare förklaras utifrån den objektivistiska ansatsen. Här kan kanske det konstruktivistiska perspektivet hjälpa oss att öka vår förståelse.

Den konstruktivistiska ansatsen: bilden av ungdomsvåldets utveckling

Innehållsanalysen av ledartiklarna ovan kan sägas ha varit traditionell och kvantitativt orienterad. Genomgången nedan har målsättningen att belysa den bild som förmedlats av ungdomsvåldet. Detta samtidigt som kravet på reproducerbarhet kvarstår. Analysen innehåller därför både en mer subjektiv del, med vissa drag av vad som av Lindgren (1997, s 37f) kallas för etnografisk innehållsanalys, samt en mer traditionell del. Artiklarna lästes först igenom i syfte att lokalisera och identifiera de väsentliga dragen. Därefter lästes artiklarna ytterligare en gång och kortfattade sammanfattningar av varje artikel gjordes. Utifrån detta mer subjektiva arbete skapades sedan ett kodschema innehållande de faktorer som framträtt som mest väsentliga (ungdomsvåldets utveckling, bilden av ungdomsbrottslingen, ungdomsvåldets orsaker, åtgärder mot problemet; se fotnot 4). Avslutningsvis återgick jag till en mer rigid analysform och kategoriserade artiklarna efter det uppställda kodschemat. I de fall en ledare till exempel angav flera orsaker till ungdomsvåldets utveckling placerades den i den orsakskategori som var mest framträdande i artikeln.

År 1986 utgör den naturliga utgångspunkten för genomgången. Detta års ledartiklar jämförs i det följande med den föregående och efterkommande sexårsperioden. Det insamlade ledarmaterialet innehåller 25 ledare publicerade åren 1980–1985, 32 ledare från andra halvåret 1986 samt 61 ledare åren 1987–92. Augusti 1986 är den månad där uppmärksamheten av ungdomars våldsbrottslighet med elva ledare nådde en topp.¹³ Redovisningen av resultaten nedan följer ordningen i

kodschemat. Citat används flitigt och de kan, om inte annat anges, ses som typfall för den kategori de beskriver.

1980–1985

Ledarartiklarna åren 1980–85 hänvisar i hälften av fallen till ungdomars våldsbrottslighet som ökande alternativt som grövre än tidigare. Lika vanligt är dock att inga sådana påståenden görs. En stor del av artiklarna behandlar nämligen domar mot ungdomar som begått grova våldsbrott. Ett exempel är den femåriga fängelse domen mot en femtonåring som ströp en rullstolsbunden gammal sjukpensionär (1983). Att handlingen är förkastlig är självklart men det som betonas i artiklarna är inte fördömandet mot ynglingen utan mot det hårda straffet. Händelsen används inte heller för att hänvisa till en allmänt ökande eller grövre ungdomsbrottslighet.

det är fara å färde om rättssamhället skulle börja använda de fysiskt och psykiskt och moraliskt omognaste eller brutalaste individerna som jämförande måttstock... samhället behöver inte och bör inte använda extrema undantagsfall som avskräckande exempel. (DN 830504)

Detta citat kan också tjäna som ett bra exempel på hur den unge våldsvverkaren karaktäriserades under denna period. I de flesta artiklarna framställs han just som ett problembarn som endast representerar en minoritet bland ungdomarna och som dessutom ofta är känd av myndigheterna. Som orsaker till ungdomars våldsbrottslighet dominerar ”klassiska” förklaringar såsom samhällsutvecklingen, alkohol och narkotika samt bristande kontroll.

All erfarenhet säger att i otryggheten finns en av våldets främsta grogrunder...I ett samhälle där kampen om jobben hårdnar och där vi får allt fler ”överflödiga” som inte hänger med i konkurrensen, är det inte förvånansvärt om känslan av utanförstående och främlingskap växer. (AB 800831).

Större betydelse har det känslomässiga klimatet i familjen. Också uppfostran spelar en viktig roll...tonåringar som åker fast eller misstänks för brott har fått slapp eller lynnig uppfostran. (DN 801229)

Omkring hälften av artiklarna åren 1980–85 tar upp frågan om hur man skall gå tillväga för att lösa problemen kring ungdomsvåldet. Även om sociala åtgärder nämns, så dominerar artiklar som betonar kontrollens betydelse.

Sommaren 1986

Den bild som ledarartiklarna ger av ungdomsvåldet sommaren 1986 skiljer sig på några avgörande punkter från den tidigare bilden. Sommaren 1986 menar en stor majoritet av artiklarna att våldet har ökat och/eller blivit grövre. Dessutom är såväl bilden av den unge våldsbrottslingen som orsakerna till våldet väsentligt annor-

lunda. En ledarartikel i Göteborgsposten med rubriken "Ny våldsmentalitet" från juli 1986 belyser på ett bra sätt dessa nya teman.

I torsdagskvällens Nattkafé i TV sade sig representanter för den sociala verksamheten i Stockholm ha spårat en ny kuslig trend i gatuvåldet...Sålunda händer det att unga, välklädda, solbrända män utan föregående varning ger sig på för dem okända personer. I Göteborg tycks det denna vecka ha blivit ett mönster med ruskiga nattliga knivdåd. Det brutala ...mordet i Biskopsgården i söndags natt ansluter sig till Stockholmsmodellen. Förövaren körde efter dådet utan panik från platsen i en Mercedes-bil... (tre punkter i originaltexten, min anm.) (GP 860719)

Artikeln får det att låta som om ungdomsvåldet ändrat karaktär. En ny trend presenteras: solbrända Mercedesåkande ungdomar som dödar och misshandlar för nöjes skull. Vad säger då forskarna om denna nya trend och hur uppfattas dem av pressen?

Kriminologen Leif G W Persson gjorde i TV-debatten sitt bästa för att sticka hål på föreställningen att de grova våldsbrotten ökar på något alarmerande sätt. Men fastän det är sant att antalet offer under de senaste dryga decenniet har legat ganska stilla... gäller det att vara vaksam och försöka komma åt orsakerna. (ibid)

När så forskarna mer eller mindre avfärdats ligger vägen öppen för nya tolkningar och förklaringar.

Då det gäller våldsverkare med prydligt och gentlemannamässigt yttre...passar kopplingen till vanliga bakgrundsfaktorer som splittrade familjeförhållanden och komplicerad social bakgrund illa. Utan stöd för vetenskapliga belägg kastar vi fram hypotesen att mediavåldet – film, video, TV – fått en sådan utformning att det försåtligt bidrar till en ny sorts våldsmentalitet. (ibid)

Denna artikel åskådliggör de stora skillnader som finns i rapporteringen av ungdomsvåldet under sommaren 1986 jämfört med de föregående fem åren. Nu är det den våldsförhållande ungdomskulturens "fel" att ungdomsvåldet ökar. Denna kultur innefattar framförallt video och orientaliska kampsporter.

Detta är polisens bild av 1986 års våldsmän: en välklädd yngling, tränad i att – utan anledning – rikta höga sparkar mot huvudet på en mötande medmänniska. (Expressen 860805)

Den senaste tidens uppmärksammade våldsbrott har inte begåtts av socialt utslagna, berusade eller narkotikapåverkade utan av nyktra, välklädda och fysiskt vältränade ungdomar. Syftet har inte främst varit att komma över pengar eller värdeföremål. Våldet har istället begåtts som en form av perverst nöje. (AB 860806)

Hösten 1986

Bilden av den välartade men av ungdomskulturen förledd ungdomsbrottslingen hänger kvar även efter augusti månad, dock i mindre utsträckning. Överhuvudtaget

märks nu en tendens i ledarartiklarna mot en något mer nyanserad bild av ungdomsvåldet. Även om majoriteten av artiklarna fortfarande menar att våldet ökar/ blir rårare så är det fler än tidigare som anser att våldet inte har ökat eller att en överdriven bild getts av våldets utveckling. Även bilden av den vanlige, välartade ungdomsbrottslingen motsägs i några få artiklar.

På senare år har våldsstatistiken hållit sig relativt konstant, framhåller brottsforskarna. (AB 861005)

Den våg av gatuvåld som gavs ett så stort massmedialt utrymme i somras existerade inte så mycket i verkligheten som i media. Statistiken tar också loven av uppfattningen att gatuvåldet i hög grad skulle ha spritt sig in bland välartade och tidigare ostraffade ungdomar. Fortfarande är det så att de som slåss i regel är straffade tidigare. (Arbetet 861016)

De lösningar som föreslås sommaren och hösten 1986 är åtgärder mot ungdomskulturen, sociala åtgärder, drogrestriktioner samt ökad kontroll. Förutom att varken åtgärder mot ungdomskulturen eller drogrestriktioner betonas i ledarartiklarna åren 1980–85 finns inga större skillnader mellan perioderna.

1987–1992

Den tendens som märks i artiklarna från hösten 1986 blir än tydligare åren 1987–1992. En majoritet av artiklarna utgår nu inte explicit från att våldet ökar. Anledning att skriva har man dock ändå eftersom problemet ungdomsvåld har satts på ”kartan”. Känsligheten gentemot ungdomsvåldet har genomgått en förändring.

Om statistiken visar att våldet ökar, minskar eller är konstant är faktiskt av mindre intresse. Däremot är det ett faktum att det våld som bevisligen existerar – och den brutalitet som kännetecknar detta våld – är något fullständigt oacceptabelt. (Expressen 891031)

Vad gäller synen på ungdomsvåldets orsaker och på gärningsmannen finns det klara skillnader gentemot beskrivningarna från 1986. Ungdomskulturen framstår inte längre som en huvudförklaring utan det är ånyo de ”klassiska” orsaksmodellerna som lyfts fram. Ungdomsbrottslingen ses inte heller som sprungen ur normala välordnade förhållanden utan som en representant av liten avgränsad del av ungdomspopulationen.

...en betydande del av ungdomsvåldet i storstäderna är koncentrerat till ett relativt fåtal ungdomar och gängbildningar. (Arbetet 870404)

Problemet tycks inte vara att fler och fler ungdomar gör sig skyldiga till misshandel, utan att en mindre och i stort sett intakt grupp ungdomar ägnar sig åt våldshandlingar som blir alltmer brutala och i många fall är oprovocerade... (SvD 890208)

När det gäller åtgärder så dominerar kontrollåtgärder. Genom att ungdoms-

brottslingarna reduceras till ett fåtal individer och att de våldsbrott de gör sig skyldiga till upplevs som mycket allvarliga, vinner inkapaciteringstankar gehör på ett sätt som tidigare inte framkommit.¹⁴

Om några så kallade värstingar gång på gång rånat och misshandlat människor kan det inte accepteras att de ostört skall få fortsätta med det. Även om de inte blir bättre av att bli inlåsta, så skulle i alla fall offren för deras framfart skyddas en tid. (DN 900617)

Man måste kunna ta svåra brottslingar någorlunda varaktigt ur trafik. (SvD 900614)

Värstingarna är inte många...(de) har blivit en plåga för människor och sig själva. Som en sista utväg måste de tvångsvårdas och samhället skyddas från dem. (AB 910220)

Sammanfattningsvis ger analysen av ledartiklarnas innehåll vid handen att det under en relativt begränsad period, framförallt under sommaren 1986, förmedlas en ny bild av samhällsproblemet ungdomsbrottslighet. Denna bild skiljer sig på två avgörande punkter från tidigare och senare beskrivningar. För det första hävdar ett stort antal ledartiklar under kort tid att våldet ökat kraftigt. Ungdomsvåldet etableras som det dominerande ungdomsbrottsproblemet. För det andra förmedlas en ny bild av den unge gärningsmannen; välartad – känslökall – oberäknelig – misshandlar för sitt eget nöjes skull. Det är inte de socialt missgynnade problembarnen som står för ungdomsvåldet utan den vanlige välartade tonåringen.¹⁵ Denna bild avlöses därefter av ”värstingen”, en förhärdad ungdomsbrottsling som samhället måste skydda sig ifrån. Ungdomar som i allt större utsträckning ”väljer” brottslighet utan att vara ”tvungna” är det självfallet svårare att visa någon förståelse för och därmed också lättare att uppröras över.¹⁶

Ungdomsbrottslighet som samhällsproblem – en sammanfattande diskussion

Dagspressens bild av ungdomsbrottsligheten har genomgått klara förändringar åren 1950–1994. Förändringen av problembilden från stöld – till våldsbrott är tydlig. Mest framträdande är den kvantitativt stora och kvalitativt nya uppmärksamhet ungdomsvåldet fick sommaren 1986. Då uppstod ett klart ökat engagemang och oro på ledarsidorna för det som uppfattades som ett *nytt och ökande* samhällsproblem. Dagspressen skrev, politiker och poliser uttalade sig, regeringen tillsatte utredningar och startade kampanjer. Mot vilken bakgrund skall denna stora uppmärksamhet kring ungdomars våldsbrottslighet förstås?

Vi har sett att varken den enligt kriminalstatistiken registrerade, eller den enligt SCBs offerundersökningar uppgivna, utvecklingen av våldsbrottsligheten uppvisar motsvarande ökning vid denna tidpunkt. En tänkbar förklaring skulle kunna

vara att dagspressen gjorde ett gott journalistiskt arbete och uppdagade en ny trend som ännu inte fått genomslag i statistiken. För detta talar misshandelstatistiken som uppvisar kraftiga ökningar från och med året därpå (diagram 1 ovan). Mot denna tolkning talar offerundersökningar, statistik över dödligt våld samt innehållet i dagspressens beskrivningar (se ovan samt Looft m fl 1986, Ellqvist & Skoglund 1987). Den bild som dagspressen gav av ungdomsvåldet sommaren 1986 fick de också tämligen snabbt överge. En annan förklaring skulle kunna vara att ungdomars våld år 1986 hade blivit rårare och därför mer ”uppseendeväckande” än tidigare. Det går dock att hitta exempel på att dagspressen uppmärksammat grovt ungdomsvåld före 1986.

Så hände det igen, en knivbeväpnad pojke (14 år, min anm.) hugger i ett spontant bråk ner en jämnårig och dödar honom. (Stockholmsstidningen 811215).

Förra månaden dödsköts en man utanför Flen av en 14-årig pojke i sällskap med en 16-årig flicka, och i Mölndal slogs en kvinna ihjäl av två pojkar i 14–15-års åldern. Förra året knivhöggs en flicka i Borås till döds av två 13-åriga pojkar. Tre 17-åringar rånmördade en man i Stuvsta och en 17-åring slog ihjäl en man i Västra Frölunda...(DN 740220)

En ny fasansfull dödsmisshandling har inträffat, denna gång i Nacka på torsdagskvällen. En 61-årig man går ut för att lägga på ett brev och blir vittne till hur tre ungdomar överöser en person med sparkar och slag. Han försöker ingripa men blir själv överfallen och misshandlad så svårt att han efter en kort stund avlider. Detta sker på öppen gata och inför flera kringboendes ögon. (SvD 700530)

Det är således svårt att förstå uppkomsten av ungdomsvåldet som uppmärksammat samhällsproblem enbart utifrån den ”objektivistiska” ansatsen. Ett nödvändigt tillägg skulle därför kunna vara att den offentliga belysningen inte har sin direkta motsvarighet i den faktiska brottsutvecklingen. Den konstruktivistiska ansatsen erbjuder i så fall en förståelseram. Ungdomar behöver enligt denna tolkning inte nödvändigtvis ha gjort något dramatiskt annorlunda för att deras beteende skulle uppfattas som ett nytt och ökande samhällsproblem. Det handlar istället om en större uppmärksamhet av ett tidigare existerande fenomen. Eller med andra ord; att erbjuda en ny bild som skapar oro och engagemang. En central aktör, nämligen massmedia, tillhandahöll en sådan bild år 1986.¹⁷ Statsmakterna reagerade också på denna bild av ungdomsbrottsligheten. Regeringen betonade att ungdomsvåldet var en fråga av högsta politiska dignitet. Statsminister Ingvar Carlsson startade till exempel en riksomfattande anti-våldskampanj. Dåvarande justitieminister Sten Wickbom menade i en intervju i Expressen att ”Det är tur att jag har semester. Ungdomsvåldet är ju ett så viktigt problem att jag annars måst lägga allt annat arbete åt sidan...” (hämtat ur Looft m fl 1986 s 36). Justitieminister Wickbom menade dessutom att rättsväsendet borde reagera hårdare mot ungdomsvåldet, det var

inte tal om att sänka straffen såsom fängelsestraffkommittén föreslagit.

Det är naturligt att straffen för olika brott uppmärksammas samtidigt som tidningarna rapporterar om bråk och gatuvåld. Helt klart, vill jag för min personliga del deklarerera, är att straffen för misshandelsbrott inte kommer att lindras efter det att vi sett över straffbestämmelserna i lagboken. (Sten Wickbom i en debattartikel, AB 860808)

År 1988 ändrades lagen angående grov misshandel så att det straffbara området utvidgades (SFS 1988:2). I förarbeterna hänvisas det tydligt till den uppmärksamhet som ungdomsvåldet fått (se till exempel regeringens skrivelse 1986/87:21, prop 1987/88:14). Utifrån ett konstruktivistiskt perspektiv kan vi förstå politikernas skarpa uttalanden, tillsättningar av utredningar, startande av kampanjer och ändrande av lagar. Vi kan förstå detta eftersom reaktionen inte nödvändigtvis utgår från en dramatisk förändring av den objektiva verkligheten utan snarare den föreställning man har av denna verklighet. Allt detta betyder emellertid också att vi här troligen fått en kritisk tidpunkt när det gäller förändringar i synen på vad som är en "anmälningsbar" våldshandling.

Pressens uppmärksamhet av ungdomsvåldet och den efterföljande politiska reaktionen kan tänkas ha påverkat kriminalstatistiken på åtminstone två sätt.

(1) Genom minskning av det så kallade mörkertalet. Ungdomsvåld som tidigare fanns, men inte uppmärksammades i någon större grad, "dolda problem", blir genom den offentliga diskussionen "synliga". Detta kan medföra att allmänhetens benägenhet att anmäla sådana händelser ökar. Vilket i sin tur leder till ökningar i statistiken. Sådana ökningar riskerar då att behandlas som faktiska ökningar, vilka i sin tur blir värda att diskuteras offentligt (och så vidare). (jämför Persson m fl 1995, s 26)

(2) Den offentliga uppmärksamheten kan också leda till vad som benämns "enforcement wave" (Pearson 1983, Lindström 1988). När ett problem diskuteras offentligt höjs ofta kraven att samhället skall reagera (Fishman 1981). När det gäller brottslighet krävs exempelvis fler poliser eller skärpt lagstiftning. Vidare tenderar sådant som tidigare informellt klarades ut inom familjen, grannskapet, skolan, föreningen eller företaget, att bli en formell angelägenhet för myndigheterna. Dessutom kan uppfattningen om vad problemet består i förändras. Företeelser som tidigare inte ansågs som problematiska (t ex mobbning) börjar i större utsträckning att uppfattas som ett problem och därmed anmälas. På så sätt kan en "enforcement wave" leda till att fler händelser anmäls till myndigheterna med följderna att statistiken visar ökningar. Detta utan att själva det underliggande beteendet nödvändigtvis har förändrats. Det är den sociala värderingen som har förändrats.

Den dramatiska ökningen sedan mitten av 1980-talet vad gäller 15–17-åringar lagförda för misshandel är sannolikt ett exempel på detta fenomen (diagram 1). Speciellt om man betänker det faktum att ökningen i allt väsentligt beror på att 15-åringar lagförs allt oftare (von Hofer 1995). Sammantaget betyder detta att tolkningen av de för anmälningsbenägenheten mest känsliga kriminalstatistiska komponenterna bör omvärderas, till exempel misshandelsstatistiken. Källor som är mindre känsliga för förändringar av anmälningsbenägenheten bör istället ges tolkningsföreträde vid analyser av ungdomsvåldets utveckling, till exempel dödsorsaksstatistiken och offerundersökningar (de sistnämnda kan dock också tänkas påverkas av förändringar i uppfattningen av vad ”våld” innebär).

Men oavsett orsakerna till och de kriminalstatistiska följderna av denna stora uppmärksamhet, är det inte bara av godo att det våld ungdomar åsamkar sina medmänniskor diskuteras offentligt? Även om det nu skulle vara så att uppmärksamheten under en begränsad period visar sig vara ”alarmistisk”? En omfattande uppmärksamhet av ungdomsvåldet skulle mycket väl kunna leda till att orsakerna bakom ungdomars våldsbrottslighet åtgärdades. Både internationella och svenska undersökningar har dock visat att ökad uppmärksamhet av brottslighet sällan leder till sådana åtgärder. I stället tjänar uppmärksamhet av brottslighet företrädesvis som en konservativ profilfråga (se till exempel Hall m fl 1978, Mathiesen 1990, Tham 1995, Lenke och Olsson 1995, Anderson 1995). I brist på beprövade effektiva åtgärder tenderar politiker att svara på uppmärksamhet kring brottslighet med en medicin som ger sken av att någonting görs; hårdare straff (Garland 1996, Blumstein 1996). Detta gäller exempelvis uppmärksamheten kring ungdomsgrupperna ”mods” och ”rockers” (Cohen 1972), de ”nya gaturånen” och gatuvåldet i England (Hall m fl 1978, Pearson 1983), det amerikanska kriget mot droger som startades av Reagan och fullföljdes av Bush (Blumstein 1993). Även i Sverige har politikerna visat handlingskraft mot våldet genom att utvidga lagar och öka straffsatser. Persson m fl (1995) visar till exempel att de lindriga misshandelsbrotten utgör en allt större del av det totala antalet misshandelsfall rättsväsendet hanterar och konstaterar att

Om stränghetsbedömningen av misshandelsbrotten vore konstant under hela perioden [åren 1973–75 respektive 1991–1993], torde därför andelen mer ingripande påföljder ha minskat något. Av resultaten från undersökningen att döma är detta dock inte fallet... Slutsatsen i undersökningen är att samhällets reaktioner mot misshandelsbrott blivit något strängare. (Persson m fl 1995, s 37f)

Detta visar sig också i den mycket kraftiga ökningen av antalet misshandelsdomar mot 15–17-åringar (diagram 1, ovan). I vilken mån straffskärpningar kan förväntas hämma omfattningen av våldsbrottsligheten får vara osagt. En uppenbar

fara med en alarmistisk uppmärksamhet kring brottsligheten är dock att symbolhandlingar får företräde i kriminalpolitiken (Garland 1996, Blumstein 1996). Populistisk kriminalpolitik utgör ingen bra grund för att formulera åtgärdsförslag mot ett allvarligt samhällsproblem. ■

Noter

¹ Benämndes fångvård och ungdomsvård fram till 1976.

² De artiklar som inkluderades i undersökningen skulle ta upp något av följande ämnen:

- ungdomsbrottslighet eller ungdomsbrottslingar
- kravaller, upplopp eller våldsamerheter där unga uttryckligen deltagit (inklusive vid demonstrationer)

Exempel på artiklar om brottslighet som hamnar utanför detta urval är:

- Artiklar som inte härrör från ledarsida samt namn-undertecknade artiklar på ledarsida (t ex krönikor)
- Artiklar som behandlar specifika (uppmärksammade) brott som inte förövats av ungdomar och där inte heller sådana kopplingar görs (t ex lasermannen, styckmorden och obducenten, Lindomefallet osv)
- Artiklar som behandlar annan kriminalitet än den traditionella (ekobrott, narkotika, terrorism osv)
- Artiklar som behandlar specifika kriminalpolitiska frågor utan att kopplingar görs till ungdomsbrottslighet som t.ex. rättspsykiatri, skadestånd och brottsoffer, kriminalvården, rättskänsla
- Artiklar om socialvård av barn och ungdomar, t ex tvångs-omhändertaganden
- Recensioner av kriminologisk litteratur

³ De 889 artiklarna har klassificerats efter nedanstående schema:

- a. Artikeln nämner/utgår från ungdomars *stöldbrott*. Till stöldbrott räknas snatterier.
- b. Artikeln nämner/utgår från ungdomars *våldsbrott*. Till våldsbrott räknas rån.
- c. Artikeln nämner/utgår från ungdomars stöld och våldsbrott.
- d. Artikeln nämner/utgår från kravaller och upplopp där deltagarna identifieras som ungdomar eller studenter. Inte i samband med demonstrationer.
- e. Artikeln nämner/utgår från kravaller och upplopp i samband med demonstrationer där deltagarna identifieras som ungdomar eller studenter.
- f. Artikeln nämner/utgår från vård av unga lagöverträdare. Ingen koppling till specifikt brottsbeteende.
- g. Artikeln handlar allmänt om ungdomsbrottsligheten, varken stöld eller våld nämns specifikt.
- h. Artikeln tar upp annat som har med ungdomsbrottslighet att göra.

⁴ En annan person ombads att klassificera 100 artiklar utifrån angivet kodschema. Det totala antalet "kodnings-

bedömningar" uppgick till 800. Totalt överensstämde 88 procent av bedömningarna. Begränsar man bedömningarna till kategorierna stöld, våld, stöld & våld samt övriga, ökar överensstämmelsen till 94 procent.

⁵ De 118 artiklarna har klassificerats enligt nedanstående schema.

^{5.1} Ungdomsvåldets utveckling

a. Ökar alternativt grövre, råare b. Ökar inte / överdriven bild c. Annat, domslut, utredning

^{5.2} Våldets orsaker

a. Ungdomskulturen; video, karate, b. Samhällsutvecklingen, droger, låg kontroll c. Annat/ nämns ej

^{5.3} Ungdomsbrottslingen

a. Problembarn, en minoritet av ungdomsgruppen b. Vanlig värlartad ungdom c. Annat, allmän hänvisning till ungdomsgruppen

^{5.4} Åtgärder mot problemet

a) Åtgärder mot ungdomskulturen b) Sociala åtgärder c) Drogrestriktioner d) Ökad kontroll e) Annat/nämns ej

⁶ Denna sökning har gjorts maskinellt utifrån ADA arkivet. Detta är ett datoriserat arkiv som handhas av Aftonbladet. Artiklar från de stora Stockholmstidningarna har arkiverats efter olika sökord. Från 1993 har, enligt uppgift, insamlandet av artiklar från de andra tidningarna blivit av mer sporadisk karaktär. Sökningen gäller antalet artiklar som behandlar ungdomar och våld/våldsbrott respektive stöld och stöldbrott. För en genomgång av detta arkivs förtjänster och brister se Lindroth 1994.

⁷ 1973 ändrades seriens redovisningsrutiner. Dessutom har antalet tidningar som sammanställningen baserats på varierat vilket också är negativt för jämförbarheten över tid.

⁸ Sökningen har gjorts på O: Samhälle och rättsvetenskap, Oa: Sociologi, Oe: Rättsvetenskap.

⁹ Redan sommaren 1985 uppstod omfattande kravaller på Kungsträdgården: "De värsta kravallerna på många år utbryter i Kungsträdgården i Stockholm, där närmare 2 000 ungdomar har samlats för att lyssna på en rockgala. Det börjar med att en yngling sparkar ned en äldre man, och då polisen skall gripa ynglingen, börjar ungdomarna att kasta stenar och tomflaskor mot polismännen. Ett 80-tal poliser, utrustade med hjälmar och batonger, skingrar ungdomarna, av vilka 23 grips." (Anno 85, s 20) Noterbart är att denna beskrivning har uppenbara likheter med ungdomskravallerna på Hötorget år

1965 (Stadskollegiet 1967).

¹⁰ 1989 framträder en ny anhopning av artiklar om ungdomsvåld i materialet, då tillsattes också en utredning nämligen den om om våld och brottsoffer (SOU 1990:92).

¹¹ Lagföringar avser personer som dömts eller som erhållit strafföreläggande (dvs dagsböter som utfärdats av åklagare) eller åtalsunderlåtelser. En och samma individ kan förekomma i statistiken mer än en gång samma år eller under en följd av år om han/hon blir lagförd flera gånger under perioden.

¹² Narkotikamissbuket blev en uppmärksam fråga vid denna tidpunkt (se t ex Lindgren 1993, Olsson 1994). Detta kan vara en alternativ förklaring till att ungdomsbrottligheten vid denna tidpunkt förlorade uppmärksamhet.

¹³ Som nämnts ovan saknades ledare om ungdomsbrottslighet det första halvåret 1986 i Uppsala pressarkiv. För analysen av vad som skrevs under "toppen" spelar detta mindre roll eftersom andra källor också pekar ut sensommaren 1986 som den period under året där uppmärksamheten av ungdoms- och gatuvåldet var som störst (Looft m fl. 1986, Ellqvist & Skoglund 1987, Strandberg 1987, Knutsson 1989b).

¹⁴ Inkapacitering som påföljdsgrund har sedan mitten av 1980-talet vunnit ett förnyat intresse även inom den kriminologiska forskningen (Tham 1995, s. 95f).

¹⁵ Loofts m fl (1986) analys av Aftonbladets och Expressens skriverier om ungdomsvåldet under augusti 1986 bekräftar denna bild. Dessutom visar de att nyhetsidornas rapportering var än mer alarmistisk än ledarsidornas. Ungdomar beskrevs på nyhetsplats som "offrets unga plågoandar" och som "jagande vargflockar...som nu sprider skräck på Stockholms gator på kvällar och nätter." (Looft m fl s 19 och 25) Påståenden som att "Allt fler tonåringar i Stockholm tycker att miss-handel är en skojig sport" var snarare regel än undantag på nyhetssidorna (ibid s 18). Massmedias nya syn på ungdomsbrottslingen uppmärksammas även av kriminolog Johannes Knutsson (1989b): "Bakom våldet skulle (enligt media, min anm.) finnas en ny gärningsmannagrupp. Annars välstädade ungdomar hade gjort sitt intåg på våldsarenan." (s 31)

¹⁶ Kristina Boréus (1994) har undersökt den förändring som det "offentliga samtalet" genomgick under denna period. Hon visar att svensk offentlig debatt under 1980-talet genomlevde en nyliberal "högervåg". Henrik Tham (1995) har beskrivit hur denna "högervåg" påverkade den kriminalpolitiska arenan: "Med tilltagande kritik av välfärdsstaten uppkommer också kritiken av behandlingsideologin och synen på lagöverträdaren som offer för uppväxt och omständigheter. Lagöverträdaren blir istället en exploatör och parasit. Han kränker sina medmänniskors rättigheter inte på grund av desperata och be-

gripliga behov utan för självisk vinnings skull. Som individuellt ansvarig för sina handlingar skall han inte längre behandlas utan straffas...Synen på lagöverträdaren svarar nu mot marknadens, inte välfärdsstatens, värden." (Tham 1995, s 101f) 1986 års "upptäckt" av ungdomsvåldet innehåller flera likheter med "högervågens" bild av brottsproblemet.

¹⁷ Detta leder i sin tur till frågor som: Varför tillhandahöll massmedia denna bild just 1986? Varför var allmänheten och politikerna mottagliga? Vilka var de s.k. moraliska entreprenörerna? Dessa frågor faller utanför syftet med denna artikel och får därför bli föremål för vidare forskning.

Litteratur

- Ahlberg, J. (1996): "Ungdomsbrottslighet." s 189–206 i Ahlberg, J. (red.), *Brottsutvecklingen* 1994. BRÅ-rapport 1996:4. Stockholm: Fritzes.
- Anderson, D.C. (1995): *Crime and the politics of hysteria*. How the Willie Horton story changed American justice. New York: Random House
- Anno (1985): *Årsbok*. Malmö: Corona.
- Aspelin, E. (1976): *Pressens brottsinformation*. En studie av brottsreferat. Brå PM 1976:4. Stockholm: Brottss-förebyggande rådet.
- Blumer, H. (1971): "Social problems as collective behaviour.", *Social Problems*, Vol 18, No. 3. s 298–306.
- Blumstein, A. (1993): "Making rationality relevant." *Criminology*. Vol 21 no 1. s 1–16.
- Blumstein, A. (1996): "Interaction of Criminological Research and Public Policy." *Journal of Quantitative Criminology*. Vol 12 no 4. s 349–362.
- Boréus, K. (1994): *Högervåg. Nyliberalism och kampen om språket i svensk offentlig debatt 1969–1989*. Stockholm: Tiden.
- Christie, N. (1976): "Criminological data as indicators on contemporary society.", *Crime and industrialization*. First Seminar for Criminologist from Socialist and Scandinavian Countries in Helsinki, Finland. Augusti 26–29, 1974, s 144–169. Stockholm: Scandinavian Research Council for Criminology.
- Cohen, S. (1972): *Folk Devils and Moral Panics*. The creation of the Mods and Rockers. Oxford: Chaucer Press.
- Cohen, S. & Young, J. (1981): *The manufacture of news. Social problems, deviance and the mass media*. Revised edition. London: Constable.
- Dahlgren, P. (1987): *Pressens bild av brottsligheten*. Stockholm: Brottssförebyggande rådet.
- Ellqvist, A. & Skoglund, M. (1987): *Ungdomsvåldet juni-september 1986*. Examensarbete i informationskunskap. Stockholm: Journalisthögskolan. (Stencil).
- Estrada, F. (1995): *Ungdomsbrottslighetens utveckling 1975–1994*. Rapport 1995:1. Stockholm: Kriminologi-

ska institutionen, Stockholms universitet.

Estrada, F (1997) "Ungdomsbrottslighetens utveckling i Sverige. Minskning, avmattning eller oförminskad ökning?" Nordisk Tidskrift för kriminalvetenskap. Årg 84, nr 3, s 153-169.

Fishman, M. (1981): "Crime waves as ideology" s 98-117 i Cohen, S. & Young, J. (1981): *The manufacture of news*. Social problems, deviance and the mass media. Revised edition. London: Constable.

Fuller, R.C. & Myers, R.R. (1941): "The natural history of a social problem" *American Sociological Review*. Vol 6 No. 3, s 320-329.

Garland, D. (1996): "The Limits of the Sovereign State. Strategies of Crime Control in Contemporary Society." *British Journal of Criminology*, vol. 36, no. 4, s 445-471.
Goode, E. & Ben-Yehuda, N. (1994): *Moral panics. The Social Construction of Deviance*. Oxford: Blackwell.

Hall m fl. (1978): *Policing the crisis. Mugging, The State, and Law and Order*. London: The MacMillan Press.

von Hofer, H. (1995): "Violence criminelle et jeunes en Suède: Une perspective à long terme." *Les Politiques Sociales* nr 3&4 1995, s 33-45.

von Hofer, H. (1997): *Kohortstatistik. Ett bra sätt att studera unga lagöverträdare och ungdomsbrottslighet*. Stockholm: Kriminologiska institutionen. Stencil.

Kitsuse, J.I. & Cicourel, A. (1963): "A Note on the Uses of Official Statistics", *Social Problems*, Vol 11, No 1-4. s 131-139.

Knutsson, J. (1989): "Vågen av ungdomsvåld är en myt" Citerad ur nyhetsartikel i *Dagens Nyheter* 89-06-11.

Knutsson, J. (1989b): "Vem tjänar på gatuvåldet?" *Marknadsekonomisk tidskrift*. 1989:3. s 31-33.

Laursen, L. (1994): "Violence and other social problems in Denmark- media construction and reality." s 83-104 i Lagerspetz, M.: *Social problems in newspapers*. Studies around the Baltic Sea. NAD Publication No. 28. Helsingfors: Nordic Council for Alcohol and Drug Research.

Lenke, L. & Olsson, B. (1995): "Sweden: Zero-tolerance wins the argument?" s 106-118 i Dorn, N. m fl *European Drug policy and Enforcement: Local, National and Pan-European International Realities*. London: Macmillan.
Lindgren, S.Å. (1993): *Den hotfulla njuetningen. Att etablera drogbruk som samhällsproblem 1890-1970*. Stockholm: Symposium.

Lindgren, S.Å. (1997): *Politikerna och ekobrotten. En diskursanalys*. Forskningsrapport nr 120, Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.

Lindroth, J. (1994): *Pressens bild av våld i skolan*. Uppsats på Beteendevetenskapliga utredarlinjen HT-94. Stockholm: Sociologiska institutionen, Stockholms universitet (stencil).

Lindström, D. (1988): "Crime control in the capital. Stockholm 1475-1625 s 67-140." i Österberg, E. & Lindström, D. *Crime and social control in medieval and early mo-*

dern Swedish towns. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Historica Upsalensia. Uppsala/Stockholm. Almqvist & Wiksell International.

Looft, H., Lundström, S. & Zetterlund, K. (1986): *Årliga blåögon? Gatuvåldet som Aftonbladet och Expressen såg det*. Examensarbete i massmediekunskap. Stockholm: Journalisthögskolan. (Stencil)

Manis, J.G. (1974): "The concept of Social problems: Vox populi and sociological analysis." *Social Problems*, Vol 21, No 3. s 305-315.

Mathiesen, T. (1990): "Straffpolitiken inför 1990-talet- en studie i moralisk panik." s 13-28 i Wiklund, G. *Nordiska kriminologer om 90-talets kriminalpolitik*. Brotsförebyggande rådet. Stockholm: Sober förlag.

Ohlsson, L. B. & Swärd, H. (1994): *Ungdom som samhällsproblem*. Lund: Studentlitteratur.

Olsson, B. (1994): *Narkotikaproblemets bakgrund*. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

Olsson, M. & Lindström, P. (1995): "Vad säger kriminalstatistiken?" s 13-28 i Forskningsrådsnämndens *Det obegripliga våldet*. Forskare om ungdomar och våld. Källa 46. FRN Stockholm.

Pearson, G. (1983): *Hooligan. A History of Respectable Fears*. London: MacMillan Press.

Persson m. fl. (1995): *Knivvåld. En kartläggning av knivvåld bland ungdomar*. Stockholm: Brotsförebyggande rådet och Rikspolisstyrelsens Forskningsenhet.

Spector, M. & Kitsuse, J.I. (1973): "Social problems: a re-formulation." i *Social Problems*, Vol 21, No 2. s 145-159.

Stadskollegiet (1967): *Hötorgskravallerna i Stockholm 1965*. Stockholm: Stadskollegiets utlåtanden och memorial. Bihang nr 93.

Strandberg, P. (1987): "En dag är det någon som dör. Gatuvåldet" s 3-6 i *Uppväxtvillkor* (1987:2). Stockholm: Statens Ungdomsråd.

SOU (1987:61): *Knivförbud*. Delbetänkande av 1987 års vapenutredning. Stockholm: Allmänna förlaget.

SOU (1990:92): *Våld och brottsoffer*. Slutbetänkande av våldskommissionen. Stockholm: Allmänna förlaget.

Tham, H. (1995): "Från behandling till straffvärde. Kriminalpolitik i en förändrad välfärdsstat." s 78-109 i Victor, D. *Varning för straff. Om vådan av den nyttiga straffrätten*. Stockholm: Fritzes.

Waddington, P. A. J. (1986): "Mugging as a moral panic: a question of proportion." *The British Journal of Sociology* Vol 37 nr 2, s 245-259.

Westerståhl, J. & Johansson, F. (1985): *Bilden av Sverige. Studier av nyheter och nyhetsideologier i TV, radio och dagspress*. Stockholm: Studieförbundet Näringsliv och Samhälle.

Wickborn, S. (1986): "Alla vuxna måste våga ingripa och säga ifrån." Debattartikel i *Aftonbladet* 1986-08-08.

Wikström, P.O. (1992): "Context-specific Trends in Criminal Homicide in Stockholm 1951–1987." *Studies on Crime & Crime Prevention*. Annual Review Vol. 1 No 1, s 61–87.

Wikström, P.O. (1996): *Dödligt våld och alkohol. En undersökning av det dödliga våldet i Stockholm 1951–1991*. Sociologiska institutionen, Stockholms universitet &

Forskningsenheten, Polishögskolan.

Åkerström, M. (1996): "‘Våldet’ en moralisk panik? Emotionellt engagemang eller publika tyckanden?" s 226–244 i Åkerström, M. (red) *Kriminalitet Kultur Kontroll*. Stockholm: Carlsson.

ABSTRACT

Youth Violence: The Discovery of a Social Problem. Youth crime in Swedish editorials 1950–1994

FELIPE ESTRADA

This article offers an analysis of how juvenile delinquency has been treated in editorials in Swedish newspapers between 1950–1994. It shows that the focus has shifted from property offences to violence. The shift is discussed from two perspectives; the objectivist and the constructionist. It is argued that the diminishing interest of the press in juvenile property offences since the beginning of the 1970's corresponds to the pattern of recorded crime trends. From 1986 onwards, however, youth violence became a major topic in Sweden. Yet this cannot easily be explained by the objectivist approach alone. The constructionist approach seems to be a useful complement. The paper ends with a suggestion that a re-evaluation of some parts of the crime statistics is needed. The emergence of youth violence as a social problem after 1986 has probably led to a higher propensity to report such acts. Therefore, statistics that are not dependent upon public reporting should be used when analysing the development of youth violence in Sweden.

DEBATT

Om vetenskaplig realism¹

PATRIK ASPERS

Sociologiska institutionen, Stockholms universitet

I det dubbelnummer av Sociologisk forskning som bland annat behandlar sociologins framtid deltar Thomas Brante med ett förslag (Brante 1997). Brante menar att sociologin skall vara offensiv och vetenskaplig, till skillnad mot vad han menar den vara idag. Medlet som han anvisar för att föra sociologin dithän är att bedriva forskning efter en naturvetenskapligt inspirerad "nivåontologi". Grundbulten för denna ontologi är det han kallar "kausal realism", som anger riktningen för vetenskapligt arbete. Även om jag inte delar åsikten att lösningen för sociologins problem står att finna i "kausal realism", så håller jag med om Brantes syn på sociologins främsta svaghet, ämnets svaga teoriutveckling. Likaså delar jag ståndpunkten att förklaringar är en central uppgift för sociologin, kritiken av variabelsociologin, samt intresset för mekanismer, även om vi nog talar om delvis olika saker.

Syftet med denna korta artikel är att argumentera mot den vetenskapliga realismen, och dessutom att skissera det alternativ som förespråkas för samhällsvetenskapen i denna artikel: vetenskaplig antirealism.² Det görs genom att inledningsvis presentera grundtankarna för realismen. Därefter diskuteras några argument mot den ståndpunkten. I samband med detta diskuteras helt kort vetenskaplig antirealism. Det är svårt att föra en isolerad diskussion om realism, särskilt då många av argumenten för realism även är implicita argument mot antirealism. Det visas också hur frågan om holism kontra individualism inom samhällsvetenskapen är kopplad till frågan om realism. Argumenten som presenteras i denna artikel är inte enbart riktade mot den "kausala realismen", utan mot realismens grund.

Vetenskaplig realism

Det är inledningsvis nödvändigt att klargöra huvuddragen i vetenskaplig realism. Det är därvidlag viktigt att inte blanda samman vetenskaplig med "vardaglig" realism, det vill säga tanken om att begrepp som "berg" och "människor" refererar till något som existerar. Bas Van Fraassen menar att de vetenskapliga realisterna hävdar att: "Science aims to give us, in its theories, a literally true story of what the world is like; and acceptance of a scientific theory involves the belief that it is true" (1980:8). Vetenskaplig realism innebär alltså att även de begrepp som används i teorier, och avser reellt existerande "ting" eller "fakta" i verkligheten, refererar, även om de inte nödvändighetsvis har empiriskt stöd av observationsatser. Således

menar realisten att de satser som används inom både vardaglig och vetenskaplig realism i stort sett har samma status, detta trots att de inte har samma epistemologiska status (exempelvis kan man inte med blotta ögat se en atom, eller ett samhälle). Ett av de vanligaste kriterierna för existens är att de teoretiska begreppen refererar till "objekt". Om det begreppet refererar till "finns" så har vi ett kriterium för existens. Nedan talas enbart om realism, men det är den vetenskapliga realismen som avses. Brantes variant skiljer sig delvis från denna allmänna position, vilket skall visas nedan.

Brante menar att det finns vissa fakta eller kunskapsobjekt som vi skall utgå ifrån när vi bedriver forskning. Genom att vi är ense om dessa så kan kumulativ forskning bedrivas, en idé som tycks vara hämtad från naturvetenskapen (1997:315). För att nå detta vetenskapliga mål, som på intet sätt är okontroversiellt, menar Brante att vi skall undvika att debattera frågan om realism och antirealism i vetenskapen. Brantes slutsats är att vi skall bli kausala realister. Men vilka är skälen till detta, varför är kausal realism en bättre ståndpunkt än exempelvis någon variant av antirealism?

Ett skäl till att välja en realistisk framför en antirealistisk position är att den senare är mer svårförenlig med kumulativ forskning.³ Anledningen därtill är att antirealism bland annat förknippas med inkommensurabla teorier. Inkommensurabilitet innebär förutom omöjligheten av kumulativitet inom forskningen (inomparadigmatiskt kumulativitet per definition undantagen), normalt även att man inte kan jämföra två teorier, följaktligen kan inte en teori anses vara bättre än en annan.⁴ För att förstå detta måste man ha kärnan i antirealism klar för sig: teorier och dess beståndsdelar är varken sanna eller falska, de utgör endast redskap för att förklara eller predicera sociala fenomen.

Brantes tes om realism innebär en slags pragmatisk ståndpunkt vilken kan sammanfattas som: "låt oss sluta diskutera; gör så här!". Varför är detta pragmatiskt? En pragmatiker skulle kunna bedriva forskning "som om" denne vore realist, skillnaden skulle endast vara att man inte tror att den doktrin som man arbetar efter är sann. En pragmatisk ståndpunkt, likt William James (1907), innebär att det sätt som vetenskapssamfundet definierar sanning och därmed relaterade begrepp, också är det enda möjliga sättet. Något externt kriterium står inte att finna, det är istället en "heuristisk" aspekt som är avgörande.⁵

Det är dock relativt poänglöst att vara realist utan att samtidigt hävda att man kan veta om man når sanningen. Det är alltså i det närmaste meningslöst att säga att det finns en sanning, något som ligger implicit i realismen, utan att koppla det till ett sätt att avgöra huruvida man nått dithän eller inte, eller ens närmat sig den. Utan ett dylikt kriterium finns det inget som i princip behöver särskilja en realist

från en pragmatiker. Om man, som Brante, säger att det finns en av oss oberoende verklighet men samtidigt hävdar att vi aldrig kan vara säkra på om vi har lyckas beskriva den med våra teorier, så har man i mångt och mycket tömt realismen på substans.⁶ Anledningen är att de entiteter man säger sig vara realist om, eller den princip som används för att särskilja de objekt som är reella från dem som inte är reella, fullständigt saknar grund. Vad som blir kvar är postulat, och ett postulat är ju ett påstående, vilket vi inte kan legitimera med bevis. Denna tendens märks tydligt i Brantes artikel: någon stark legitimitetsgrund för de "kunskapsobjekt" som han menar existerar, "familjer"; "organisationer" med mera, presenteras inte. Det är givetvis inget fel i att postulera. Men i och med detta kan man inte säga att man är realist, om man inte vill tömma begreppet fullständigt. Anledningen, som sagts, är att vetenskaplig realism implicerar att teorierna avser ge en "korrekt" bild av verkligheten. I ljuset av detta kan Brante knappast räknas som realist eftersom han anbefaller teoretisk pluralism, vilket oundvikligen leder till inkommensurabilitet, något som dock inte tycks inverka menligt på en realistisk position enligt honom. För även om Brante endast säger sig vara realist vad beträffar kunskapsobjekten, och inte de teorier som innehåller dem, krävs ett kriterium för kunskapsobjektens existens, vilket alltså måste kopplas till sanning. Problemet med att vara realist och samtidigt acceptera inkommensurabilitet kvarstår därmed. För inkommensurabilitet innebär ju att två teorier talar om olika saker, trots att de kan använda samma begrepp. Enligt den tolkning av Brantes text som här görs måste man dra slutsatsen att Brante är en pragmatiker, en "som om" realist. Denna tolkning stärks genom att han talar om "konstruerade" begrepp som inte behöver ha någon referens (1997:317). Han hamnar då relativt nära vår position. Huruvida Brante är realist, alldeles bortsett från hans egna utsagor, eller inte är inte helt lätt att avgöra. I den fortsatta diskussionen tas inte hänsyn till detta, istället betraktas i första hand de argument som förs fram för realismen. För även om Brante inte är en konsistent realist så för han fram argument för realismen.

Argument för vetenskaplig realism och antirealism

Nedan granskas andra centrala delar i Brantes argumentation. Argumentet om nivågruppering är empirisk grundat, och bygger således på induktion. Det är kanske inte inledningsvis uppenbart att detta är ett argument för vetenskaplig realism, men dess struktur är i princip en försvagad variant av det så kallade mirakelargumentet.⁷ Det argumentet går ut på att det skulle vara ett mirakel om vetenskapen har nått så stora framgångar som den har om den inte lyckades beskriva verkligheten på ett korrekt sätt. Nu hävdar väl ingen att sociologin har lyckats särskilt väl, men grundtanken tycks locka Brante, eftersom han tar den av honom skisserade nivå-

ontologiska grupperingen som inteckning för att sociologin åtminstone är på rätt väg. Brante tar sin utgångspunkt i den nuvarande sociologin och menar att man kan klassificera den efter fem ontologiska nivåer och att det för varje nivå går att definiera kunskapsobjekt. Nivåerna är dessutom inte reducerbara till varandra. Men förutom att andra klassificeringar låter sig göras så inställer sig frågan: vilket är skälet till att utgå från Brantes variant?

Problemet är att man kan göra grupperingar utifrån olika kriterier, och var hamnar exempelvis Colemans teori om rationella val i Brantes gruppering? Brante tycks mena att den av honom föreslagna nivågrupperingen är ett stöd för att bedriva forskning enligt de olika nivåernas separata kunskapsobjekt. Det är en ståndpunkt där "empirin" utgör ett argument för ontologin.⁸ I själva verket visar vetenskapens historia, och särskilt samhällsvetenskapens, att det enda bestående är den ständiga förändringen av perspektiv. Särskilt gäller det nog vad som för dagen är populärt och korrekt inom sociologi. Det finns med andra ord ingen anledning att förmoda att den nivågruppering som Brante tycker sig se nu också kommer att vara relevant i framtiden.⁹ Om man följer Göran Ahrnes (1997) historieskrivning av svensk sociologis tre faser så kan man nog säga att nivågrupperingen skulle skilja sig åt beroende på i vilken fas den görs.¹⁰ Det är vidare troligt att det finns åtminstone lika många varianter på nivågrupperingar som det finns forskningsperspektiv.

Ett välkänt argument för realism är "argumentet från observation" (Maxwell 1962). Vad en antirealist måste visa är att det föreligger en skillnad mellan satser som uttalar sig om vardagliga ting, vilka kan ses med blotta ögat, och de ting som vi beskrivs med teoretiska satser. Om inte denna distinktion kan upprätthållas så är det uppenbart att alla satser i själva verket är observationssatser, och därmed föreligger det ingen skillnad mellan vardaglig och vetenskaplig realism. Uttryckt annorlunda: om vetenskapens teoretiska satser är lika uppenbart realistiska som "stolar" och "bord" finns inget skäl att inte acceptera vetenskaplig realism. Erfarenheten säger oss att just samhällsvetare använder en rad begrepp som är teoretiska, vilka inte har någon observationssats knuten till sig. Det främsta undantaget är kanske individ, vars epistemologiska status svårligen kan betvivlas. Det förefaller inte vara en framkomlig väg att medelst observation påvisa existensen av sociala entiteter, eller har någon exempelvis sett något av de delsystem som Parsons AGIL schema avser? Antirealisten hävdar alltså att det finns en skillnad, och att argumentet från observation inte kan anföras av realisten (vilket nog få har gjort). Således ankommer det på realisten att påvisa existensen av sociala entiter, vilket tycks kräva en indirekt metod. Hur låter detta sig göras?

Brante säger sig vara influerad av Ian Hackings filosofi. Hackings variant av realism klagörs i följande citat: "We shall count as real what we can use to intervene

in the world to affect something else, or what the world can use to affect us” (1983:146). Hacking menar alltså att det finns skäl för att hävda existensen av vad teoretiska entiteter avser om man kan manipulera dem, eller manipulera något med hjälp av dem, exempelvis i experiment och liknande. Man kan dock sällan, om någonsin, genomföra experiment inom samhällsvetenskapen. Det finns vidare ingen möjlighet att isolera fenomen och därigenom säga att man har funnit något som har en reell existens. Hur kan man exempelvis visa att den sociala entiteten ”familj” existerar utifrån Hackings metod?

För att påvisa existensen av en social entitet som familjen måste man visa att ”entiteten” familj antingen påverkas eller påverkar i någon form av process. Det är viktigt att inse att det inte räcker med att använda begreppet ”familj” i förklaringen, något ytterligare måste till. Det är alltså en missuppfattning att man har påvisat en social entitets existens om man har med den i en förklaring. Om man kan skriva om förklaringen som innehåller den sociala entiteten, så att den täcker samma fenomen (empiriska ”observation”), genom att ersätta familj med exempelvis relationer mellan familjemedlemmar så har man bevisat att familj, i princip, är en överflödig entitet i förklaringen. Här inses att frågan om metodologisk individualism är aktuell i denna kontext.¹¹ Men det är viktigt att förstå att om holistiska begrepp, sociala entiteter likt samhälle, inte är nödvändiga inom samhällsvetenskapen så har man därmed inte visat att man måste vara antirealist. Vad man har visat är att man inte kan vara realist beträffande sociala entiteter.

Detta argument som innebär att sociala entiteter ersätts med förklaringar där endast individer ingår måste tydliggöras. Man måste inse att det inte går att förklara allt på en gång, vissa fakta, sociala fenomen och teorier används för att i sin tur förklara andra fenomen och lämnas därmed oförklarade. De oförklarade fenomenen kan i sin tur förklaras i ett senare skede och så vidare. Således kan en förklaring innehålla sociala entiteter som organisationer och samhälle, utan att därför nödvändigtvis vara holistisk. En förklaring som enbart baserar sig på individer, och deras inbördes relationer, kan därför i princip skapas. Anledningen till att man som metodologisk individualist använder sig av holistiska begrepp som ”samhälle” i förklaringar behöver alltså inte bero på att man anser dessa ha reell existens, kausal förmåga, eller någon emergent ”kraft” som gör att de representerar någonting utöver de enskilda relationerna med mera som individerna upprätthåller. Anledningen är snarare ett utfall av en enkelhetsprincip, man använder så kallade holistiska begrepp som samlingsnamn, av praktiska skäl, för att på ett enkelt sätt beskriva den mängd av relationer, regler med mera som man exempelvis menar ”konstituerar” en organisation. Att påstå att en metodologisk individualist måste producera förklaringar där explanans fullt ut förklaras är inte rimligt, eftersom något motsva-

rande inte krävs av en metodologisk holist. För att inse detta behöver man bara granska det argument som Nozick presenterar: inte en enda förklaring kan vara självrefererande så till vida att den förklarar vad den avser att förklara, explanandum, och dessutom förklarar explanans (1981:116).¹² Således, både metodologiska holister och individualister, och alla grupperingar däremellan, emotser detta problem.

Vad mer kan anföras som bevis för existensen av sociala entiteter? Ett sätt är att ta fasta på tanken om att sociala entiteter har en slags kausal kraft att verka, och man skulle därför indirekt kunna hävda existensen av sociala entiter om det går att visa hur detta sker. Eller som Brante lägger orden "kausal kapacitet är ett kriterium på existens" (1997:320). Realister slingrar sig ofta när de skall beskriva mer exakt hur mekanismer etcetera har kausal kraft. Brante bygger en palissad av olika slag av kausalitet, exempelvis "strukturell", "expressiv", och "kausala feed-backöglor" (1997:320). Men ett problem med tanken på att sociala strukturer och liknande skulle ha en kausal kraft är att det mänskliga handlingssubjektet transcenderar den påstådda kausaliteten hos en struktur eller annan entitet. Antag att en struktur som sägs producera en effekt har identifierats. Givet att en individ känner detta så kan denne välja att handla så att strukturens påstådda effekt omintetgörs, och få realister motsäger nog detta. Realisten hävdar förvisso endast att strukturer och andra former av mekanismer har en möjlig kausal kapacitet. Men det är helt klart att individens kausala kraft är av en annan dignitet än kausaliteten hos sociala entiteter. En organisation kan i ljuset av enkelhetsprincipen "handla", men denna "handling" bör i sin tur rimligen förstås utifrån individers handlingar, och detta borde avspeglas i vetenskapliga teorier.

Brante menar att människors föreställning om "Gud" kan vara en kausal mekanism, då den föreställningen enligt honom har förmågan att generera historiska och sociala konsekvenser (1997:333). Men i ljuset av ovanstående hävdas att det endast är individer som har kausal kraft. En individ handlar utifrån skäl, och om hon ber till Gud för att få en Mercedes så är föreställningen (om Gud) att betrakta som en orsak, tillsammans med önskan om bilen. Men av detta följer inte att föreställningen i sig har kausal kraft. Det skulle närmast vara som att säga att allt har kausal kraft, då allt har en möjlighet att vara exempelvis en föreställning. Detta argument är alltså inte detsamma som det uppenbara faktum att endast individer handlar, något som de flesta går med på. Poängen med detta argument är istället att det inte är meningsfullt att tillskriva föremål och föreställningar kausal kraft i sig, även om dessa kan vara del i en orsak. Ty strängt taget har endast individer "kausal kraft" (om nu begreppet skall användas) att transcendera "lagar" och kausala mekanismer. Man kan därför inte tala om att de analytiskt konstruerade kategorierna föreställningar och preferenser i sig har en kausal kraft, istället bör man skall tala om

individ, och att först i detta stadi föra in tanken om "kausal kraft".

Det är alltså den holistiska (realisten) som måste övertyga den (antirealistiska) individualisten att denne missar något vid en analys. Detta eftersom de båda accepterar individens existens, men att inget tycks tillföras av en realistisk syn på sociala entiteter eller kunskapsobjekt.

Sammanfattande diskussion

Det är hög tid att dra samman de tankar som presenterats. Anledningen till att hålla en antirealistisk position inom samhällsvetenskapen är först och främst baserad på insikten att det inte finns något externt sanningskriterium. Begrepp som sanning och kunskap, om de överhuvud har mening i den vetenskapliga processen, är relativa. Vetenskapliga "paradigm" existerar, vilket innebär att teorier är inkommensurabla. Det är därför rimligare att se de vetenskapliga teorierna som instrument för forskarens intresse vilket praktiskt resulterar i frågeställning etcetera i undersökningar. Utifrån denna grund framfördes argumentet att individen dels har ett epistemologiskt primat, likaväl som ett transcendentalt genererat handlingsprimat. Det epistemologiska primatet, som är en grund för individens ontologiska status, skall ses i ljuset av diskussionen om sociala entiteters ontologiska status. Ty det är ju i första hand dessa som frågan om realism i samhällsvetenskapen tycks handla om. Detta, tillsammans med övriga argument mot "existensen" av sociala entiteter, ledde oss till positionen om metodologisk individualism. Vidare, den grund som vardagspsykologin innebär: handlingar med motiv som orsaker, är i denna vår värld det starkaste sättet att bygga förklaringar. Man kan kanske vara realist om dessa begrepp, men hur detta skulle te sig är oklart. Således hävdas att antirealism i rådande situation är den enda rimliga positionen för samhällsvetenskapen, och att det inte finns något att vinna på att vara realist.

I anslutning till detta har det i artikeln hävdats att den grundlära som Brante anger som huvudriktning för framtida sociologi är behäftat med en rad svagheter. Det visades att den kausala realism som Brante för fram endast är en pragmatisk "som om" realism, där begreppet är kvar men innehållet har tömts ut. Vidare indikerades tvivel om rimligheten av den nivåontologi som Brante skisserade (detta tvivel kvarstår även om den presenteras som en pragmatisk grundad idé). Kanske bör man vända på den argumentering som Brante använder sig av vad beträffar "hämmande" vetenskap. Att börja arbeta efter Brantes nivågruppering, som är svagt underbyggd, kan nog inte annat än hämma framtida sociologi. Istället för att postulera färdanvisningar så kan sociologin utvecklas först när teoriutvecklingen sätts i centrum, precis som Brante säger, vilket dock innebär att vi även måste beakta de vetenskapsteoretiska frågeställningarna, ty dessa är en oundviklig del av sociologisk

teori. Men det enda som förhoppningsvis kan leda utvecklingen framåt är att den goda teorin som utvecklas tillämpas framgångsrikt i empiriska studier. Genom att goda studier presenteras inom ett perspektiv så kommer möjligen fler vetenskapare att anamma detta perspektiv, och det kan därigenom växa sig starkt. Det finns nog knappast någon vetenskaplig disciplin som har vuxit fram tack vare att man gemensamt har satt sig ner och bestämt vad man skall forska om. Konsensus växer i bästa fall fram med tiden, läs Thomas Kuhns *De vetenskapliga revolutionernas struktur*. ■

Noter

¹ Jag tackar Lars Udehn, Peter Hedström, Michael Thålin och Fredrik Liljeros för kommentarer till denna artikel.

² Den diskussion om realism, vilken Brante kort nämner, som förts på svensk botten har i stort sett utgått från ett realistiskt perspektiv.

³ Det är dock viktigt att inse att det inte är så *a priori*. Om vetenskapssamhället är fullständigt eniga på pragmatiska grunder om de frågor som splittrar, så kan en kumulativ forskning bedrivas. Således är inte realism en förutsättning.

⁴ Hacking I (1983), diskuterar några olika varianter av inkommensurabilitet (kap 5).

⁵ Andra varianter av pragmatism finns. C. Peirce menar att sanning är det som vetenskapssamhället kommer fram till i det långa loppet, en variant som han döpte "pragmatism".

⁶ Brante säger ju explicit att "det finns inga absoluta kriterier på sanning" s 317.

⁷ Se M. Carrier (1991) för en kritik av mirakelargumentet.

⁸ Argumentet har samma logiska struktur som Poppers argument om *verisimilitude*. Tanken är att det finns tecken (indikationer) på att man är på rätt väg, men varför dessa egentligen är tecken kan man inte legitimera. Det fanns uppenbarligen tecken på att även flogiston existerade.

⁹ Märk väl den milda tolkningen som här görs, vi antar att Brantes nivågruppering är rimlig idag (vilket nog inte alla sociologer håller med om). Brante utesluter ju inte att man kan få en annan nivågruppering i framtiden. Detta förstärker bara intrycket att han talar om en pragmatisk realism, men som vi sett är inte detta en form av realism.

¹⁰ Förvisso talar Ahrne om Sverige, men spridningen är förmodligen större ju fler länder som man tar hänsyn till. Dessutom rymmer naturligtvis varje fas inom sociologin, exempelvis i Sverige, olika perspektiv, med inbördes olika synsätt.

¹¹ Begreppet metodologisk individualism används här i en vid mening, och täcker en ontologisk individualism, men även en epistemologisk och metodologisk individualism. Vad som avses i respektive fall framgår av kontexten.

¹² Weber kan sägas företräda en syn där holistiska begrepp används som samlingsnamn (Weber 1921-22:13-14). Det är dock inte ovanligt att just Weber hamnar i skottgluggen för realister som hävdar att han inte tillämpade den metodologiska individualismen i de mer empiriska

riska inriktade arbetena (Udehn 1987). Till Webers försvaret måste man säga att om man är intresserad av att grunda förklaringar i en subjektiv handlingsteori, så måste man ha tillgång till data som möjliggör detta. Många av Webers studier var ju inriktade på historiska fenomen, vilket naturligtvis minskar tillgängligheten av relevanta data för en weberiansk analys. Dessutom skulle nog få metodologiska individualister hävda att det är bättre att vara tyst än att tala utifrån ett ofullständigt material. Ofullständig information är snarare regel än undantag för forskaren. Vidare skall man komma ihåg att den metodologiska individualismen formulerades explicit sent i Webers karriär. Det vore orimligt, även om han hade haft tillgång till all upptänkt information, att akkräva honom full överensstämmelse mellan hans tidigare empiriska arbeten och de ståndpunkter som förs fram i *Ekonomi och Samhälle*.

¹³ En fortsatt diskussion på detta område låter sig inte göras utan en omfattande utökning av utrymme.

Referenser

- Ahrne, G. (1997) "Vad hände på åttiotalet?", *Sociologisk forskning*, 37 (1-2), s 269-282.
- Brante, T. (1997) "Kausal realism och sociologi", *Sociologisk forskning*, 37 (1-2), s 311-335.
- Carrier, M. (1991) "What is Wrong With the Miracle Argument?", *Studies in the History and Philosophy of Science*, 22, (1), s 23-36.
- Hacking, I. (1983) *Representing and Intervening*. Cambridge: Cambridge University Press.
- James, W. (1907/1955) *Pragmatism*. New York: Meridian Books.
- Maxwell, G. (1962/1970) "The Ontological Status of Theoretical Entities", s 225-233 i Brody, A. (red.) *Readings in the Philosophy of Science*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Nozick, R. (1981) *Philosophical Explanations*. Cambridge, Mass.: Belknap of Harvard University Press.
- Udehn, L. (1987) *Methodological Individualism - A Critical Appraisal*. Uppsala: University of Uppsala Dissertations.
- Van Fraassen, B. (1980) *The Scientific Image*. Oxford: Clarendon Press.
- Weber, M. (1921-22/1978) *Economy and Society*. Berkeley: University of California Press.

DEBATT

Replik: Om kausal realism

THOMAS BRANTE

Sociologiska institutionen, Lunds universitet

Syftet med att använda postulatform i artikeln om kausal realism var att undvika att fastna i den klassiska filosofiska diskursens problematik för att istället diskutera något annat, nämligen sociologisk forsknings framtida färdvägar. Som svar till Patrik Aspers tar jag dock här upp något om den kausala realismens filosofiska grunder.

Realism och sanning. Jag använde tre enkla postulat för att beskriva en realistisk utgångspunkt. De två första kan för sociologins del sammanfattas som att det existerar en samhällelig verklighet oberoende av sociologer och att det är möjligt att nå kunskap om denna. Det tredje postulatet, ”All kunskap är felbar”, avsåg bland annat att ta hänsyn till landvinningar inom modern vetenskapsteori (och för den delen också klassisk filosofi), till exempel att det finns paradigm, att fakta är teoriberoende, att inkommensurabla traditioner förekommer men inga absoluta kriterier på sanning.

Den definition av realismen som ges av dessa postulat är inte ovanlig utan vedertagen, vilket man kan förvissa sig om genom att slå upp filosofiska lexikon eller varför inte Nationalencyklopedin, där det bland annat står: ”Filosofisk ståndpunkt enligt vilken sanning består i överensstämmelse med verkligheten. Sanning i denna mening kan vara principiellt otillgänglig.”

Nu kan man ändå tycka att realismen borde bestå oss med ett sanningskriterium, annars är den ingen *riktig* realism. Själva orden spelar ju ingen roll, men om man ändrar definitionen av realism till att den måste innehålla ett sanningskriterium så behövs ett nytt ord för ståndpunkten ovan, det vill säga den då ”gamla” realismen. (Beteckningen ”pragmatisk som-om-realism” blir dock litet klumpig.) Jag menar dock att det inte är lyckat att kräva ett externt sanningskriterium eftersom ett sådant under sociologins rådande omständigheter – förekomsten av inkommensurabla traditioner etc – inte kan bli till något annat än en påtvingad ideologi med förtryckande potential, och många teorier skulle kunna förkastas av rent filosofiska skäl. Generellt sett ger realismen därför en ram för legitima sanningsanspråk men inget sanningskriterium. Eventuellt kan man säga att sociologin innehåller traditionsimmanenta sanningskriterier. Att kräva ”ett kriterium för kunskapsobjektens existens” för oss för övrigt direkt till den kantska problematiken om *Das Ding an Sich*, och jag erkänner att inte heller jag kan leda i filosofiskt bevis att yttervärlden

verkligen existerar eller att vår kunskap om denna inte bara är illusioner. Därför postulaten.

Vidare kan man anse att definitionen inte säger så mycket. Men dess icke-urvattnade karaktär blir tydlig vid jämförelse med alternativa vetenskapsteorier, som till exempel positivismens observerbarhetskriterium eller subjektivismens krav att alla förklaringar måste vara baserade på de handlande subjektens intentioner. Om man tar positivismen eller subjektivismen bokstavligen bör väl sociologins äldre och moderna klassiker förkastas eller drastiskt omtolkas, eftersom de använder begrepp som betecknar icke-observerbara, icke-intentionella storheter? Realismen har inte dessa enligt min mening negativa och begränsande konsekvenser, den är mer öppen och tillåtande än många alternativ.

Det sagda betyder dock inte att realismen inte har ett sanningsbegrepp. Själv föredrar jag den tradition som förknippas med Frege, Bolzano och Poppers värld 3, uttryckt i till exempel Freges eleganta formulering: ”Att vara sann är något annat än att hållas för sann, vare det av en, vare det av många, vare det av alla, och kan på intet sätt återföras därpå.” Sanning kan inte reduceras till vår kunskap eller våra teorier, vare de inkommensurabla eller ej; att göra det är att begå ”det epistemiska misstaget.” (Med andra ord bör man skilja mellan en intransitiv och en transitiv dimension, men det är en annan historia.) Allmänt sett ligger realismens tyngdpunkt i ontologin, inte i epistemologin.

Individualism, holism och sociala nivåers eventuella existens. Mot realismen ställer Aspers sitt eget förslag som är en konventionalistisk variant av anti-realism. Vetenskapliga begrepp skall ses endast som hjälpmedel som vare sig är sanna eller falska. Undantag görs dock för begrepp som handlar om individen, det vill säga denna version av antirealism är grundad i en ontologisk och metodologisk individualism.

Mot denna form av konventionalism och reduktionisk atomism kan de vanliga holistiska argumenten resas. Det är exempelvis helt godtyckligt att bromsa reduktionen vid individen. Visserligen betyder *individuus* odelbar, men få forskare verkar ta hänsyn till detta nuförtiden. Psykologin har plockat ner individen i hela serier av beståndsdelar på olika djup. I själva verket är individen numera nivåuppdelad, analogt med nivåuppdelningen av sociologin. För postmodernismen är individen decenterad till en uppsättning fragmenterade identiteter, för sociobiologin till DNA-kartor, för många AI-forskare är hon en hårig datamaskin; alla reducerar individen till en eller några grundläggande intraindividuela komponenter. Och vad skall man säga om teorin om rationella val, som reducerar individen till preferens plus kunskap plus logik? För det andra har vi de principiella analogiargumenten för holismens tes att en helhet är mer än summan av dess delar. En symfoni kan inte förstås

genom att reduceras till ett studium av dess enskilda toner, en molekyl kan inte förstås via reduktion till dess atomer, ett lejons beteende kan inte reduceras till och förklaras av dess celler... Olika nivåer har en relativ autonomi, och det tycks krävas speciella begrepp för varje nivå.

Men frågan om kausal realism och relativt autonoma nivåer inom sociologin fångas egentligen inte av dikotomin mellan individualism eller atomism och holism (den är vare sig en individualistisk eller holistisk reduktionism, se min föregående artikel för exempel). Det är naturligtvis så att sociala fakta inte har samma existens som till exempel ett berg, men det är också så att de inte är reducerbara till individer. För mig påminner frågan om den berömda anka-harebilden, det vill säga jag kan växla och se poängen med båda sidorna. Det är ur en synvinkel självklart att bara individer existerar med stort E, en familj är ju "bara" dess medlemmar. Men det går också utmärkt att se förhållandet på det andra sättet, det vill säga att familjer är strukturerade på historiskt specifika sätt, att det finns bestående, gemensamma mönster som tycks vara *sui generis* och är grundade i byggnader och lagtexter, praxis och tradition, minnen och dispositioner; strukturer som är både begränsande och möjliggörande. För en intressant realistisk analys av "institutionella faktas" speciella existensform se den amerikanske filosofen John Searles nya bok *The Construction of Social Reality* (Searle 1995).

I den förra artikeln gjorde jag en nivåuppdelning av sociologin som byggde på följande resonemang. En individ existerar inte i ett vakuum utan är till stor del en produkt av det sociala. Attityder, intentioner, dispositioner, habitus etc – vad jag här sammanfattar som individens sociala egenskaper – är inskrivna via socialisation. Det är därför sociologin, till exempel Meadtraditionen, i så stor utsträckning ägnat sig åt forskning om individen som social varelse, det sociala jaget skilt från ett "naturligt" jag. I min nivåuppdelning urskilde jag detta som forskning om den *individuella* nivån.

Som bekant internaliseras det sociala genom interaktion med andra sociala varelser, till exempel föräldrar. Interaktion mellan människor är också ett område som ägnats mycken forskning inom sociologin, bland annat därför att interaktion tycks utgöra en speciell typ av norm- och regelbundet, ofta ritualiserat beteende. Därför urskilde jag en *interpersonell* nivå.

Individens egenskaper är ofta uppkomna och definierade genom hennes *relationer*. Individen kan inte vara förälder utan barn, inte make utan maka, inte arbetstare utan arbetsgivare, inte byrådirektör utan byråkrati, inte statschef utan stat. Dessa relationer eller roller *föregår* den enskilde individ som under en viss tid ingår i dem och de *förblir* efter det att den enskilde individen försvunnit. Att relationerna föreligger före och efter den enskilde individen betyder att de har en speciell, icke-

reducerbar ontologisk status; att de definierar och bestämmer den enskilde individens egenskaper betyder att de har kausal kraft.

Relationerna i en institution som familj eller byråkrati är således relativt varaktiga strukturer. Det är fullt möjligt att studera dessa relationer *i sig*, utan att ta med de konkreta individer som råkar befinna sig i dem. Det tycks alltså vara möjligt att abstrahera från de enskilda individerna och de direkta interaktionerna och studera de speciella mönster som utmärker en institution som familjen. Och vi kan på denna nivå studera de typiska kausala relationer som förekommer i många familjestrukturer, till exempel auktoritetsrelationer. Detta är vad jag kallar den *institutionella* nivån.

Den typiska familjerelationen är vad vi ofta kallar en samhällelig institution. Men en institution är inbäddad i andra relationer – arbetsliv, skola, media och lagssystem som till exempel familjelagstiftning. Familjeinstitutionen är alltså en av flera institutioner, och vi kan abstrahera eller gå upp ytterligare en nivå och studera familjeinstitutionens relationer till andra institutioner utan att ta med de specifika roller som förekommer i familjen, det vill säga vi studerar relationer mellan institutionaliserade relationer. Detta är vad jag kallar den *inter-institutionella* nivån.

Det ovanstående är egentligen inget annat än en kodning av vad sociologer faktiskt gör. Organisationssociologin studerar exempelvis relationer mellan roller i ett företag (institutionell nivå), eller relationer mellan olika företag, eller mellan olika typer av organisationer som till exempel stat och marknad (interinstitutionell nivå). De kan studeras som relativt autonoma därför att de bildar strukturer som innehåller specifika mekanismer med kausal kapacitet. Dessa kunskapsobjekt kan däremot inte reduceras till aggregat av individuella egenskaper. Man kan alltså, vilket många sociologer visat, göra intressanta sociologiska studier utan att överhuvudtaget ta upp individnivån, det vill säga genom att ”sätta parentes kring subjektet.”

James Coleman och den metodologiska individualismen. Svaret på frågan om var James Coleman skall placeras i en nivåontologi är att *om* den rationella valteorin tolkas som en extrem metodologisk individualism så tillhör Colemans teori den individuella nivån. Emellertid vill jag tillägga att jag inte anser att Coleman skall tolkas på det sättet. Han urskiljer åtminstone två nivåer, en individnivå och en systemnivå, eller en mikro- och en makronivå. I *Foundations* hävdar han att man kan gå från makro till mikro och tillbaka till makro. Man börjar och avslutar på makronivån, men mellan dessa ”doppar” man ner förklaringen till individnivån. Vidare förklarar han sin position som en speciell variant av metodologisk individualism: ”No assumption is made that the explanation of systemic behavior consists of nothing more than individual actions and orientations, taken in aggregate ... there is no implication that for a given purpose an explanation must be taken all the way

to the individual level to be satisfactory.” Coleman anger att hans kriterium är pragmatiskt, och säger vidare: ”This criterion will ordinarily require an explanation that goes below the level of the system as a whole, but not necessarily one grounded in individual actions and orientations” (Coleman 1990: 5). Han tänker sig uppenbarligen fler nivåer, mellan individnivån och samhällsnivån. I sitt svar till kritiker två år senare gör han helt klart att systemnivån inte bara är ett hjälpmedel eller dylikt utan som något som har kausal kraft och även en existens *sui generis* (Coleman 1992). Så Colemans speciella variant av metodologisk individualism är ganska urvattnad.

Kausalitet och mentala föreställningar. Kan mentala föreställningar utgöra orsaker? Detta är åter en klassisk filosofisk fråga som genom århundradena besvarats med att det råder en parallellitet mellan det fysiska och det mentala, eller en växelverkan, eller att det mentala endast är ett epifenomen. För sociologins del tycker åtminstone jag att man skall kunna uttrycka sig som att religioner, ideologier och tänkesätt kan utgöra orsaker till sociala förhållanden. Nazismens ideologi var en betydelsefull orsak till det andra världskriget, till exempel. Nu kan man naturligtvis invända att *själva föreställningen i sig* inte utövar förföljelse eller slår ihjäl folk, och att vi därför skall ändra språkbruk och använda någon slags biologisk eller fysiologisk eller individualistisk terminologi. Men jag menar för det första att även detta är ett onödigt förslag som begränsar sociologin, det räcker väl med att hålla i minnet att påståenden av dessa slag inte skall tas alltför bokstavligt. Vidare pekar den biomedicinska forskningen på att mentala innehåll faktiskt kan utgöra orsaker, jämför till exempel fenomenet psykosomatiska sjukdomar. Många forskare menar att själva den mentala föreställningen att man är till exempel elöverkänslig ger upphov till somatiska besvär, alltså utgör en orsak eller för den delen ”kausal kraft.” Dessutom är det ju så att även de mest extrema metodologiska individualister anser att vi bör använda mentala begrepp som intention, attityd osv för att förklara individuellt och kollektivt handlande.

Thomas Kuhn, konsensus och färdvägar. Om man säger att Thomas Kuhn hävdar att konsensus inom en disciplin ”i bästa fall växer fram med tiden” så kan man lika gärna säga att han hävdar det motsatta, det vill säga om en vetenskap lämnas ifred så splittras den med tiden, varvid en revolution kan uppstå – i själva verket är det senare en av huvudpoängerna hos Kuhn. Men Kuhn är deskriptiv och analytisk, inte normativ, och det är malplacerat att använda honom för att ifrågasätta en diskussion om sociologins framtida vägar. I min föregående artikel ger jag för övrigt absolut inte en detaljerad manual för vad sociologer skall göra, vilket framgår av att jag tvärtom betonar vikten av att sociologin bevarar en teoretisk och metodisk pluralism. Jag föreslår en möjlig plattform, en allmän målsättning för sociolo-

gin som vetenskap samt några allmänna områden i vilka jag tror att teoriutveckling är av speciellt stor betydelse. De frågor jag tar upp är numera under internationell debatt, se exempelvis temat för nästa års världskongress. Skulle det vara något fel i att initiera en sådan diskussion på svensk mark? Men vi är säkert överens om detta.

Sammanfattningsvis ser jag inte realismen i begreppet "kausal realism" som något större problem. Den är ett sätt att begränsa den energiåtgång som blir följden av idag obsoleta läror som positivism och filosofisk konstruktivism, eftersom dessa tyvärr oftast begränsar sociologen och på grund av sina märkliga tolkningsmöjligheter och allmänna oklarheter leder till svårartade filosofiska grubblerier, medan realismen leder till att sociologen kan slappna av vad gäller epistemologisk korrekthet, eller vad Richard Rorty kallar "Cartesiansk ångest," och i stället forska vidare om, förslagsvis, orsaker till sociala processer.

Sociologin är en intellektuell disciplin och bör så förbli. Men frågan är om vi skall låta den rena filosofiska diskursen fånga oss alltför mycket. Det var i varje fall vad jag ifrågasatte i den förra artikeln, och det var därför postulatformen användes. Låt mig nu som avslutning beskriva vad jag tror är en mer fruktbar infallsvinkel, samt även något mer om det allmänna syftet bakom den kausala realismen.

Metateori

1. Det finns vetenskapsteori och det finns sociologi, och det är viktigt att diskutera empiriska ämnen ur mer generella perspektiv. Men vetenskapsteori är numera mycket starkt knuten till den vanliga filosofin, och den handlar för det mesta om vetenskapen i allmänhet. Exempelvis emanerar positivismen och den kritiska rationalismen ur vissa (ytterst diskutabla) uppfattningar om naturvetenskapen, medan subjektivistiska vetenskapsteorier ofta härrör ur humaniora och nykantiansk filosofi. Det är ett förhållandevis långt avstånd mellan dessa vetenskapsteorier och den moderna sociologins natur. Men man kan föreställa sig ett område mellan vetenskapsteori i allmänhet och en empirisk disciplin, något jag kallar *metateori*. En metateori befinner sig alltså mellan vetenskapsteori i allmänhet och ett givet ämne, och formuleras genom att hämta inspiration från båda. Metateori är mer konkret än vetenskapsteori, och tar upp exempelvis domänontologiska antaganden i ett givet ämne. Samtidigt är den mer abstrakt än de specifika teorier och metoder som förekommer i ämnet, och ger därmed möjlighet till överblick och även till rekommendationer angående ämnets framtida vägar. Metateori påminner om Imre Lakatos begrepp "forskningsprogram" som bland annat syftar till att ange ett ämnes kärna och periferi.

2. En metateori bör vara så *enkel* som möjligt, utan att fördenskull vara osofistikerad. Med "inte osofistikerad" menar jag att metateorin skall ta hänsyn till de

mest grundläggande landvinningarna inom modern vetenskapsteori, som till exempel tesen om faktas teoriberoende, förekomsten av paradigm, att det inte finns några filosofiskt sett objektiva kriterier för teorival eller sanning, samt även den empiriska disciplinens rådande villkor och behov. Med ”enkel” menar jag att en metateori helst inte skall behöva leda till årtal av filosofiska studier utan snarare utgöra en plattform som vägleder forskningen mot den empiriska disciplinens egentliga målsättning (se nedan).

3. En metateori för sociologin måste, givet den moderna sociologins fragmenterade innehåll, vara *agnostisk* i förhållande till enskilda teorier, det vill säga den bör stå för en *teoretisk och metodisk pluralism*. Sociologins nuvarande utvecklingsnivå innebär att allt från studier av sociala relationer till diskursanalys ingår, och vi kan inte diskriminera mellan dessa på basis av allmänna vetenskapsteoretiska överväganden. Samtidigt bör metateorin kunna peka ut utgångspunkter och målsättningar för ämnet, oavsett specifika teorier eller metoder.

4. Ytterligare ett viktigt krav på en metateori för dagens sociologi (och egentligen vetenskapen i allmänhet) är att den skall ta hänsyn till att sociologisk forskning i allmänhet bör vara *både disciplin- och samhällsrelevant*. Vi kan tänka oss dessa båda krav som två ytterpooler på ett kontinuum. Forskning som är helt utan samhällsrelevans behandlar interna esoteriska pussel. Sådan forskning är naturligtvis också ibland viktig, men sociologins tyngdpunkt, dess huvudfåra, bör behandla samhällsrelevanta frågor. Motsatsen, avsaknad av disciplinrelevans, kan exemplifieras med offentliga utredningar i vilka någon sociologisk kompetens ej går att spåra; rapporten kunde ha skrivits av vem som helst. Majoriteten av sociologiska verk bör sträva efter att nå den optimala balansen mellan, för att använda ett slitet uttryck, scientismens Scylla och populismens Charybdis.

Den metateori jag skisserade i den föregående artikeln avsåg att ta hänsyn till dessa krav. Dess allmänna målsättning var att utmejsla ett alternativ till å ena sidan positivismen, å den andra den rådande uppsättningen ultrarelativismen, en slags tredje väg som bygger på sociologin, inte på naturvetenskap eller humaniora, även om dessa är med som inspirationskällor. Hur detta skulle gå till angavs i postulat två: -”Det är möjligt att nå kunskap om denna verklighet.” Postulatet gör antagandet att genuin sociologisk kunskap verkligen finns. Poängen med detta postulat är alltså att prova möjligheten att inte först formulera en filosofiskt hållbar vetenskapsteori och därefter försiktigt beträda sociologins marker med en mängd förbehåll och varningar för filosofiska misstag i bakhuvudet, utan tvärtom att utgå från sociologins egna kunskaper och med hjälp av denna utgångspunkt fråga sig hur den sociala verkligheten då måste vara beskaffad. Detta är absolut inget konstigt, utan helt normalt. De flesta allmänna vetenskapsteorier har formulerats utifrån en

viss vetenskaps innehåll, oftast fysiken. De kommer alltså efter vetenskapen ifråga, kodifierar den och ger därefter vissa rekommendationer. Som Hegel uttryckte det: "Minervas ugglor lyfter först i skymningen." Låt oss alltså anta att sociologin har nått en sådan mognad att den kan utveckla sin egen ontologi, utan att behöva legitimeras av utifrån kommande principer.

Nivåer, strukturer och mekanismer

Verkligheten innehåller en snarast oändlig mängd kausala processer som vi ständigt konfronteras med. Vetenskapen – vare sig det gäller natur eller samhälle – har ingen möjlighet och inga ambitioner att beskriva eller förklara dessa. Ingen naturvetenskap kan förutsäga var ett löv som cirklar iväg med höstvindarna kommer att hamna. Och som kaosforskarna påpekar; en fjärils vingslag i Kina kan orsaka regn i New York. Naturvetenskapen har inte denna ambition utan strävar efter att identifiera de grundläggande och varaktiga mekanismer som ligger till grund för ytfenomenen, som till exempel gravitation. Naturlagarna uppträder i yttervärlden – det vill säga utanför laboratoriet – som tendenser som kan realiseras men också motverkas av andra tendenser. På samma sätt är det inom samhällsvetenskaperna. Den person som tar en promenad i staden är under påverkan av myriader av kausala faktorer – bilar som skall undvikas, skyltfönster som väcker tankar, andra människor som skall hälsas på. Sociologins uppgift kan inte vara att beskriva denna myriad utan analogt med naturvetenskapen identifiera de relativt varaktiga sociala strukturer och mekanismer som i större eller mindre utsträckning styr ytfenomenen, och det är precis vad vi finner i exempelvis Goffmans analyser av social interaktion, till exempel de mekanismer som styr det karakteristiska beteendet vid mötet på gatan.

Sociologin avser att täcka ett oerhört stort och komplext område, från globala processer till ett sekundsnabbt möte mellan två personer på gatan. Det finns alltså makro, meso och mikrosociologi, och av forskningen att döma tycks de kausala mekanismerna på olika nivåer vara av olika slag, vilket också är ganska självklart; en organisation som exempelvis ett företag fungerar på ett annat sätt än en familjereaktion mellan till exempel en far och en son. Olika mekanismer är i spel. Därför kan man tala om olika nivåer eller forskningsområden inom den moderna sociologin, nivåer som har en relativ autonomi. På basis av mina intryck av den moderna sociologin föreslog jag fem nivåer, en siffra som givetvis är godtycklig. Mitt skäl att välja dem var att moderna forskare för närvarande tycks bilda kluster kring just dessa nivåer. Det pågår intensiv forskning vad gäller globala frågor; nationella system; organisationer och institutioner; interpersonell interaktion; och individens sociala jag. Intrycket ger upphov till misstanken att det är på dessa nivåer intres-

santa kausala mekanismer förekommer. Sociologisk teoriutveckling handlar i så fall om att a) identifiera mekanismerna på respektive nivå, samt b) identifiera mekanismer som binder nivåerna samman. Medan de förra förklarar nivåernas autonomi förklarar de senare hur mikroprocesser återverkar på makrotillstånd och vice versa.

Mekanismer föreligger inte i fritt tillstånd utan är inbäddade i strukturer, de är "strukturberoende." En struktur är en konfiguration av element, ofta med en viss varaktighet. Själva konfigurationen av element innebär att vissa händelser och skeenden blir möjliga, sannolika eller till och med nödvändiga, samtidigt som andra blir omöjliga eller osannolika. För naturvetenskapens del kan vi säga att en mekanism är det som en naturvetenskaplig lag formuleras kring och ytterst handlar om. Mekanismen "gravitation" ligger till grund för tyngdlagen. För samhällsvetenskapens del kan en mekanism vara det som ligger till grund för att ett statistiskt samband föreligger. Om vi har funnit att variabeln föräldrars socialgruppstillhörighet samvarierar med variabeln barns skolbetyg, så är mekanismen eller mekanismerna de processer och förhållanden som leder till att det är så. Om det är så att längre och hårdare fängelsestraff leder till ökad brottsbenägenhet efter fängelsevistelsen så är det kriminologins uppgift att förklara sambandet genom att identifiera de mekanismer som leder till att detta är fallet. En mekanism kan således enkelt definieras som själva *modus operandi* i den process som gör att ett tillstånd övergår eller inte övergår till ett annat.

Identifieringen av mekanismer kan naturligtvis ske på ett generellt och svepande plan men också genom konkreta studier av mekanismers detaljer. För fler exempel på sociala mekanismer hänvisas till till exempel Mario Bunge (1996), som innehåller en uppsjö illustrationer som dock inte ges någon närmare analys. Jon Elster (1989) ger andra typer av exempel, Peter Hedströms och Richard Swedbergs (1996) ger tre goda exempel på sociala mekanismer. Ray Pawson (1989) innehåller avancerade men något snåriga analyser av de mekanismer som kan utläsas ur verk av Raymond Boudon, John Goldthorpe och Erik Olin Wright.

Disciplin- och samhällsrelevans

Frågan om vad som är disciplinrelevant är naturligtvis kopplad till vår förståelse av vad vetenskap egentligen är. Här är det intressant att notera den kraftiga omorientering som under det senaste decenniet ägt rum i det internationella vetenskapsteoretiska tänkandet. Det hävdas bland annat att modern naturvetenskap inte arbetar med att uppställa universella lagar utan att just finna mekanismerna bakom fenomen. Ett exempel på denna nyorientering ges av lundafilosofen Bengt Hansson, som urskiljer tre faser i vetenskapernas utveckling, i någon mån påminnande om Auguste Comtes. Fas ett bygger på perception av yttervärlden; det konkreta, sin-

neserfarenheten, samlas och klassificeras. Under fas två söker man mycket abstrakta, generella principer som kan förklara en mångfald observerbara fenomen. Under fas tre går man just på de ”mekanismer som är verksamma i den osynliga värld som förutsattes i den andra fasen.” (Hansson 1997:7). Det är den fas naturvetenskaperna befinner sig i för närvarande. Han menar vidare att samhällsvetenskaperna befinner sig någonstans i övergången mellan fas två och tre. För att påskynda processen bör vi lämna de mycket abstrakta regelbundenheternas domän för att istället identifiera mekanismerna bakom sociala effekter. Målet identifiering av mekanismer är också samhällsrelevant av det enkla skälet att all rationell social förändring förutsätter kunskaper om orsak-verkandedjor, och ”det finns inget så praktiskt som en bra teori.” Det är också först med kunskaper om generativa mekanismer – till exempel de mekanismer som ger upphov till och/eller bevarar negativa sociala förhållanden – som sociologin kan vara en genuint kritisk och emancipatorisk disciplin.

Sociologin som vetenskap

Av skäl som de ovanstående definierar jag sociologins yttersta uppgift som att *identifiera strukturer som innehåller mekanismer som genererar empiriskt observerbara effekter*, vilket är detsamma som att förklara sociala fenomen. Ordet ”yttersta” innebär att sociologin naturligtvis innehåller betydligt mer än så. Andra nödvändiga uppgifter är beskrivning, klassificering, tolkning, att använda kvantitativa och kvalitativa analysmetoder, att prova nya perspektiv, med mera. Påståendet innebär alltså att huvudmålet med sociologin, likt de flesta andra vetenskaper, är förklaring, och att övriga uppgifter inte är mål i sig utan kan ses som hjälpmedel för detta mål.

Det bör tilläggas att jag efter några debatter om den kausala realismen insett att vissa av de centrala begrepp jag använder, som ”kausal”, ”förklaring”, ”mekanism” och ”kumulativitet” väcker en snarast instinktiv vämjelse hos många av de som fått sin sociologiska träning under 1970-talet. Man tror att det rör sig om positivistiska begrepp och att de därför till varje pris måste undvikas till förmån för mjukare begrepp som ”förståelse” och ”tolkning.” Jag menar för det första att positivismen på intet sätt har monopol på dessa begrepp, för det andra att de kan och bör definieras på helt andra sätt än de positivistiska (vilket också görs, se föregående artikel samt referenserna nedan) och för det tredje att de är i stort sett oundgängliga för sociologins egen självförståelse som vetenskap. Därför måste de återerövas, och vi måste bortse från eventuella, historiskt betingade negativa konnotationer.

Sammanfattning

Kanske kan hela denna replik formuleras betydligt mer kortfattat. Min artikel utgick från övertygelsen att en sociologisk metateori inte bör börja med den epistemologiska frågan: "Vad kan vi egentligen med visshet veta, givet att våra sinnesintryck ibland bedrar oss och att vi är fångar i våra egna språkliga kategorier, teorier och förväntningar?" I stället provade jag: "Ungefär vad måste verkligheten bestå av, givet att vi faktiskt har kunskaper?" Medan den förra frågan lätt leder in i filosofins ekorrhjul av ismer och logier leder den andra till fortsatta empiriska studier och sociologisk teoriutveckling. "Först ontologi och sedan epistemologi", tror jag därför är en bättre ordningsföljd för sociologisk metateori inför nästa århundrade. Den position jag har skisserat innebär således ontologisk realism, epistemologisk realism och metodologisk relativism. ■

Referenser

- Bunge, M. (1996) *Finding Philosophy in Social Science*. New Haven: Yale University Press.
- Coleman, J. (1990) *Foundations of Social Theory*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Coleman, J. (1992) "Reply to My Critics", *Theory & Society*, No 2.
- Elster, J. (1989) *Nuts and Bolts for the Social Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hansson, B. (1997) "Vetenskap och samhälle", *Tvärsnitt*, nr 2.
- Hedström, P., Swedberg, R. (1996) "Social Mechanisms". *Acta Sociologica*, No 3.
- Pawson, R. (1989) *A Measure for Measures*. London: Routledge.
- Searle, J. (1995) *The Construction of Social Reality*. London: Allen Lane.

RECENSION

Karin Barron (1997): Disability and Gender – Autonomy as an Indication of Adulthood,

Uppsala University 1997

Som titeln säger är autonomi ett centralt begrepp i Karin Barrons doktorsavhandling i sociologi – autonomin för handikappade ungdomar att bestämma i sin egen vardag. Frågan om autonomi är här särskilt betydelsefull – av två skäl: för det första är intervjuerna gjorda med unga människor, människor på väg att utvecklas till vuxna. Och att bli vuxen handlar i vårt samhälle just om autonomi: om att bestämma mer och mer själv, om att själv välja och besluta. Frågan om autonomi blir dock viktig också av ett andra skäl: intervjuerna är gjorda med unga människor med *funktionshinder* – unga människor som ofta är *beroende av andra* för att uppfylla sina önskningar och behov. Barron skriver att dessa ungdomar tillhör en emanciperad och marginaliserad generation. Å ena sidan finns möjligheterna till samma typ av skola och fritidsaktiviteter som icke handikappade kamrater. Ungdomarna möts av budskapet ”Önska, kräv – ni skall ha samma rätt som andra. Ni är som andra.” Å andra sidan blir man tidigt i livet utsatt för olika terapier som grundar sig på att man är annorlunda. Samhället ger dem dessa signaler ”Ni har inte samma rätt. Ni är inte som andra.” Man är lika och man är annorlunda. Så är de motsägelsefulla budskapen till dessa unga människor.

Vidare möter de unga idag idealet om den oberoende vuxne. En vuxen ska klara sig själv. Idag är detta inte bara en rättighet. Det är en plikt och skyldighet. Här citerar Barron Giddens (1991) och Becks (1992) analyser av det moderna samhällets krav.

Drivkraften för avhandlingsförfattaren har varit att urskilja de *olika* behov, de *olika* önskemål – och jag vill här betona *olika* – som dessa funktionshindrade unga människor har. Det empiriska materialet utgörs av intervjupersonernas egna beskrivningar av sin självständighet, sin autonomi. Den stora skriften i denna sammanläggningsavhandling bygger på intervjuer med tolv unga män och sex unga kvinnor. Senare görs sex ytterligare intervjuer med kvinnor mellan 17 och 22 år.

Delarna i denna doktorsavhandling är Barrons licentiatavhandling *The transition from adolescence to adulthood for physically disabled young people*, samt artiklarna *The bumpy road to womanhood*, *The importance of a gender perspective in educational research* samt *Ethics in qualitative research on marginalized groups*.

Vad hindrar då de ungas önskningar och viljor från att uppfyllas? En första typ

av hinder är *professionell* makt. I expertrollen ligger ofta en rätt – och kanske också en plikt – att definiera behoven åt andra. Experten definierar vad som är rätt för en funktionshindrad ung människa. När detta görs utan ungdomarnas vetskap eller delaktighet blir det ett hinder för deras autonomi. Den andra typen av hinder är *föräldrastöd*. Föräldrars agerande kan visserligen möjliggöra autonomi i vardagen. Men föräldrar kan också försvåra autonomi för de funktionshindrade ungdomarna. Den tredje typen av hinder som tas upp är diskriminering. Barron tar därvid upp två undertyper. *Direkt diskriminering* som innebär en medvetet nedsättande behandling av en individ eller grupp. Den andra undertypen kallar författaren *indirekt diskriminering*. Denna innebär krav eller villkor som har en nedsättande behandling som följd. Till exempel uppfattar sig Carl diskriminerad för att han inte blev inviterad att fylla i ett formulär för militärtjänst.

Fyra strategier

Man kan säga att Barron utgår från en ung människas sammanfattande tolkning av sitt liv. Vad gör han/hon utifrån denna tolkning inför hinder? Barron urskiljer fyra övergripande strategier: (1) *Self sufficiency* – ungdomarna vill inte ha understöd, färdtjänst eller personlig assistent. I denna klara-sig-självgupp finns bara män. (2) *Perseverance* – strategien presenteras genom jämförelser. Lars, till exempel, har klagat formellt i en inläga till biblioteket. Detta skulle inte ”klara-sig-självmännen” göra. Typiskt för denna grupp är kampanda. (3) *Subordination* – strategin består helt enkelt i att man fogar sig. (4) *Resignation* – strategien återfinns enbart bland de unga kvinnorna. Dessa flickor kan helt enkelt inte svara på frågan om när de bestämmer själva. De förstår den inte. En flicka är inte medveten om att hon i intervjun ständigt säger ”vi”. Senare förklarar hon att ”vi” är mamman och hon – tillsammans. Barron visar alltså att kön gör skillnad. Det är bara män i den första gruppen, och enbart kvinnor i den fjärde.

En empirisk känsla

Fram till den empiriska redovisningen såg jag avhandlingen som ett gediget arbete som också utmärktes av en hel del upprepningar. Kloka ord – men ganska så konventionella. När jag började läsa de empiriska delarna blev jag förtjust, riktigt upplivad. Barron har nämligen en känsla för nyanser. Till exempel urskiljer hon olika användning av ordet ”vi”. ”Då tänkte vi att detta är en början”. Barron uppmärksammar detta och frågar, vi? Vem är ”vi”? Det är flickan *och* hennes mamma. Detta vi använder ”de resignerade” flickorna. Det ”vi-et” är något helt annat än det som finns i ”Det är en sån film som vi vill se”. Här handlar det om ”Vi ungdomar med funktionshinder”. En annan viktig observation i det lilla formatet är den

unga kvinnan som talar i "jag-brukar-säga"-termer. Hon är van att berätta om sig själv i mer eller mindre offentliga sammanhang

Detta empiriska intresse medför att Barron även gör observationer vid själva intervjutillfället. Till exempel blir skillnaden i pojkarnas och vissa flickors relationer till modern tydligare genom sådana observationer. Även om pojkarnas mammor också går in och talar för dem, så sker detta på ett annat sätt än för de unga kvinnorna. Ibland förde mammorna på ett fullkomligt självklart sätt de unga kvinnornas talan.

Autonomins paradox

Det är en svår fråga Barron gett sig i kast med att utröna autonomin. Det kan vara nyttigt att själv ställa sig frågan: Är jag autonom i ett visst konkret beslut eller inte? Då erfar man den svårighet Barron måste haft att sortera citaten efter strategier och efter autonomi eller ej. Svårt – men spännande.

Jag har nämligen en känsla av att Barron inte riktigt själv sett hur spännande hennes autonomiperspektiv i detta sammanhang är och hur det här rör sig om en paradox. Som funktionshindrad kan man bli särskilt *beroende* av någon annan för att *bli oberoende*. Hindren blir också förutsättningar. Detta parallella beroende och oberoende kommer fram i intervjuerna på ett intressant sätt. Denna dubbeltydighet hade sannolikt gjort Barrons gruppindelning av de unga mindre entydig – och mer vetenskapligt spännande. Man säger: De personliga assistenterna som vi blivit så beroende av *gör* oss oberoende.

När jag läste citaten såg jag således ofta en dubbelhet som Barron tolkar på ett entydigt sätt. Låt oss ta ett exempel. "Vi trodde att detta skulle bli början på något nytt", säger en flicka som börjat på en folkhögskola. Vi trodde detta. Barrons tolkning att det är mamman och hon, vi säger det. Flickan ingår i hennes kategori "resignerade". Men jag ser *inte bara* detta. Mamman både hindrar och stöder autonomi. Detta citat tycker jag ställer problematiken på sin spets.

Detta *samtidiga* beroende/oberoende gör även situationen känslig. Lisa tycker om orientering. Hon talar om vilket fantastiskt gott *stöd* hon har från föräldrarna. Hennes deltagande i orienteringen som betyder så mycket *beror på* föräldrarna. Jag skulle önskat att Barron tydligare sett detta "balanserade" och de intressanta dubbelsituationerna. Många exempel på dubbelheten återges i avhandlingen. Det finns till exempel ett ideal bland sjukgymnaster om fysisk träning. Detta ideal går ofta emot den funktionshindrades vilja. Samtidigt syftar träningen till oberoende. Och de intervjuade ungdomarna oroar sig över otillräcklig framtida service. Detta beroende är nämligen en förutsättning för deras oberoende.

Den sociala konstruktionen av hinder

Jag hade även önskat mer resonemang om de resultat som på ett positivt sätt faktiskt sätter myror i huvudet på läsaren. Ungdomarna upplever det inte som diskriminerande att inte gymnastikundervisningen har anpassats till dem. Annan brist på anpassning ser man som diskriminerande. Varför resonerar man så om gymnastiken i skolan? Man säger inte: Gymnastiken erbjuder just sådana rörelser som är särskilt viktiga för oss? En motsatt tolkning ger Anna vid sitt biobesök: Anna vill se en film om en handikappad konstnär. Men denna film visas på en biograf med trappor. Med stor beslutsamhet och med sin assistent och en till lyfts Anna in. Biobesöket blir närmast en ideologisk handling. Och Anna säger: ”Det är sån film som vi vill se.” Varför uppfattas något som hinder och diskriminering – och annat inte?

En annan typ av kritik kan riktas mot öoverensställmelsen mellan avhandlingsdelarnas synsätt. I licavhandlingens framhålls (om jag förenklar) kvinnornas osjälvständighet. Barron beskrev de ”resignerade” och betonade att det var bara kvinnor i denna grupp. I artikeln *Bumpy road to womanhood* ges en annan mer självständig bild av de unga kvinnorna.

Samtidigt kompliceras slutsatsen ytterligare. För bilden av kvinnorna i denna artikel hämtas framför allt från intervjun med Lotta; hälften av citaten (8/17) är nämligen Lottas. Jag får en känsla av att Barron vill betona det icke resignerade: så borde de unga kvinnorna vara. Det är givetvis tillåtet med öoverensställelser. Man vill dock gärna ha dem öppet diskuterade.

Viss rörlighet

Barrons skrivsätt utmärkes av en viss rörlighet. Ibland följer olika problemställningar tätt efter varandra i samma stycke: Men dessa är inte bara olika, utan olika och förrädiskt *närliggande*. Detta gör argumenten ännu krångligare att skilja ut. Ett exempel är följande: Barron gör observationen att pojkar och flickor betar sig anorlunda mot sina mödrar i intervjusituationen. Direkt efter detta konstaterande skriver hon ”being disabled is a social role that is learned. The social role is taken on voluntary.” Ett allmänt uttalande om rollsocialisation?

Barron skriver att när man har ett funktionshinder så kan man bli idealiserad för att man står ut att leva med detta. Efter detta ter sig den följande meningen kryptisk: Alice som nu går andra året på universitetet säger att detta betyder att hon måste visa sina icke funktionshindrade kamrater att hon inte är underlägsen. Idealiserad? Underlägsen? Ibland bottnar sannolikt rörligheten i att ett led är överhoppat. Jag finner även det klatschiga uttrycket att ”disability and gender” utgör ”*a powerful prisme through which we see and understand each other*” kryptiskt. Hur gör perspektivet ”en kraftfull prisma” de unga kvinnornas situation mer begriplig?

Slutomdöme

Det finns trots det ovan sagda mycket positivt att säga om Barrons avhandling. Jag har funnit en stor skicklighet att göra iakttagelser och att presentera iakttagelser. Barron har en frisk observationsförmåga: Det finns en rad citat som jag bär med mig, där Barron sätter fingret på något mycket väsentligt.

Jag kan tänka mig att en del av den stelhet som finns i resonemangen och ”staplandet” av ibland konfunderande konstateranden helt enkelt beror på att det är en avhandling. Formen låser. Att allt ska med, och kompetensen måste visas. Det finns naturligtvis mycket positivt i detta. Men det blir inte sällan en tvångströja. Barron visar dock en mycket stor beläsenhet och en känslig observationsförmåga som under mer fria skrivarförhållanden säkert kommer att utvecklas.

ANN-MARI SELLERBERG

Fakultetsopponent

Sociologiska institutionen, Lunds universitet

Referenser

Beck U. (1992) *Risk Society Towards A New Modernity*. Sage Publications, London.

Giddens A. (1991) *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Polity Press. Cambridge.

RECENSION

Herman Oskarsson (1996) En klasstrukturs uppkomst och utveckling, Akureyri 1860–1940.

Gothenburg: University of Gothenburg, Monograph from the Department of Sociology No. 6.

Det finns många möjliga svar på frågan hur man bäst handskas med utveckling och förändring av en social gemenskap inom ett begränsat geografiskt område under en människooålder. Sådana svar erbjuds inte bara utifrån olika ämnesdiscipliner, utan även inom vårt eget ämne, sociologin, finns det många alternativa sätt – teoretiskt, metodologiskt och empiriskt – att närma sig den. Herman Oskarssons avhandling *En klasstrukturs uppkomst och utveckling, Akureyri 1860–1940* är en studie som syftar till att belysa en strategisk del av det moderna isländska samhällets sociala struktur, dess ursprung och utveckling. Avhandlingens huvudsyfte är att fånga Akureyris socialhistoriska utveckling, inte att testa olika teoriers förklaringsvärde, t.ex. med avseende på fördelningsutfall eller politiskt beteende. Den fokuserar framför allt på arbetsdelning och samhällsstruktur. För detta syfte tillämpas den marxistiska klassteorin i en empirisk analys av stadssamhällets strukturella utveckling och socialhistoria. Som framgår av teorikapitlet finns det även inom ramarna för den marxiska klassanalysen olika möjliga sätt att lösa de centrala indelnings- och avgränsningsfrågorna. Herman har valt att följa Göran Therborns elaborering av klassanalysen såsom den kommer till uttryck i hans bok *Klasstrukturen i Sverige 1930–80*.

Han överför och tillämpar Therborns analys på sitt eget analysobjekt, som är samhällsstrukturen i stadssamhället Akureyri under perioden 1860 till 1940. Avgränsningen bygger åt ena hållet på att Akureyri fick stadsrättigheter 1862, vilket han tolkar som en offentlig bekräftelse på ett framväxande borgerligt (stads)samhälle och ett brott med en tidigare samhällsordning. Åt det andra hållet är avgränsningen 1940 eftersom framväxten av den isländska välfärdsstaten under efterkrigstiden är värd sin egen mätta och detta arbete har det inte funnits resurser till att utföra. Avhandlingen utgörs således av en undersökning av ett lokalt klassamhälle, dess ursprung och utveckling under åttio år, det vill säga en dryg människooålder. Tonvikten ligger på klassernas förhållande och relationer, men avhandlar också förhållandet klass och kön, vidare klassernas geografiska ursprung samt ålderstruktur och civilstånd. Det empiriska materialet är de ursprungliga, obearbetade folkräkningarna och han har därför utifrån teoretiska bestämmingar kunnat definiera kategoriseringen av olika uppgifter själv, dvs operationalisera folkräkningarnas uppgif-

ter om individers yrken i Akureyri.

Till denna analys utifrån folkräkningarna har fogats en historik av Akureyris utveckling från en handelsplats i mitten på 1500-talet, bestående av någon eller några enstaka handelsbodar, över en mycket långsam tillväxtperiod – fortfarande 1785 bodde endast tolv personer i Akureyri – över den period avhandlingen täcker och därefter fram till våra dagar. I ett särskilt kapitel diskuteras klassorganisering och konflikter i Akureyri under avhandlingsperioden utifrån arkivmaterial, samtida periodika och andra källor för att beskriva klassformeringen och hur det borgerligt civila samhället växer fram.

I ett teoretiskt kapitel diskuteras klassbegreppet, olika klassteorier och klassanalytiska modeller. Där presenteras den företagna klassanalysens premisser och teoretiska grund. Han argumenterar för att en marxistisk klassanalys kan vara ett sätt att metodologiskt granska ett kapitalistiskt samhälles uppkomst och utveckling, eftersom det är ett perspektiv avsett för historisk utvecklingsanalys. I en klassanalytisk bemärkelse är klass en speciell aspekt av samhällets differentiering, dess uppdelning i skilda samhällspositioner eller sociala roller och system av samhällliga roller och positioner, vilken grundar sig på uppdelning i olika ekonomiska rollsystem i produktionen av gemensamma värden. Det är klassanalysens uppgift att utreda hur den strukturella klassdifferentieringen formar sociala poler av konflikter, allianser och samverkan. Detta gör den genom att hävda att innehavare av en likartad position i produktionen av samhällliga värden har en tendens till likartad handlande.

Herman visar att han är bekant med de viktigaste teoretikerna i den weberianska traditionen, liksom centrala inslag i marxistisk teoriutveckling på området under efterkrigstiden, inklusive Martin Nicolaus, Nikolas Poulantzas, Gulielmo Carchedi och Erik Olin Wright. Det bör emellertid påpekas att det finns en fortsättning på denna teoriutveckling via exempelvis Ernesto Laclau och Chantal Mouffes relativisering av den materiella bestämningen till förmån för den ideologiska nivån genom diskursperspektivet och det betydande intresse som riktats mot Thatcherismen som statsform och politiskt/ideologiskt projekt under de senaste årtiondena.

Därefter följer en redogörelse för Göran Therborns elaborering av den marxistiska klassanalysen, som i sin tur utgör ett självständigt bidrag till marxistisk teoriutveckling. Han redogör för Therborns klassmodell utifrån det kapitalistiska produktionssättets centrala sociala klasser och skikt, dvs de båda huvudpolerna borgerligheten och arbetarklassen, de däremellan stående mellanskikten och de speciella kategorierna knutna till borgerligheten, samt den enkla varuproduktionens bärare småborgerligheten. Analysen avses utföras i det klassamhällets fyra huvudsektorer: produktion, cirkulation, tjänster och reproduktion. Därefter visar han hur han

överfört och förekommande fall anpassat Therborns klassanalys av det svenska samhället till sitt eget undersökningsobjekt. Jag saknar dock en kritisk granskning av Therborns klassanalys i ljuset av senare teoriutveckling. Jag saknar också en systematisk diskussion om problemen med att överföra en klassanalys utarbetad för ett lands utveckling under en historisk tidsperiod till ett annat lands utveckling under en i huvudsak annan tidsperiod.

I ett kortare kapitel uttrycks analysobjektet på ett demografiskt sätt: här redovisas befolkningsutvecklingen i Akureyri i jämförelse dels med landet som helhet och dels med Reykjavik, vidare könsstrukturen, befolkningens geografiska ursprung samt ålders- och civilståndsstrukturen.

I avhandlingens centrala del presenteras och diskuteras klassanalysens olika resultat klass för klass, skikt för skikt. I ett historiskt perspektiv uppstår och utvecklas arbetarklassen genom att arbetets och de arbetandes villkor förändras (proletarisering). Denna process omfattar alla samhällsekonomiska sfärer och berör således inte bara tillverknings- lager- och transportarbetet, utan också cirkulations-, tjänste- och reproduktionsarbeten av olika slag (arbetarklassen i vid mening). Arbetarklassen i snäv bemärkelse består av de produktiva, mervärdesproducerande arbetarna, som enligt den marxistiska grundtanken utgör borgarklassens direkta motpol, eftersom borgerlighetens makt och rikedom vilar på exploateringen av just denna del av arbetarklassen. Om man tar tillväxten av arbetarklassen i snäv bemärkelse som mått på proletariseringen har denna enligt Herman gått fort, särskilt i slutet av 1800-talet och därefter.

Produktionsarbetarnas antal växte från 40 år 1860 till omkring 1100 vid periodens slut. Arbetarklassens kärna utgör mellan hälften och två tredjedelar av arbetarklassen i vid bemärkelse under perioden. Hela arbetarklassen ökar antalsmässigt från ett knappt hundratal 1860 till omkring 1700 år 1940. Dess andel av befolkningen flukturerar under perioden och ligger i början och slutet av perioden på ungefär samma nivå. Som andel av den förvärvsarbetande befolkningen ökar den från ungefär 60 till ungefär 70 procent. Fram till sekelskiftet består den i princip enbart av produktionsarbetare och anställda inom privat reproduktion, och dessa grupper utgör även vid periodens slut omkring 85 procent av hela klassen. Könsfördelningen inom klassen består av att männen finns i produktionen, kvinnorna inom den privata reproduktionen. Det kvinnliga lönearbetet i enskilda hushåll dominerar fram till sekelskiftet, för att därefter balanseras av arbete inom framför allt produktion, men också cirkulationsarbete.

I avsnittet om mellanskikten påvisas både den antalsmässiga ökning och den inre omformning som sker kring sekelskiftet via olika processer i de olika verksamhetsfärerna: framför allt gäller det cirkulationens minskning och produktionens

och reproduktionens ökning. Detta är en omformning som också fungerar könssegregerande; produktionen blir manligare och tjänste- och reproduktionsfären blir kvinnligt dominerade. Av mellanskiktens inre struktur framgår att autonomiseringsprocessen var starkare än proletariseringprocessen under denna period.

Småborgerligheten utsätter författaren för avgränsningsproblem åt två håll – dels mot borgerligheten på grund av brister i materialet vad gäller antalet anställda, dels mot arbetarklassen på grund av yrkeskombination i form av exempelvis säsongsarbete. Småborgerligheten, som på grund av att studien avser staden Akureyri i huvudsak består av urbana småföretagare, ökar antalsmässigt under hela perioden men minskar som andel av befolkningen och av de förvärvsarbetande något efter sekelskiftet. Småborgerligheten består nästan uteslutande av män. Tendensen till proletarisering var under perioden starkare än autonomiseringen – här i betydelsen att en betydligt större och ökande del av klassen befinner sig i halvproletär än självständig ställning under perioden.

Borgerligheten i Akureyri är en antalsmässigt mycket liten del av undersökningen, så sent som på 1920-talet överstiger antalet inte 20 personer och som mest består klassen år 1935 av 45 personer. Handelskapitalet dominerar från första början. Det är danska storköpmän som styr och ställer i köpstaden under större delen av 1800-talet. Först kring sekelskiftet börjar produktionskapitalet göra sig gällande, i synnerhet inom fiskerinäringen. Men den utländska borgerliga mentaliteten kom att präglade även den isländska borgarklassens livförelse och bli dess förebild.

De speciella kategorierna knutna till borgerligheten utgöres av individer som upprätthåller ledande befattningar i företag, myndigheter och ideologiska institutioner. I samhällsordningens sätt att fungera intar dessa en strategisk plats för den etablerade ordningen. Efter en genomgång av statsförvaltningens och rättskipningens struktur och utveckling, liksom utbildningens väsendets och några offentliga institutioners uppkomst och utveckling i Akureyri konstaterar Herman att de speciella kategoriernas betydelse är av en kvalitativ snarare än kvantitativ art; antalet individer är ungefär hälften av borgerligheten och deras andel av de förvärvsarbetande är endast omkring en procent. Liksom för borgerligheten och småborgerligheten är det männen som dominerar, vi finner under avhandlingsperioden endast tre kvinnor i denna kategori.

Avsnitten om borgerlighet och de speciella kategorierna illustrerar ett metodologiskt problem, nämligen avseende materialets storlek. Den metod Herman använder bygger bland annat på att man delar in befolkningen i olika enheter. Ju mer finindelning desto mindre enheter. Ju mindre grupper desto mer ökar risken för att slumpen och kodningsfel ger felaktiga resultat eller resultat som är svåranalyserade. Jag påstår inte att Herman har skapat boxar som blir tomma, men ibland är det

inte långt ifrån. År 1870 bestod exempelvis borgerligheten och de speciella kategorierna i Akureyri av vardera två personer. Vi närmar oss snabbt en situation där en hjärtattack, olyckshändelse eller ännu värre en dödlig epidemi skulle kunna förändra klasstrukturen radikalt. Det finns för övrigt problem även åt det andra hållet – genom att endast utgå från de yrkesverksamma uttalar man sig sällan om mer än hälften av befolkningen.

Hermans sammanfattning av denna klassanalys av befolkningen i Akureyri 1860–1940 betonar stabilitet snarare än förändring. Mellanskiktens utveckling enligt teorierna har i stort sett uteblivit, vilket delvis beror på att välfärdsstaten inte har utvecklats särskilt mycket 1940, men också delvis på att kapitalet inte utvecklats enligt teorierna. Visserligen har mellanskiktens antal ökat, framför allt på grund av en offentlig tillväxtprocess, men kapitalets differentieringsprocess har i stort sett uteblivit. Inte heller småborgerligheten har utvecklats enligt teorin. Klassen har minskat sedan 1890, men inte i den grad som var att förvänta med avseende på den historiska utvecklingsprocess som förvandlat exempelvis hantverkare till industriarbetare.

Arbetarklassen uppvisar en anmärkningsvärd stabilitet, trots en stor inre omstrukturering. Man får snarare en uppfattning av kontinuitet än förändring. Jag tror att man skulle kunna fundera mera över det som brukar kallas motverkande faktorer. För det första är det tveksamt om man rent generellt kan tala om ett utvecklat kapitalistiskt samhälle under perioden. Det är lättare att se förändring, hur kapitalistiska relationer växte fram, än att se kontinuiteten, dvs hur ett förkapitalistiskt samhälle försvarade utvecklingen i de åor som städerna utgjorde. Detta blir särskilt tydligt när man som Herman koncentrerar sig på staden Akureyri – mycket går förlorat eftersom han endast geografiskt, inte samhällsmässigt hänvisar till den omkringliggande landsbygden. Svårigheten för kapitalismens att slå igenom ligger nog främst i omlandet med dess sega förkapitalistiska strukturer. Här skulle man kanske kunnat komma längre via en diskussion utifrån begreppet samhällsformation, som ger en möjlighet att göra en konkret undersökning av en given tidpunkt utifrån olika produktionsätt.

Vad gäller klassernas åldersstruktur framgår att ålder relateras positivt till makten att befalla andra i den samhällseliga produktionsprocessen. Även civilståndsstrukturen, exempelvis inom arbetarklassen, påverkas av sociala faktorer. Den geografiska rekryteringen visar att arbetare och småborgerlighet är minst rörliga i betydelsen att reproduktion och nyrekrytering sker i huvudsak från Akureyri eller dess omedelbara omland. Därefter kommer borgerligheten, de speciella kategorierna och mellanskikten, som således utgör den mest rörliga och långväga komna befolkningsgruppen.

I två avslutande kapitel diskuteras klassorganisering och konflikter i Akureyri. Här växer det civila samhället fram inför våra ögon – den första föreningsverksamheten med blåsorkester, manskör, sångförening, teaterförening, nykterhetsföreningar och idrottsföreningar, frimurarloger och fackföreningar. Tidningar startas. Därefter följer de sociala klassernas organisering, först på facklig grund. För borgerlighetens och småborgerlighetens del går denna utveckling via handelsföreningar, lantbrukssällskap och kooperativa konsumtionsföreningar, för arbetarklassen via fackföreningsrörelsens framväxt. Därefter sker den partipolitiska utvecklingen, först i nationalismens tecken och därefter på klassmässig grund. En genomgång görs av partisystemets framväxt och de politiska valens resultat under perioden. Arbetarrörelsens inre motsättningar mellan radikalism och moderation leder, bland annat på grund av några omfattande sociala konflikter och kollektiva aktioner till att Akureyri på 1930-talet blir ett starkt fäste för den militanta och kommunistiskt influerade delen av arbetarrörelsen. I detta sammanhang saknar jag en diskussion om marxistisk politikanalys, eller rättare förhållandet produktionssätt – klass – parti – politiskt handlande.

Herman Oskarssons avhandling bygger på ett imponerande empiriskt arbete baserad på tidigare obearbetat material. Den tillför inte minst den isländska samhällsvetenskapen ny kunskap om samhällsförändring under en strategisk period i landets utveckling. Även om man kan diskutera vad som uppnås genom att strikt överföra Therborns klassanalys av det svenska samhället på isländska förhållanden, så skapas genom denna avhandling också ett jämförelsematerial för framtida komparativ forskning kring de nordiska samhällsformationerna.

TOMAS PETERSON

Fakultetsopponent

Sociologiska institutionen, Lunds universitet

RECENSION

Stefan Svallfors (1996): Välfärdsstatens moraliska ekonomi. Välfärdsopinionen i 90-talets Sverige.

Umeå: Boréa.

I sin nya bok "välfärdsstatens moraliska ekonomi" tar Svallfors upp en central fråga inom sociologin, nämligen frågan om klassamhället fortfarande lever kvar. Den klassfråga som Svallfors tar upp i boken är vilken syn personer från olika samhällsklasser har på välfärdsstaten. För mig som är skolad i de objektiva välfärdsmåttens fördelar så är det intressant att här få ta del av hur subjektiva välfärdsopinioner fördelar sig. Svallfors har en poäng i att opinionsforskningen har fått en alltför liten plats i den svenska sociologin. Vi har lämnat över ett viktigt område till statsvetare med de metodologiska och teoretiska konsekvenser detta har inneburit. I den svenska välfärdsforskningen har det mest kretsat kring objektiva livsvillkor, ofta formulerat som "förfogande över resurser med vars hjälp individen kan kontrollera och medvetet styra sitt liv". Det finns många fördelar med sådana mått bland annat att de undviker att mäta "den fattiges fördragsamhet och den rikes kverulerande missnöje". Problemet med de objektiva välfärdsmåten är att de tar den sociala ingenjörskonsten för given. Om vi forskare kan visa var problemen finns så kommer den snälla staten att åtgärda dem. Folket förutsätts inte själv påverka sin situation. Men om ett rättvist samhälle kräver klasshandling till exempel i form av röstande eller facklig organisering räcker det inte med att det finns klasser i objektiv mening, det måste också finnas ett klassmedvetande. Detta även om klassmedvetandet endast utsträcker sig till att försvara en socialdemokratisk välfärdsstat. Svallfors tar dock inte sin utgångspunkt i en marxistisk klassanalys. Snarare är hans utgångspunkt typiskt weberiansk. Klasser bestäms av resurser på arbetsmarknaden. Den resurs som Svallfors är mest intresserad av är förmågan att hantera risk. Tanken är att utsatthet för risker, som har sitt ursprung i arbetsmarknaden, är ojämnt fördelad över samhällsklasserna men att välfärdsstaten rycker in så att alla ska vara försäkrade. Vi kommer då att få två delvis motriktade processer. Tjänstemännen kommer att försöka utesluta arbetarna från försäkringarna genom att propagera för privatisering. Genom privatisering kan de "poola" riskerna, det vill säga undvika att bidra till de mycket mer riskutsatta arbetarnas premier. Men när tjänstemännen väl kommer in i systemet kommer de också att försvara det. Trots kostnaderna så är det bättre att vara inom än att stå utanför försäkringsskyddet.

Syftet med boken är att undersöka dels hur välfärdsopinioner förändrats över tid, dels att se hur de fördelas över samhällsklasserna och om dessa fördelningar har

förändrats. Svallfors argumenterar för att vi måste skilja mellan allmänna åsikter om välfärdsstaten och åsikter om välfärdsstatens enskilda delar. I vardagen möter vi de enskilda delarna och därför lär våra åsikter påverkas av om och hur vardagen förändras. Allmänna åsikter kommer däremot snarare att påverkas av den politiska och mediala debatten och därför vara mer trendkänslig. Det visar sig stämna, uppfattningar om välfärdsstaten fluktuerar och har dessutom aldrig varit speciellt positiv. Däremot finns det ett starkt stöd för de enskilda programmen och detta stöd ser också ut att vara stabilt över tid. Det är de selektiva insatserna som har minst stöd, antagligen beroende på att alla inte får del av dem, att de misstänks för att missbrukas och att de har paternalistiska inslag. Med tanke på det starka stödet för generella välfärdssystem menar Svallfors att det är förvånande att trenden varit att dels nedmontera dem, dels ersätta dem med selektiva system.

Svallfors vill avfärda hypotesen om samhällsklassernas minskade politiska betydelse genom att analysera välfärdsopinionerna. Han visar på ett övertygande vis att välfärdsopinionerna är fördelade efter klasstillhörighet och att attitydskillnaderna är tämligen konstanta. Arbetarna är för både generell och selektiv välfärdspolitik, de högre tjänstemännen endast de generella. Dvs tjänstemännen är kritiska till de välfärdsprogram som kan kompensera en svag marknadsposition. Men egenintresset avgör inte allting. Svallfors finner att misstänksamheten mot fusk och överutnyttjande av välfärdssystem är större bland arbetarklassen. Längre fram i boken visar Svallfors i en komparativ studie av olika välfärdssystem att det inte bara är i Sverige som välfärdsopinioner skiljer sig mellan klasserna. Det som skiljer sig mellan länderna är åsikterna om hur utbrett välfärdssystemet ska vara och hur jämlikt ett samhälle bör vara men klasskillnaderna i åsikter fördelas på ett liknande sätt inom alla de undersökta länderna.

Om samhällsklassers betydelse för välfärdsopinioner verkligen skulle minska så finns det två möjliga förklaringar till detta. Att klassamhället i sin helhet avtar, eller att klassamhället finns kvar men att andra skiktningssdimensioner övertar samhällsklassernas betydelse för välfärdsopinionerna. Frågan är då vilka andra skiktningssdimensioner som kan vara aktuella? Svallfors fastnar för kön, sektor, bostadsförhållanden och senare även "ensamstående förälder" och invandrare. Alla utom bostadsförhållanden (vilket anknyter till en brittisk debatt som saknar aktualitet i Sverige) verkar rimliga. Problemet är bara att Svallfors inte utför en teoretisk riskanalys på dessa enheter på samma sätt som han gör för klass. Det saknas en diskussion dels om hur dessa enheter är konstruerade (invandrare är t ex en alltför heterogen grupp för att oproblematiskt bli en variabel) dels om hur dessa enheters risker påverkas av välfärdsstaten.

Svallfors menar att tesen om att kön blir en skiktningssdimension i paritet med

klass falsifieras i hans studie eftersom det inte blir några skillnader på "service indexet", dvs vem som utför vissa typer av tjänsteproduktion. Med Svallfors hejdlöst försiktiga skrivning "Kanske är detta också en indikation på att de gemensamma kvinnointressena är av ett tunnare slag än som ibland impliceras i feministisk teori". Eftersom Svallfors flera gånger gör en poäng av detta resultat finns det skäl att skärskåda detta ytterligare. Det vore anmärkningsvärt om det var så att det inte fanns en skillnad mellan kvinnors och mäns åsikter om den offentliga sektorns service. Som Svallfors konstruerat serviceindexet så fångar det upp betydligt fler saker än kvinnors risk. Variabeln mäter om utbildning, sjukvård, barnomsorg, äldreomsorg och socialvård bäst sköts inom det offentliga eller privat/av familjen/av annan. Den enda delen där "feministisk teori" skulle underbygga könsskillnader är rimligen om familj och anhöriga bör sköta barn och äldreomsorg. Så oprecist som indexet är konstruerat är det inte så konstigt att Svallfors inte hittar några skillnader. Flera frågor som rimligen påverkar kvinnors risker fångas snarare upp i utgiftsindexet än i serviceindexet, till exempel Sjuk och hälsovård, stöd till äldre, stöd till barnfamiljer och bostadsbidrag. Det visar sig också att kvinnor är mer positiva till offentliga utgifter än män vilket Svallfors knappt kommenterar. Om det är något som serviceindexet borde plocka upp så är det snarare sektor. Eftersom inte ens denna får någon särskilt stor effekt undrar man om det inte är något fel i variabelkonstruktionen.

Ett genomgående problem i Svallfors bok är att mängden variabler gör resultaten svåröverskådliga. En bättre teoretisk förankring för variablerna hade inte skadat. Det saknas också en diskussion om hur dessa variabler samvarierar. Ett exempel på detta är när Svallfors undersöker om den subjektiva bedömningen av klass-tillhörigheten har betydelse för välfärdsattityderna. Eftersom Svallfors envisas med sina kontrollvariabler klass, utbildning och ålder är det svårt att förstå vad hans subjektiva mått mäter. Klassmedvetenhet efter kontroll av klass, vad är det?

Min sammantagna åsikt om boken är dock positiv. Svallfors är en utmärkt skribent. Det är uppenbart att han är väl insatt i frågor om klass och välfärdspolitik inte bara från ett sociologiskt perspektiv utan även utifrån, till exempel statsvetenskap och mediakunskap. Dessutom är det roligt att läsa någon som tar ställning. Klass spelar roll vilket också betyder att vi sociologer som sysslar med klass måste ta politisk ställning i vår forskning. Svallfors visar att det postindustriella samhället och de postmateriella värderingarna än så länge endast spelar en marginell – om någon – roll utanför universitet och kultursidor.

PER BÅVNER
Institutet för social forskning
Stockholms Universitet

RECENSION

R. Swedberg och E. Uddhammar (eds.) (1997): Hans L Zetterberg, Sociological Endeavor. Selected Writings.

Stockholm: City University Press.

Få svenska sociologer torde ha en så brokig karriär bakom sig som Hans Zetterberg. Förutom att vara professor i sociologi har han bland annat hunnit leda ett opinionsinstitut (SIFO), vara förläggare (Bedminster Press), chefredaktör (Svenska Dagbladet) samt politisk programmakare (Moderata samlingspartiet). Det är därför en både angelägen och utmanande uppgift City University Press tagit på sig när man nu ger ut en samling med Zetterbergs skrifter, från mitten av femtiotalet fram till våren 1997.

Det första som slår en när man börjar läsa *Sociological Endeavor* är att det måste kännas trist för en gammal publicist och förläggare att få sig tillägnad en så grafiskt usel produkt som denna. Förutom att trycket är dåligt och att figurer och tabeller tycks avfotade från originaltexterna innehåller texten flera grova korrekturfel. Ett helt stycke med tillhörande mellanrubrik dubblas till exempel på s 19–20, medan det på s 21 uppenbarligen försvunnit ett större textavsnitt. Kanske kan vi i en annan upplaga få veta vad Zetterberg egentligen hade att säga om postmodernismen.

Vad finns då att säga om innehållet i boken? Bokens tematiska uppdelning mellan *Method*, *Theory* och *Applications* motsvarar i viss utsträckning en kronologisk ordning, såtillvida att vi finner många av Zetterbergs tidigare skrifter i de första delarna av boken, medan den sista delen domineras av skrifter från åttio- och nittio-talen. Att den första sektionen kallas *Method* är något förbryllande; här finns egentligen inget som kan betecknas som metod eller metodologi. Istället hittar vi ett par läsvärda klassikerkommentarer (Weber, Pareto) tillsammans med utdrag ur Zetterbergs första större bok *On Theory and Verification in Sociology*.

Teorispåren som läggs ut här följs i bokens nästa del upp med två centrala artiklar ur Zetterbergs femtio- och sextioalssociologi – ”Compliant Actions” från 1957 och ”On Motivation” från 1966. Den Zetterberg vi möter här befinner sig i frontlinjen av den samtida amerikanska sociologin. I Dennis Wongs klassiska artikel från 1961 kritiserar visserligen ”Compliant Actions” som ett exempel på *the over-socialized conception of man in modern sociology*, med sin beskrivning av hur aktörer i sociala system framförallt drivs av att erhålla uppskattning från sin omgivning, men detta är som framgår i Wongs artikel en svaghet Zetterberg delar med de ledande företrädarna för amerikansk sociologi vid denna tid.

Teorierna är mikroorienterade, axiomatiskt uppbyggda och eftersträvar allmängiltighet. Propositioner fogas till varandra i syfte att skapa teorier som ska kunna klarlägga "sociala lagar". På frågan om det verkligen finns sådana "sociala lagar" svarar Zetterberg vid denna tid "undoubtedly Yes" (s 29). Det är ett självförtroende sociologerna mist, och det förmodligen av goda orsaker. Smakbitarna från Zetterbergs tidiga produktion visar att sökandet efter social lagbundenhet och allmängiltig social teori inte sällan kommer snubblande nära rena trivialiteter. En social teori som strävar mot kulturell och historisk allmängiltighet blir lätt tom.

Det vi kunde kalla Zetterbergs "mellanperiod" som forskare, från senare hälften av sextioalet fram till början av åttiotalet, ges uttryck i artiklar som är mer löst hållna än de från Zetterbergs tidiga produktion, men just därigenom mer intressanta. "Scientific Acedia" från 1967 är en liten pärla, där Zetterberg använder Durkheims teorier för att förstå den trötthet, leda och apati som kan drabba forskare i deras karriärer. Han skiljer mellan den *acedia* som kommer av upprepade misslyckanden och den som kommer av alltför snabb framgång; mellan den som uppkommer med alltför ensidig specialisering och den som har sin grund i för långt driven differentiering. Han föreslår också botemedel. Själva fenomenet *acedia* beskrivs med ett inkännande och en färg som leder läsaren att tro att den måste vara självupplevd. Artikeln borde bli obligatorisk läsning för varje vetenskaplig ledare i detta land.

En annan stimulerande artikel är "The Secret Ranking" från 1967, där Zetterberg tar sig an den "erotiska rangordningen", som spelar sin tysta roll i att förstärka eller undergräva de formella hierarkier i vilka den ofta verkar. Zetterberg lyfter här in både Durkheim, Homans, Simmel och (utan att nämna det) Parsons i några tänkvärda passager. Han visar på att vad som gör den "erotiska rangordningen" så speciell är dess hemliga karaktär. Till skillnad från andra informella rangordningar uttrycks den sällan öppet eller görs till föremål för analys. Inte desto mindre kan den ha stor betydelse exempelvis för organisationers sätt att fungera.

Dessa båda artiklar visar att Zetterberg kanske var som bäst ifråga om att förstå "den lilla världen": den frustrerade forskaren eller erotikens tysta rangordning. När han som i bokens sista tre kapitel tar steget ut i den stora världen blir den politiska tendensen för uppenbar; den engagerade samhällsdebattören tar över från den kylige analytikern. Det sista kapitlet, samförfattat med Carl-Johan Ljunggren, summerar det s k Socialstatsprojektet. Kapitlet är liksom Zetterbergs tidiga skrifter skrivet i form av *propositions*, i detta fall om den svenska välfärdspolitiken. Men här är det nog den bokstavliga översättningen "påståenden" som kommer sanningen närmast ifråga om deras intellektuella halt. Kapitlet är i hela sin begrepps- bildning genomdränkt av ideologiska föreställningar om den svenska välfärdspoliti-

kens fördärlighet. Dess slutsatser, kan man säga utan att hårdra alltför mycket, slogs fast redan när projektet formulerades för ett antal år sedan.

Att Zetterberg, som så uttryckligt hävdade olika livssfärers – privatlivets, konstens, vetenskapens – nödvändiga självständighet gentemot politiken, till slut låter sin egen intellektuella gärning sväljas av partipolitiken blir därför en ironisk illustration till styrkan i de kraftfält vi som sociologer orienterar inom. Närheten till och passionen i de samhällsdramer vi försöker skildra är en ständig källa till vitalitet och förnyelse, men är samtidigt en yrkesfara. Politiken gör av den intellektuelle lätt en partigångare.

STEFAN SVALLFORS
Sociologiska institutionen
Umeå universitet

RECENSION

R. Lidskog, E. Sandstedt och G. Sundqvist (1997): Samhälle, risk och miljö. Sociologiska perspektiv på samhällets miljöproblem.

Lund: Studentlitteratur.

Trots att miljöfrågorna under 1980-talet utvecklades till en av våra viktigaste politiska frågor, och trots att forskningen härvidlag också successivt breddats avsevärt, är det påfallande ont om svensk litteratur som syftar till att introducera och ge översikter över miljöfrågan ur humanvetenskapliga perspektiv. Här har funnits några enstaka böcker, företrädesvis med statsvetenskapliga eller idéhistoriska förtecken, men inte någon som rymmer en grundlig teoretisering av området. Skälet till detta torde vara att få har insett miljöfrågornas särart, att studiet av detta område blir både platt och förvirrat om inte den speciella problematik som området rymmer förs fram i ljuset. Mycket av den forskning som bedrivs på området tycks snarast betrakta miljöfrågorna som ett exempel, i princip utbytbart mot vilket sakområde som helst, varför teoriutvecklingen överlag har gått ganska långsamt. Det har förvisso publicerats enstaka sådana översikter på engelska, men områdets komplexitet i förbund med de relativt svårtillgängliga teorier som dessa behandlar (poststrukturalism och kritisk teori) gör att dessa i allmänhet är alltför krävande för studenter på grundutbildningsnivå. Därför är det oerhört glädjande att nu vallen bryts, genom att sociologerna Rolf Lidskog, Eva Sandstedt och Göran Sundqvist i sin *Samhälle, risk och miljö* lägger vikt vid att just presentera några av de få försök till teoretisering som hittills utförts. Författarna har alla i sin forskning och undervisning arbetat med miljöfrågor under en längre tid, och det är med utgångspunkt i sina särskilda empiriska erfarenheter som de diskuterar de olika teoretiska perspektiven. Jag vill redan nu framhålla att detta utgör ett mycket lyckat samarbete, och att författarna lyckats väl med att integrera sina teoretiska kompetenser och empiriska erfarenheter. *Samhälle, risk och miljö* utgör ett givet inslag på alla kurser på universitetens grundnivå som uppmärksammar miljöfrågornas samhällsaspekter.

Boken är indelad i fyra delar. I den första, "Miljöfrågan i samhället och forskningen", analyseras vad som utmärker områdets empiri. Här ges en kort inblick i hur föreställningarna om miljöproblemen vuxit fram, om de olika vetenskapernas roll härvidlag, om både kunskapens och naturens natur och om hur naturen behandlades hos några klassiska sociologiska teoretiker. Redan här ges en utförlig motivering till varför miljöfrågorna bör undersökas utifrån ett konstruktivistiskt

perspektiv, en utgångspunkt vars fördelar framhävs och betonas genom hela boken. Vidare ägnas relationen mellan samhällsvetenskaperna och naturvetenskaperna en ingående analys. Här har en förändring skett, menar man, som innebär att den tidiga uppfattningen att dessa problem företrädesvis ställer krav på en naturvetenskaplig kunskapsutveckling under senare år fått stå tillbaka för en insikt om att problemen ytterst härrör från samhällets organisation och verksamheter. Detta öppnar nya förutsättningar för att urskilja systemfel, vilket i sin tur motiverar en humanvetenskaplig forskning förankrad i en lyhörd teoribildning om relationen mellan det postmoderna samhället, eller det senmoderna dito som författarna föredrar att kalla det, och miljön.

I den första delen understryks att miljöproblemen är synnerligen komplexa. Denna uppfattning är föranledd av att området rymmer en mängd mycket olikartade problem, allt från buller på arbetsplatser till ozonfrågan, att graden av konkretion varierar starkt, att orsakerna ibland är enkla att se men oftast svårurskiljbara och sammansatta. Komplexiteten härrör också ur de olikartade effekterna och de ibland ytterst svårbedömda följder som olika katastrofscenarier kan relateras till. Mot denna komplexitet svarar en komplex förståelse, bland annat genom att de olika vetenskapliga disciplinerna föreslår olika tolkningar och anlägger skilda perspektiv. Författarna menar här att det är uppenbart att dessa problem kräver en belysning från flera disciplinära perspektiv för att vi ska få en mer omfattande kunskap om dem. Här är det inte längre rimligt, menar man, att som tidigare betrakta samhällsvetenskaperna som ett slags hjälpvetenskaper som endast tar sig an frågor om hur den naturvetenskapligt definierade problembilden ska kunna omsättas i effektiv social, ekonomisk och politisk handling.

Mot denna bakgrund görs en kort inventering av några vetenskapliga discipliners bidrag till miljöforskningen. Det gäller nationalekonomin, statsvetenskapen, psykologin, antropologin, kulturgeografin och sociologin. Kanske är jag alltför präglad av min skolning vid en tvärvetenskaplig institution, men jag kan inte låta bli att studsa lite inför detta urval, vilket uppenbarligen är motiverat av att behandla *samhällsvetenskapliga* discipliner. Jag kan dock inte se annat än att distinktionen mellan samhällsvetenskap och humaniora uttömt all sin meningsfullhet, och numera endast fortlever som en administrativ ordning på våra universitet. Men historieämnet, liksom filosofin, är ju numera starkt integrerat med de så kallade samhällsvetenskapliga forskningspraktikerna. Både bland svenska miljöforskare och bland kollegorna i andra länder torde framförallt historiker, men även filosofer, utgöra en av de forskarkategorier som lärt oss mest om miljöproblemets utveckling och karaktär. Vidare ser jag unika förtjänster i den tvärvetenskapliga forskningen, vilken delvis ligger nära den etnologiska och den humanekologiska. Det är visserligen lätt

att hålla med författarna om att vi är betjänta av en analys av miljöproblem inom flera discipliner, men jag är samtidigt böjd att tro att just denna disciplinering av forskningspraktikerna, de strama traditioner som därmed utvecklats och de korresponderande normsystemen som reglerar hur god forskning görs, utgör en kraftfull hämsko på utvecklingen av miljöfrågornas specifika teori. Här föreställer jag mig att historiska studier är outhärliga, i den mån de syftar till att förstå framväxten av olika samhällens specifika miljöproblematik. Den historiska analysen är ju också central hos åtminstone tre av de *sociologiska* teoretiker som boken behandlar. Men jag är också övertygad om att en sådan historisk analys också kan bilda utgångspunkt för en syntetiserande teoretisering som förhåller sig helt kallsinnigt gentemot den disciplinering som det akademiska systemet i dagsläget befäster.

Framställningen i denna första del är mycket klar och tillgänglig. Den lägger sig dessutom på en nivå som förefaller väl avpassad efter de förutsättningar som råder inom universitetens humanvetenskapliga grundutbildningar. En liten reservation kanske för de epistemologiska bekännelserna. Här bryter man tyvärr mönstret och ger sig in på en alltigenom filosofisk diskussion, om kunskapens sociala natur, som inte är helt övertygande. Begrepp som "neutral", "objektiv", "yttre värld" och "verklighet" är i ett sådant sammanhang synnerligen vanskliga, och en tämligen ensam upplysning här om att den kunskap vi har om miljöproblemen inte utgör "en korrekt avbild av verkligheten" är inte särskilt informativ.

Här finns naturligtvis också betydligt mer att säga om till exempel föreställningar om naturen, både om de historiska och kulturella skillnaderna och om de filosofiska undersökningarna, men en sådan fördjupning skulle utgöra både ett osäkert företag i pedagogiskt hänseende och en annan slags problematisering än den som författarna samlar sig kring. Jag tror dock att det finns skäl att i ett annat sammanhang ställa de teoretiker som boken behandlar, det vill säga Ulrich Beck, Anthony Giddens, Mary Douglas och Niklas Luhmann, i relationen till de diskurser som kritiskt granskar det moderna projektet utifrån hur naturen förstås och behandlas. Jag tänker till exempel på Horkheimer & Adornos visionära kritik av den av upplysningen vägledda moderniseringen i *Upplysningens dialektik* och på de många feministiska teoretiker som alltsedan Carolyn Merchants *Death of Nature* sökt blottlägga de djupare relationerna mellan makt och natursyn. Denna *moraliskt* grundade typ av analys ger, menar jag, ett viktigt komplement, eller kanske ett korrektiv, till den slags både generella och specifika förklaringsansatser som redogörs för här, framförallt genom att maktbegreppet ges en rikare innebörd och dessutom sätts i samband miljöfrågornas etiska aspekter. Men, som sagt, mot bakgrund av att detta först och främst utgör en lärobok vore en sådan teoretisk konfrontation sannolikt för svårhanterlig.

I bokens andra del, "Livsstil och risk - ansatser i miljöforskningen", genomförs en kritisk granskning av den tämligen rikliga forskning som bedrivits på dessa områden. Vid genomgången av den svenska livsstilsforskningen faller huvudena kanske lite väl ofta, men samtidigt är det uppfriskande med den rättframhet författarna uppvisar då de avslöjar bristerna i den forskning som böjer sig efter trenderna, åtminstone så länge man själv sitter på åskådarplats. Den stora vågen av livsstilsforskning sammanfaller helt med den politiska kursändringen i vilken ansvaret för miljöfrågorna antingen internationaliseras eller decentraliseras, varvid de stora politiska partierna sannolikt känner en viss lättnad över att äntligen kunna lyfta undan denna svårhanterliga och strategiskt olämpliga fråga. Författarnas kritik här känns förvisso motiverad, mot bakgrund av att den miljövetenskapliga forskningsfinansieringen flera gånger varit nära att få den humanvetenskapliga forskningen att spåra ur fullständigt, genom att huvudsakligen ren instrumentalism och opportunistisk varit gångbara i branschen. I ett sådant klimat har denna forskning haft att välja mellan att hoppa på det lukrativa tåget och acceptera den problembild som fokuserar människors livsstil, eller att finna andra strategier att få sin verksamhet finansierad. Här bör man dock inte glömma att bland de forskare som ridit på livsstilsvågen finns även sådana som ställer sig i grunden kritiska till den politiskt rumsrena analysen, varför den kritik som författarna här framför kanske är lite väl generell. Detsamma gäller invändningen mot enkätinstrumentet. Här hävdas, med stöd i tydliga brister i några få enkätstudier, att undersökningar av detta slag riskerar att dölja "det vetenskaps- och teknikberoende som trots allt finns i förhållande till miljöfrågorna" och att sådana undersökningar bör kompletteras med studier av verkliga händelser i samhället, eftersom det är på detta sätt "som vi kan få en djupare förståelse av vilken möjlighet till påverkan som finns och vart vårt samhälle är på väg" (s 83). Här vill jag dock påminna om att brister i teoretisering och operationalisering i samband med enstaka enkätundersökningar inte kan användas som invändning mot enkätinstrumentet som sådant. Dessutom finns ju fler enkätundersökningar på området än de som nämns här, bland vilka just teknik- och vetenskapsrelationerna ställts i centrum.

Del tre behandlar de redan nämnda fyra författare som här valts ut som representanter för den samtida samhällsteori som äger relevans för analyser av miljöfrågan. Genom detta val ges utrymme för både historiskt lyhörda teorier och mer generell syftande sådana. Att Ulrich Becks teori om reflexiv modernisering bör vara representerad i en översikt av detta slag är närmast en självklarhet, mot bakgrund av det enorma genomslag som hans tänkande haft både bland allmänheten och inom forskningen på området. Giddens däremot tillför kanske inte så mycket, utan är väl närmast att betrakta som en meningsfrände när det gäller förståelsen av miljö-

frågan. Mary Douglas och Niklas Luhmann bidrar förvisso med originella perspektiv, men jag tvivlar jag på att deras ansatser kommer att betraktas som analytiskt fruktbara särskilt länge till. Vad gäller Douglas finner jag det analytiska värdet för förståelsen av miljöfrågan som relativt begränsat i en tid när medias genomslag på människors föreställningsvärldar torde vara väl så viktigt som den specifika sociala kontext som hon utgår ifrån. Och beträffande Niklas Luhmann har jag svårt att se hur den självrefererande narrativitet som hans systemvetenskapliga metaforik erbjuder ska kunna överleva i denna vår fragmentariserade tid som mer än något annat tycks vara i behov av att överbrygga kommunikationsbarriärer och att upprätta synteser. Urvalet ger förvisso en viss bredd, men i undervisningssituationen vill jag själv gärna se en komplettering med något exempel från den litteratur som även uppmärksammar klass-, rättvise- och fördelningsaspekterna, förslagsvis genom någon av David Harveys senare böcker. Jag vill dock understryka att redogörelserna för de fyra teoretikerna överlag framstår som habil, och särskilt välgjord och pedagogisk uppfattar jag framställningen av Becks komplexa idévärld. Med tanke på att det kostar på en hel del att ta sig igenom dennes lite yviga och ordrika prosa fyller en introducerande översikt av detta slag en viktig funktion. Till en andra upplaga har man dessutom möjlighet att rätta till den olyckliga förväxling som skett av kategorierna i den grafiska presentationen av Douglas grid-groupmodell, och kanske också förtydliga vad Luhmanns diskussion om "kommunikation med naturen" gäller.

Del fyra innehåller fyra kapitel i vilka diskussioner förs om samhällsaspekterna på ett antal miljöfrågor. Därvid berörs klimatförändring, ozonpolitik, energifrågor, inomhusmiljön och den internationella handeln med miljöfarligt avfall. Dessa empiriska exempel gör onekligen rättvisa åt den oerhörda bredd, mångfald och komplexitet som kännetecknar miljöfrågan i stort. Den stora förtjänsten med dessa kapitel torde vara deras användbarhet som åskådnings- och diskussionsexempel i undervisning. De är mer koncentrerade kring utförliga redogörelser för de empiriska sammanhangen än på kritiskt granskande analyser, vilket har den fördelen att detta kan överlåtas åt exempelvis studenten. Här görs också vissa kopplingar till de teoretiker som tidigare behandlats, och inte helt förvånande är det just Beck och Giddens som visar sig tillämpbara.

Denna bok vänder sig till en bred publik, både en allmänt miljöintresserad sådan och studenter på universitet och högskola. Jag kan inte se annat än att man lyckats väl med att balansera mellan truismer och teoretiskt krävande analyser och att denna målgrupp sannolikt kommer att finna mycket av värde här. Även om man är tre författare är det naturligtvis svårt att överblicka all den litteratur och forskning som behandlar miljöfrågan ur human- och tvärvetenskapliga perspektiv. Det är

därför inte förvånande att somliga referenser här och där lyser med sin frånvaro. Det viktiga i en text vars målgrupp till stor del är studenter torde dock vara att ett rikligt utbud av fördjupningsmöjligheter ges, och detta krav tillgodoses med råge.

Den största utmaningen i att skriva en bok av detta slag torde ligga i att ge rättvisa åt den oerhörda mångfald och komplexitet som kännetecknar området som helhet. Även här finner jag framställningen förtroendeingivande, men likväl är det viktigt att framhålla att det denna bok ger är just ett perspektiv. Hade någon eller några andra forskare tagit itu med samma uppgift kan jag tänka mig att beskrivningen av de humanvetenskapliga infallsvinklarna hade framträtt på ett radikalt annorlunda sätt. Möjligen kan Lidskogs, Sandstedts och Sundqvists perspektiv karaktäriseras som särskilt inriktat på miljöfrågornas problem- och riskaspekter. Följaktligen är naturvården, friluftshintresserna, kulturmiljövården, den fysiska planeringen och naturresursanvändningen till största delen okommenterad, liksom den breddning av miljöfrågan, till att omfatta *utformningen* av livsmiljöerna i vid mening, som understryks i Agenda 21. De svenska miljökonflikterna har ju många gånger handlat om å ena sidan naturresursexploatering eller infrastrukturprojekt och å andra sidan naturvårds-, friluft-, eller kulturmiljöintressen. Här finns dock en bra utgångspunkt för att bygga vidare på den tradition av översiktsverk på området som Lidskogs, Sandstedts och Sundqvists bok förhoppningsvis stimulerar till.

JOHAN HEDRÉN

Tema vatten i natur och samhälle

Linköpings universitet

ANVISNINGAR TILL FÖRFATTARE

Sociologisk Forskning är en kvartalstidskrift som utges av Sveriges Sociologförbund. En förutsättning för publicering i Sociologisk Forskning är att uppsatsen inte redan är publicerad, eller under bedömning för publicering, av annan tidskrift eller annat förlag.

Uppsatser

1. Sänd in tre exemplar av ditt manuskript till tidskriftens redaktör. Manuset ska vara skrivet med dubbelt radavstånd, försett med goda marginaler samt i sin helhet inte överstiga 10 000 ord (cirka 25 A4 sidor). Om inte annat avtalats med redaktionen ska uppsatsen vara författad på svenska.
2. Redaktionen sänder varje uppsats till två anonyma granskare för bedömning. Av det skälet ska endast titel anges på uppsatsens första sida. På separat blad anger du uppsatsens titel, författarnamn samt adress till vilken redaktionen ska sända sin korrespondens.
3. Manuskriptet ska innehålla ett engelskt abstract om 150–200 ord. Du som författare ansvarar för dess språkgranskning.
4. Noter ska vara placerade i slutet av uppsatsen, före litteraturlistan.
5. Tabeller och figurer bifogas på separat blad och i texten ska anges var de ska placeras.
6. Litteraturhänvisningar görs enligt följande: (Giddens 1991: 201) eller Giddens (1991: 201). Litteraturlistan utformas enligt följande:

Bok

Lash, S. & Urry, J. (1994) *Economies of Signs and Space*. London: SAGE.

Artikel

Beck, U. (1992) "From industrial society to risk society: Questions of survival, social structure and ecological enlightenment", *Theory, Culture & Society* 9 (2):97–123.

Kapitel i bok

Giddens, A. (1994) "Brave New World: The New Context of Politics", s 21–38 i Miliband, D. (red.) *Reinventing the Left*. Cambridge: Polity Press.

Artikelförfattare erhåller tre exemplar av numret.

Recensioner

Sociologisk Forskning publicerar recensioner av nyutkommen litteratur av sociologisk relevans. Recensionen bör omfatta max 2 500 ord (cirka 5 A4 sidor, dubbelt radavstånd). Litteraturhänvisningar i recensionen ska förtecknas i en litteraturlista.

ARTIKLAR

Himmelstrand: Regler, förnuft, tinglighet och känsla som föremål för sociologisk analys.
Ett 50-årsperspektiv

Franzén: Våldet och staden. En kritisk granskning av svensk kriminologisk forskning

Estrada: Ungdomsvåld: uppkomsten av ett samhällsproblem.
Ungdomsbrottsligheten i svensk dagspress 1950–94

DEBATT

Aspers: Om vetenskaplig realism

Brante: Om kausal realism